

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΕΙΟΝΟΜΙΑΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΕΡΙΓΡΑΦΕΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΧΡΟΝΙΑ

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ : ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΒΛΑΧΟΥ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΑΠΠΑΣ

ΚΕΡΚΥΡΑ 2020

Η ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΕΡΙΓΡΑΦΕΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΧΡΟΝΙΑ

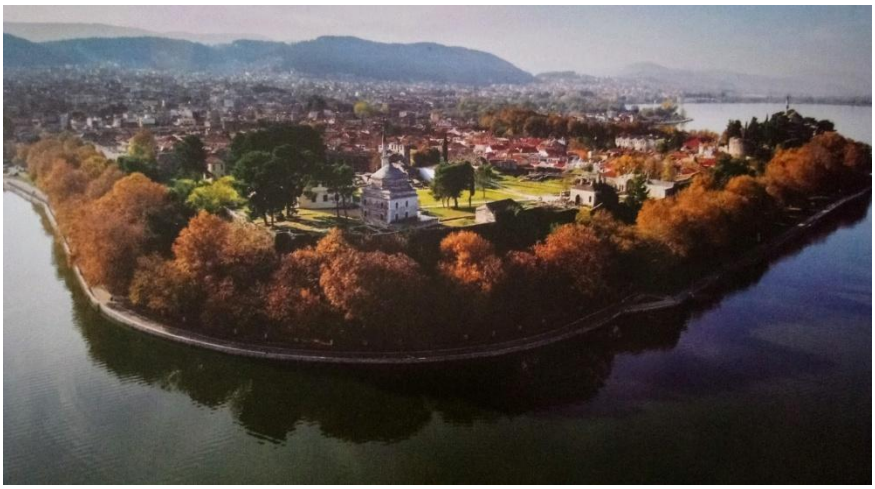

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ σελ.4

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ σελ.5

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο

ΜΝΗΜΕΙΑ σελ.13

- ΜΟΝΕΣ ΝΗΣΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ σελ.14
- ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ σελ.18
- ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ σελ.23
- ΠΡΟΜΑΧΩΝΑΣ ΛΙΘΑΡΙΤΣΙΑ σελ.27
- ΡΟΛΟΪ ΠΛΑΤΕΙΑΣ σελ.28
- ΜΝΗΜΕΙΑ ΛΕΚΑΝΟΠΕΔΙΟΥ σελ.29

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο

Η ΠΟΛΗ, ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΚΑΙ ΟΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ σελ.34

- ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΧΡΟΝΩΝ σελ.45
- ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΧΡΟΝΩΝ σελ. 48

ΕΠΙΛΟΓΟΣ σελ. 115

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ σελ. 117

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το τμήμα Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας αποτελεί ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα στην Ελλάδα το οποίο παρέχει γνώσεις σχετικά με την επιστήμη της πληροφορίας, την επιστήμη των αρχείων, των βιβλιοθηκών και των μουσείων. Η επιστήμη των αρχείων ειδικότερα υπήρξε το κίνητρο επιλογής της κατεύθυνσης της Αρχειονομίας διότι μου έδωσε το έναυσμα να γνωρίσω την ιστορία των αρχείων και έπειτα την ιστορία της πόλης καταγωγής μου, των Ιωαννίνων. Το πιο σημαντικό ερέθισμα δημιουργήθηκε από τα αρχεία, τα οποία περιλαμβάνουν σπουδαίο κομμάτι της ιστορίας. Όπως αναφέρεται από τον Έλληνα πολιτικό θεατρικό συγγραφέα και ποιητή Αριστομένη Προβελέγγιο (1850-1936) χαρακτηριστικά : *"Η ιστορία των πόλεων είναι η ιστορία της ανθρωπότητος. Μέσα από τη μορφή που διατηρεί κάθε πόλη, διαβάζεις τις αξίες, την παράδοση, τον πολιτισμό που τη δημιούργησε, τα κίνητρα των ανθρώπων, το σεβασμό ή την ασέβεια, το θάρρος ή τον εγωισμό αυτών που την κατοίκησαν και την κατοικούν"*. Με αφορμή αυτές τις φράσεις η πτυχιακή εργασία πραγματεύεται ένα ιστορικό θέμα και ειδικότερα στοχεύει στην ανάδειξη της ιστορίας της πόλης των Ιωαννίνων, δίνοντας μία ξεχωριστή προσέγγιση όσον αφορά τα βυζαντινά και μεταβυζαντινά Γιάννενα όπως τα περιέγραψαν οι ξένοι καθώς και οι Έλληνες περιηγητές και ταξιδιώτες μέσα από περιηγητικά κείμενα με πλούσιες ιστορικές πηγές και φωτογραφικό υλικό. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Θεόδωρο Παππά ο οποίος με βοήθησε και στήριξε σε όλη τη διάρκεια εκπόνησης της πτυχιακής μου εργασίας. Σημαντικό μέρος της βιβλιογραφίας που χρησιμοποιήθηκε αντλήθηκε από το υλικό της Ζωσιμαίας Δημόσιας Κεντρικής Ιστορικής Βιβλιοθήκης Ιωαννίνων, της Ακαδημαϊκής Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων καθώς και της βιβλιοθήκης της Ιεράς Μητρόπολης Ιωαννίνων, φορέας στον οποίο έκανα την πρακτική μου άσκηση και οφείλω τις ευχαριστίες μου διότι χωρίς την πολύτιμη συνεισφορά του βιβλιογραφικού υλικού που μου δόθηκε από την ιδιωτική συλλογή του Μητροπολίτη Ιωαννίνων δεν θα είχα την ευκαιρία να φέρω εις πέρας την ιστορικής προσέγγισης πτυχιακή μου εργασία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Τα Ιωάννινα βρίσκονται στη δυτική όχθη της λίμνης Παμβώτιδας, στο κέντρο ενός λεκανοπεδίου, που περιβάλλουν τα όρη Μιτσικέλι - Τόμαρος - Ξεροβούνι. Σε όλη την έκταση του σημερινού κάστρου ανασκαφές έχουν αποκαλύψει κλασικά και ελληνιστικά οικοδομικά κατάλοιπα, οι έρευνες όμως δεν έχουν προχωρήσει ώστε να συσχετιστεί η αρχαία θέση με τις αναφορές των ιστορικών πηγών. Η ιστορική περίοδος απαρτίζεται από τις γειτονικές αρχαίες ακροπόλεις του Μεγάλου Γαρδικίου, που έχει ταυτισθεί με την πρωτεύουσα των Μολοσσών Πασσαρώνα, καθώς και της Καστρίτσας στη νότια όχθη της λίμνης, η οποία συσχετίζεται με την αρχαία Τέκμωνα, ενώ σε μικρή απόσταση από την πόλη των Ιωαννίνων βρισκόταν το μεγάλο θρησκευτικό κέντρο της Δωδώνης. Το 168 μ.Χ. ακολούθησε η Ρωμαϊκή κατάκτηση της Ηπείρου και ρωμαϊκά ευρήματα στις ανασκαφές εντός του κάστρου των Ιωαννίνων μαρτυρούν τη συνέχιση της κατοίκησης την περίοδο αυτή. Στις αρχές του 4ου μ.Χ. αιώνα με τη διοικητική μεταρρύθμιση του Διοκλητιανού, η Ήπειρος και το νοτιότερο τμήμα της σημερινής Αλβανίας συγκεντρώθηκαν στην επαρχία της "Παλαιάς Ηπείρου" (Epirus Vetus) με έδρα τη Νικόπολη. Ο οικισμός της Καστρίτσας επιβίωσε έως τον 6ο αιώνα, ενώ η Δωδώνη εγκαταλείφθηκε επί σλαβικών επιδρομών τον 7ο αιώνα. Σύμφωνα με τον ιστορικό Προκόπιο παλαιότεροι μελετητές αναγνώρισαν ομοιότητες της γεωγραφικής θέσης της πόλης των Ιωαννίνων με την τοποθεσία, που περιγράφεται στο έργο του "*Περί Δεσπότου Ιουστινιανού Κτισμάτων"* και στην οποία μεταφέρθηκαν τον 6ο αιώνα οι κάτοικοι της θεσπρωτικής πόλης Εύροιας. Ωστόσο η υπόθεση αυτή αμφισβητείται από νεότερες απόψεις λόγω έλλειψης στοιχείων. Η ύπαρξη της πόλης με το όνομα "Εύροια Ακνίου" ή "Νέα Εύροια" δεν μπορεί να θεωρηθεί βέβαιη διότι είναι πιθανόν να ταυτίζεται με άλλες θέσεις, όπως τον οικισμό της Καστρίτσας. Η έλλειψη αρχαιολογικών και ιστορικών στοιχείων για τα πρώτα χριστιανικά χρόνια ταυτίζεται με την αμφίβολη και ασαφή προέλευση της ετυμολογίας του τοπωνυμίου των Ιωαννίνων. Από τους περισσότερους μελετητές αποδίδεται σε κάποιον οικιστή Ιωάννη ή σε μονή αφιερωμένη στον άγιο Ιωάννη. Εκεί που βρίσκεται το σημερινό κάστρο, στα κοιλώματα των βράχων υπήρχαν μερικοί χώροι προσευχής και αργότερα μερικοί ναΐσκοι. Ένας απ' αυτούς ήταν και ο ναΐσκος του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, στη θέση που βρίσκεται σήμερα το τζαμί του Ασλάν πασά. Σε αυτό το ναΐσκο οφείλει κατά πάσα πιθανότητα την ονομασία της η

πόλη των Ιωαννίνων. Από τους Αγιαννιώτες μοναχούς, τους Γιαννιώτες όπως τους έλεγαν, όλοι οι κάτοικοι ονομάστηκαν Γιαννιώτες και η περιοχή Γιάννινα-Ιωάννινα[1]. Εκφράστηκε η άποψη ότι η κατάληξη -ίνα θεωρείται σλαβικής προέλευσης και αποδόθηκε στην πόλη την περίοδο των πρώτων σλαβικών επιδρομών (τέλη $6_{ου}$ - $7_{ος}$ αιώνας)[2], τότε που η παρουσία των Σλάβων ήταν αισθητή.

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Γάλλου περιηγητή και ιστορικού συγγραφέα Pouqueville τα Γιάννενα αναγράφονται στους επισκοπικούς καταλόγους του 673 μ.Χ. ως υπαγόμενα στη μητρόπολη Ναυπάκτου. Η μαρτυρία αυτή αμφισβητείται όμως και θεωρείται από πολλούς απαράδεκτη. Κατά τη Ρωμαϊκή περίοδο και ειδικότερα το έτος 879 αναφέρεται το όνομα του επισκόπου Ιωαννίνης Ζαχαρία και συγκεκριμένα η ύπαρξη υπογραφής του στα πρακτικά της Φωτίειου Συνόδου και μνεία της επισκοπής των Ιωαννίνων σε Τακτικό (κρατικό κατάλογο) των ετών 901 - 907, επί πατριάρχου Νικολάου Α', υπό τον μητροπολίτη Ναυπάκτου[3]. Ο Β. Πυρσινέλλας στην ιστορική του μελέτη αναφέρει ότι κατά τον $9_{ο}$ αιώνα η πόλη ονομαζόταν "Ιωαννίνη", "Ιωάννινα", "Ιωαννινά" αλλά και "Ιωάννηνα". Κοινώς λέγεται "Γιάννενα" και "Αγιάννα". Παραδίδεται και ο τύπος "Ιωάννια" ο οποίος απαντάται σε έκθεση του βασιλέως κυρού Ανδρονίκου του Παλαιολόγου που γράφτηκε κατά τον $13_{ο}$ αιώνα και σε υποσημείωση αναφέρεται η γενική πληθυντικού "Ιοαννίων". Για τον τύπο "Ιωάννια" παραθέτει ότι η τουρκική ονομασία της πόλεως η οποία γραφόταν με το παλιό αραβικό αλφάβητο Ιάνια και προφερόταν Γιάνγια πείθει ότι γινόταν χρήση του τύπου αυτού και κατά την βυζαντινή εποχή[4]. Το 1020 η επισκοπή των Ιωαννίνων αναφέρεται σε σιγίλλιο (έγγραφο) του βυζαντινού αυτοκράτορα Βασιλείου Β' Βουλγαροκτόνου. Το 1082 αναφέρεται το κάστρο των Ιωαννίνων στο βιβλίο Αλεξιάδα της Άννας Κομνηνής, η οποία μαρτυρεί ότι ο Βοημούνδος ενίσχυσε τα τείχη της πόλης και έκτισε "ερυμνωτάτην ακρόπολιν" εντός του

[1] Εργολάβος Σπύρος, *Εβλιά Τσελεπή: Ταξίδι στην Ήπειρο,* Ιωάννινα 1995, σ. 50

[2] Βλ.Παπαδοπούλου Β.Ν. , *Μνημεία των Ιωαννίνων,* Ιωάννινα 2009, σ. 11-12

[3] Κορδώσης Μιχ. Σ., *Τα Βυζαντινά Γιάννενα,* Αθήνα 2003, σ. 39

[4] Παππάς Στέφανος Δ., *Ιωάννινα η ίδρυση της πόλης,* Ιωάννινα 2009, σ. 97-98

κάστρου. Κατά τον 12ο αιώνα γίνεται αναφορά της πόλης ως "Θέμα" (στρατιωτική και διοικητική περιφέρεια) σε έγγραφα των προνομίων που παραχωρήθηκαν στη Βενετία από τον αυτοκράτορα Αλέξιο Α' Κομνηνό. Η πόλη των Ιωαννίνων χρονολογικά εντάσσεται στην ίδρυση του Δεσποτάτου της Ηπείρου με πρωτεύουσα την Άρτα στις αρχές του 13ου αιώνα. Επιφανείς οικογένειες προσφύγων καταφτάνουν από την Κωνσταντινούπολη πιθανόν γύρω στα 1210, όπως οι Στρατηγόπουλοι και οι Φιλανθρωπηνοί. Το 1318 τα Ιωάννινα ενσωματώνονται στη βυζαντινή αυτοκρατορία, η επισκοπή των Ιωαννίνων προάγεται σε μητρόπολη, το 1319 δόθηκαν τα προνόμια στους κατοίκους από τον Ανδρόνικο Β' και το 1330 η πόλη επανέρχεται στη κυριαρχία του ηγεμόνα της Άρτας Ιωάννη Ορσίνι. Το 1348 ολόκληρη η Ήπειρος κατακτάται από τους Σέρβους. Οι κάτοικοι των Ιωαννίνων διατηρούν τα προνόμιά τους. Το 1367 έως και το 1384 η πόλη διοικείται από τον Σέρβο ηγεμόνα Θωμά Πρελούμπο ή Πρελιούμποβιτς ο οποίος έλαβε σκληρά μέτρα για τους Γιαννιώτες άρχοντες και την τοπική Εκκλησία, διώχνοντας τον μητροπολίτη και αφαιρώντας εκκλησιαστικά κτήματα. Πραγματοποιούνται εκτεταμένες επεμβάσεις στα βυζαντινά τείχη. Την δεκαετία του 1370 και ιδιαίτερα από το 1367 μέχρι και το 1370 τα Ιωάννινα πολιορκήθηκαν αδιάλειπτα από Αλβανούς και ερημώθηκε η γύρω περιοχή. Στις πολεμικές επιχειρήσεις του το 1380 ο Θωμάς συνεργάστηκε με Τούρκους, με αποτέλεσμα τις πρώτες τουρκικές εγκαταστάσεις στην Ήπειρο. Το 1382 ζήτησε και έλαβε τον τίτλο του δεσπότη από τον αυτοκράτορα Μανουήλ Β' Παλαιολόγο, ενώ δύο χρόνια αργότερα δολοφονήθηκε από σωματοφύλακές του, σύμφωνα με το Χρονικό των Ιωαννίνων. Το επόμενο διάστημα, κατά την περίοδο 1385 - 1411 ο Ιζαού Μπουοντελμόντι ως Φράγκος ηγεμόνας των Ιωαννίνων, επονομαζόμενος το 1386 δεσπότης από τον βυζαντινό αυτοκράτορα, επέστρεψε την περιουσία της τοπικής Μητρόπολης. Την εποχή αυτή οι επιδρομές των Αλβανών συνεχίζονταν στα περίχωρα των Ιωαννίνων, με αποτέλεσμα το 1388-9 ο Ιζαού να δηλώσει υποτέλεια στο σουλτάνο Μουράτ Α', για να αντιμετωπίσει την αλβανική απειλή. Το γεγονός αυτό σε κάποιες από τις ιστορικές πηγές, όπως τους περιηγητές Εβλιγιά Τσελεπή και Pouqueville στην τοπική παράδοση των Ιωαννίνων θεωρείται ως η πρώτη τουρκική κατάκτηση της πόλης. Το 1415 ο Κάρολος Τόκκος αναλαμβάνει τη διοίκηση της πόλης και παίρνει τον τίτλο του δεσπότη από τον βυζαντινό αυτοκράτορα. Το 1416 ο Κάρολος κατέλαβε την Άρτα και κυβέρνησε έως το 1429. Το "Χρονικό των

Τόκκων", γραμμένο στα 1429, είναι ένα έμμετρο έπος, που αναφέρεται στις ηρωικές πράξεις του Καρόλου και του αδελφού του Λεονάρδο[5]. Ο ανηψιός του Καρόλου Α', Κάρολος Β' και οι νόθοι γιοι του ελάχιστα πρόλαβαν να κυβερνήσουν, αφού το 1430 τα Ιωάννινα μετά από διαπραγματεύσεις παραδίδονται στους Οθωμανούς με τον "Ορισμό" του Σινάν Πασά να εξασφαλίζει σημαντικά προνόμια στους κατοίκους. Τον 16ο αιώνα τα Ιωάννινα γνωρίζουν ιδιαίτερη πνευματική και δημογραφική ανάπτυξη. Αναπτύχθηκαν οι εβραϊκές συνοικίες Τσουκαλά, Λειβαδιώτη, μικρή και μεγάλη Ρούγα. Στο κέντρο της αγοράς μεταξύ των ετών 1481-1512 οικοδομήθηκε το δεύτερο μεγάλο τέμενος, το Μπαϊρακλί τζαμί. Μέχρι το 1611 η ανοικοδόμηση θρησκευτικών μουσουλμανικών κτηρίων ήταν περιορισμένη. Την περίοδο αυτή ανεγέρθησαν εκτός της αγοράς τέσσερα ακόμη τζαμιά σχετικά αποκεντρωμένα (Σιεμ σε ντιν, Λιάμ τζαμί, Ναμάς Γκιαχ τζαμί, Ντεντέ Ουρούτς). Δύο τουρκικά κατάστιχα των ετών 1564 και 1579 παρέχουν σχετικές πληροφορίες. Ο πληθυσμός της πόλης έφτασε στους 7000 κατοίκους. Υπήρχαν τριάντα έξι συνοικίες χριστιανών εντός και εκτός του κάστρου και καταγεγραμμένα πενήντα οκτώ νοικοκυριά μουσουλμάνων και τριάντα τέσσερα εβραίων. Στο κάστρο λειτουργούσε εκπαιδευτήριο και το Νησί εξακολουθούσε να αποτελεί μοναστικό και πνευματικό κέντρο. Ο Ιωάσαφ Φιλανθρωπηνός ανακαίνισε τη μονή Φιλανθρωπηνών, το καθολικό της οποίας κοσμήθηκε με σημαντικές τοιχογραφίες στα 1542 και 1560. Την ίδια περίοδο περίπου τοιχογραφήθηκαν τα καθολικά των μονών Στρατηγοπούλου και Ελεούσας και ιδρύθηκε η μονή Προδρόμου από την φημισμένη οικογένεια των Αψαράδων. Σε σύγχρονη πηγή τα Ιωάννινα ονομάζονταν "μοναχόπολις", λόγω των πολλών μοναχών που ζούσαν στην πόλη και τη γύρω περιοχή. Το 1611 αποτυγχάνει η εξέγερση του Διονυσίου Φιλοσόφου και το προνομιακό καθεστώς του "Ορισμού" αίρεται. Οι Χριστιανοί εκδιώκονται από το κάστρο και πολλοί από αυτούς εγκαθίστανται σε συνοικίες έξω από την πόλη ενώ άλλοι σε πόλεις της Δυτικής Ευρώπης. Το 1618 στη βορειοανατολική ακρόπολη του κάστρου γίνεται η ανέγερση του τζαμιού του Ασλάν πασά. Το 1635 καταργείται το δικαίωμα των Χριστιανών να έχουν στη κατοχή τους φεουδαλικές ιδιοκτησίες. Πολλές οικογένειες αναγκάζονται να εξισλαμιστούν ώστε να μπορέσουν να διατηρήσουν την ιδιοκτησία τους. Ο Τούρκος περιηγητής Εβλιγιά

[5] Schirò Giuseppe, *Το Χρονικόν των Τόκκων,* Ιωάννινα 1965

Τσελεπή το 1670 περιέγραψε μια εικόνα ευημερίας των Ιωαννίνων. Οι αρχές της πόλης είχαν έδρα τους το κάστρο, στο οποίο πλέον κατοικούσαν μόνο μουσουλμάνοι, χωρισμένοι σε τέσσερις συνοικίες. Η πόλη χωριζόταν σε τριάντα επτά συνοικίες, από τις οποίες δεκαοκτώ μουσουλμανικές, δεκατέσσερις χριστιανικές, τέσσερις εβραϊκές και μία τσιγγάνικη. Ο αριθμός των μουσουλμανικών ιδρυμάτων έφθανε τα επτά εντός του κάστρου και τριάντα επτά έξω από αυτό. Περιλάμβαναν τεμένη, σχολεία, αναγνωστήρια και υπαίθριους χώρους προσευχής. Παραδίδεται επίσης η ύπαρξη επτά μοναστηριών (τεκέ). Ο Εβλιγιά εκθείασε την αρχιτεκτονική των σεραγιών, των αρχοντικών, των απλών κατοικιών, αλλά και των τζαμιών και λοιπών δημοσίων οικοδομημάτων (χάνια, χαμάμ κ.ά.). Ακόμα, περιέγραψε μεγάλους ανοικτούς χώρους, όπως πλατείες, σταυροδρόμια με πηγάδια και εκτεταμένα νεκροταφεία. Στο τέλος του 17ου αιώνα η πόλη εκτεινόταν από την Καλούτσιανη έως το Σαράι μαχαλέ και από το κάστρο έως τη Λούτσα. Το 1788 μια περίοδος οικονομικής και πνευματικής άνθησης ξεκινά καθώς ο Αλής από το Τεπελένι διορίζεται πασάς της πόλης. Την περίοδο αυτή τα Ιωάννινα αποτελούσαν σπουδαίο κέντρο εργαστηριακής χειροτεχνίας και εμπορίου της Βαλκανικής. Οι εμπορικές συναλλαγές χαρακτηρίζονταν από ποικιλία νομισμάτων, οι ισοτιμίες των οποίων αναγράφονταν σε αναρτημένους καταλόγους στην αγορά. Οι έμποροι και βιοτέχνες, οργανωμένοι σε συντεχνίες (εσνάφια ή ρουφέτια), δραστηριοποιούνταν στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, τη δυτική Ευρώπη, τη Ρωσία και την Αίγυπτο με βασικά είδη δέρματα, υφάσματα, όπλα και αντικείμενα αργυροχοΐας. Ο Άγγλος περιηγητής Henry Holland θεωρούσε την γιαννιώτικη αγορά ως μία από τις αξιολογότερες της Βαλκανικής, πλουσιότερη σε χρυσαφικά και υφάσματα από εκείνη της Θεσσαλονίκης. Κατά την εποχή του Αλή η πόλη απόκτησε ευρωπαϊκό ενδιαφέρον με την ίδρυση προξενείων, το διεθνές εμπόριο και τις υψηλές γνωριμίες του ηγεμόνα. Σημειώθηκε δημογραφική ανάπτυξη και οι κάτοικοί της έφτασαν τους είκοσι χιλιάδες και κατ' άλλους περιηγητές τους τριάντα χιλιάδες. Η έκταση της πόλης διευρύνθηκε με νέους μαχαλάδες (Ζεβαδιέ-Καραβατιά-Λούτσα), φτάνοντας στα όρια που διατηρούσε μέχρι περίπου τη δεκαετία του 1960. Η πλούσια πολεμική δράση του Αλή συνοδεύτηκε από πλήθος οχυρωματικών έργων στην ευρύτερη περιοχή. Το 1815 έπεται η ανέγερση του κάστρου από τον Αλή. Το νέο κάστρο ακολουθεί σε γενικές γραμμές τη χάραξη του παλαιότερου βυζαντινού. Κατασκευάστηκε σύμφωνα με το λεγόμενο προμαχωνικό

σύστημα οχύρωσης, το οποίο απαιτούσε μεγάλης κλίμακας επιχωματώσεις. Στη νοτιοανατολική ακρόπολη, η οποία οχυρώθηκε με εσωτερικό τείχος, οικοδομήθηκε το περίλαμπρο σεράι του Αλή και επανακτίσθηκε το Φετιχιέ τζαμί. Στις υπώρειες της βόρειας ακρόπολης κατασκευάστηκε μεγάλο οικοδόμημα για τη σχολή ιππικού, το γνωστό Σουφαρί Σεράι. Η ηγεμονία του Αλή συνδέθηκε με την κορύφωση μιας οικονομικής και πνευματικής ακμής, η οποία χαρακτήριζε τα Ιωάννινα από τους προηγούμενους αιώνες. Πολλοί από τους λογίους του $17_{ου}$, $18_{ου}$ και $19_{ου}$ αιώνα, όπως ο Μεθόδιος Ανθρακίτης, ο Μπαλάνος Βασιλόπουλος, ο Νεόφυτος Δούκας, ο Αθανάσιος Ψαλίδας, ο Ιωάννης Βηλαράς, κατάγονταν ή δραστηριοποιούνταν στην ευρύτερη περιοχή. Η πόλη αποτέλεσε πνευματικό κέντρο χάρη στις φημισμένες σχολές της, οι περισσότερες από τις οποίες οφείλονταν σε δωρεές αποδήμων. Η Επιφάνειος Σχολή, ιδρυμένη το 1648 από τον Επιφάνιο Ηγούμενο, έμπορο στη Βενετία, μετονομάστηκε αργότερα σε Μαρουτσαία (1742) προς τιμή των ανακαινιστών της. Σ' αυτήν δίδαξε ο Ευγένιος Βούλγαρης. Η λεγόμενη Μεγάλη Σχολή (1677) ήταν ίδρυμα του εμπόρου Εμμανουήλ Γκιούμα, όπου δίδαξε ο Μεθόδιος Ανθρακίτης. Η Καπλάνειος σχολή, ιδρυμένη το 1805 από τον Ζώη Καπλάνη, έμπορο στη Ρωσία, είχε πρώτο διευθυντή τον Αθανάσιο Ψαλίδα, ένα από τα μαχητικότερα πνεύματα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Τέλος, με τη χρηματοδότηση των αδελφών Ζωσιμάδων ιδρύθηκε το 1828 η Ζωσιμαία Σχολή. Η πόλη αποτελούσε επίσης το κέντρο διακίνησης των βιβλίων, που τυπώνονταν στα ελληνικά τυπογραφεία της Βενετίας, πολλά από τα οποία είχαν ιδρυθεί επίσης από Γιαννιώτες, όπως ο Ν. Γλυκύς, ο Ν. Σάρρος και ο Δ. Θεοδοσίου. Τον Ιούλιο του 1820 ο σουλτάνος Μαχμούτ Β' κήρυξε τον Αλή αποστάτη και από τον Αύγουστο ξεκίνησε η πολιορκία της πόλης, που διήρκεσε ενάμιση χρόνο. Στο πλαίσιο της πολεμικής προπαρασκευής του Αλή για την αντιμετώπιση των εχθρικών διαθέσεων της Πύλης ολοκληρώθηκε η οχύρωση της πόλης, καθώς και του φρουρίου στα Λιθαρίτσια. Η οικονομία και η καθημερινή ζωή των κατοίκων ανατράπηκε. Πολλοί Γιαννιώτες κατέφυγαν σε κοντινές περιοχές όπως το Ζαγόρι, το Νησί, το Μέτσοβο αλλά και στην Άρτα και τη Θεσπρωτία. Ο Αλής μη μπορώντας να εμποδίσει τη φυγή των κατοίκων, πυρπόλησε μεγάλο μέρος της πόλης και κυρίως την αγορά, ενώ παράλληλα δεν έλειψαν λεηλασίες των Αλβανών. Ακολούθησε καταστροφή της πόλης κατά την πολιορκία με αποτέλεσμα την εξαθλίωση των κατοίκων της. Το 1822 μετά την πολιορκία των

Ιωαννίνων από τα σουλτανικά στρατεύματα δολοφονείται ο Αλής και ακολουθούν λεηλασίες και καταστροφές στην πόλη. Κατά το α' μισό του 19ου αιώνα ανοικοδομούνται και αγιογραφούνται αρκετοί ναοί της πόλης, όπως ο μητροπολιτικός ναός του Αγίου Αθανασίου (1832), ο Άγιος Νικόλαος του Λουτρού-Αγοράς (1837), η Αγία Μαρίνα (επισκευή 1851) και το Αρχιμανδρειό (1852). Οι μεταρρυθμίσεις (Τανζιμάτ) του σουλτάνου Αβδούλ Μετζίτ το 1856, οι οποίες υπαγόρευαν το σεβασμό της τιμής και της περιουσίας όλων των υπηκόων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, ανεξαρτήτως θρησκεύματος, αν και ενίσχυσαν την ελληνική αστική τάξη, δεν έδωσαν ιδιαίτερη ώθηση στην γιαννιώτικη οικονομία. Ενδεικτική είναι επιστολή με επίκληση των Γιαννιωτών προς το Πατριαρχείο, προκειμένου να μεσιτεύσει για φορολογικές ελαφρύνσεις. Η κάμψη του εμπορίου επέφερε την παρακμή των συντεχνιών. Το 1869 πυρκαγιά που υποκίνησε ο βαλής της Ηπείρου Ρασήμ πασάς καταστρέφει μεγάλο τμήμα της αγοράς της πόλης, η οποία ξανακτίζεται και επεκτείνεται προς βορρά. Διαμορφώθηκε ένας δεύτερος εμπορικός πυρήνας στην περιοχή της Καλούτσιανης. Το 1912 κηρύσσεται ο Α' Βαλκανικός Πόλεμος και το 1913 απελευθερώνεται η πόλη των Ιωαννίνων από τους Οθωμανούς.[6] Καθοριστική ήταν η συμβολή της πόλης και της ευρύτερης περιοχής κατά τον Ελληνοϊταλικό πόλεμο του 1940. Την εποχή αυτή λόγω ναζιστικών διώξεων αποδυναμώνεται το εβραϊκό στοιχείο της πόλης. Τις τελευταίες δεκαετίες είχε σημειωθεί θεαματική δημογραφική και οικονομική ανάπτυξη. Συνεχιστές της πλούσιας πνευματικής παράδοσης αποτελούν το Πανεπιστήμιο της πόλης καθώς και η αξιόλογη τοπική καλλιτεχνική δραστηριότητα. Η σημερινή φυσιογνωμία της πόλης και τα σωζόμενα μνημεία της προσφέρουν αδιαμφισβήτητη μαρτυρία της ιστορίας της. Οι διώξεις και οι καταστροφές του χριστιανικού στοιχείου μετά την επανάσταση του 1611 εξαφάνισαν τα μνημεία της περίλαμπρης βυζαντινής περιόδου, καθώς και εκείνα της πρώιμης μεταβυζαντινής εποχής, ενώ οι μεγάλης κλίμακας επεμβάσεις του Αλή στα τείχη (επιχωματώσεις- οικοδόμηση πιο μνημειακών τειχών και οικοδομημάτων) επέφεραν μια ακόμη ριζική αλλαγή εντός του κάστρου. Τέλος τα διάσπαρτα εκτός των τειχών μνημεία, όσα σώθηκαν, συχνά υποβαθμίζονται μέσα στην άναρχη και πυκνή δόμηση της νεότερης πόλης.

[6]Βλ. Παπαδοπούλου Β.Ν.,*Το Κάστρο των Ιωαννίνων*, Ιωάννινα 2009, σ. 9-11

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο

ΜΝΗΜΕΙΑ

ΜΟΝΕΣ ΝΗΣΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Το Νησί των Ιωαννίνων βρίσκεται στη λίμνη Παμβώτιδα, κοντά στην ανατολική όχθη της και απέναντι από το ισχυρό κάστρο των Ιωαννίνων και έχει έκταση 0,2 τετρ.χλμ. Στη σχετικά μικρή αυτή έκταση, φιλοξενείται ένας μικρός οικισμός αλλά και επτά μονές, καθώς ήδη από τη βυζαντινή εποχή, αλλά και κατά την περίοδο της Οθωμανικής κατάκτησης αποτέλεσε ένα σημαντικό μοναστικό κέντρο. Ο μικρός οικισμός καταλαμβάνει το βορειότερο τμήμα του νησιού. Σύμφωνα με μια ανεπιβεβαίωτη παράδοση, η καταγωγή των κατοίκων του οικισμού είναι από τη Μάνη και πιστεύεται ότι εγκαταστάθηκαν στο Νησί κατά το $16_ο$ - $17_ο$ αιώνα[7]. Ωστόσο, το Νησί φαίνεται ότι κατοικήθηκε πολύ νωρίτερα, ενώ η ύπαρξη σημαντικού οικισμού πιστοποιείται ήδη από τα τέλη του $15_{ου}$ - αρχές $16_{ου}$ αιώνα, αφού μνημονεύεται ως κώμη στην αυτοβιογραφία των αδελφών Θεοφάνη και Νεκτάριου Αψαρά, οι οποίοι ίδρυσαν τη μονή Προδρόμου στο Νησί, στα 1506/7. Η ίδρυση της μονής εντάσσεται στη μεγάλη άνθηση του μοναστικού κινήματος στο Νησί κατά το $16_ο$ αιώνα. Το κίνημα είχε τις ρίζες του λίγους αιώνες νωρίτερα, όταν τουλάχιστον δύο μονές ιδρύθηκαν ή ανακαινίστηκαν ριζικά από μέλη των αρχοντικών οικογενειών της Κωνσταντινούπολης, οι οποίες εγκαταστάθηκαν στα Ιωάννινα μετά την πρώτη Άλωση της Πόλης, από τους Φράγκους, το 1204. Είναι πιθανόν η μοναστική παράδοση στο Νησί να προϋπήρχε, καθώς έχουν εντοπιστεί ασκηταριά, στη βραχώδη ανατολική όχθη του, όπου τον $16_ο$ αιώνα ιδρύθηκε η μονή Προδρόμου. Η ακμή της μοναστικής κοινότητας και συνακόλουθα του οικισμού συνεχίστηκε μέχρι και τις αρχές του $19_{ου}$ αιώνα. Χαρακτηριστικό αποτέλεσε το ότι για πολλά μοναστήρια διατηρήθηκε η παράδοση ότι φιλοξένησαν σπουδαία εκπαιδευτήρια , ενώ δεχόταν πολυάριθμες προσφορές από πιστούς, κυρίως Γιαννιώτες εμπόρους εγκατεστημένους στις ελληνικές παροικίες της Ευρώπης. Ωστόσο, ο $19_{ος}$ αιώνας αποτέλεσε εποχή δοκιμασίας για τις μονές και τον οικισμό. Αρχικά λόγω των επεμβάσεων και της βαριάς φορολογίας που επέβαλε ο Αλή Πασάς και κυρίως κατά την πολιορκία του τελευταίου από τα σουλτανικά στρατεύματα, τα οποία βομβάρδισαν το Νησί και στη συνέχεια, μετά την κατάληψή του, στις 30 Απριλίου 1821, επιδόθηκαν σε λεηλασίες και σφαγές. Παρά τις διώξεις και τις καταστροφές, στο δεύτερο μισό του $19_{ου}$

[7] Παπαδοπούλου Β.Ν., *Τα μοναστήρια του Νησιού των Ιωαννίνων,* Ιωάννινα 2004, σ.19

αιώνα, παρατηρείται ανάκαμψη του οικισμού, ενώ το πνευματικό κύρος της μοναστικής κοινότητας τονίζεται με την ίδρυση της ιερατικής σχολής στη μονή Ελεούσας, στα 1872. Ο κύριος ιστός του οικισμού αποτελείται από χαμηλά λιθόκτιστα κτήρια με στέγες από σχιστόπλακα και λιθόστρωτα στενά δρομάκια. Στο δυτικό τμήμα του εντοπίζονται ορισμένες πιο μνημειακές, με νεοκλασικά χαρακτηριστικά οικίες, που μάλιστα έχουν και ιδιόκτητα λιμανάκια.[8]

ΝΑΟΣ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ

Αποτελεί τον ενοριακό ναό της μικρής κοινότητας του νησιού. Σύμφωνα με επιγραφή, ο ναός ανακαινίστηκε στις αρχές του 19ου αιώνα, πιθανώς μετά την καταστροφή που υπέστη το Νησί κατά τα γεγονότα της πολιορκίας του Αλή πασά και της δολοφονίας του, το 1822.

ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΩΝ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΗΝΩΝ

Βρίσκεται στη δυτική πλευρά του Νησιού και αποτελεί ίδρυμα της μεγάλης βυζαντινής αρχοντικής οικογένειας των Φιλανθρωπηνών που εγκαταστάθηκε στα Ιωάννινα μετά το 1204, όταν η Κωνσταντινούπολη καταλήφθηκε από τους Φράγκους. Αποτελείται από το καθολικό το οποίο πρέπει να κτίστηκε αρχικά στη βυζαντινή εποχή και συγκεκριμένα πριν από το 1291-92 από τον Μιχαήλ, ιερέα και μέγα οικονόμο της μητρόπολης Ιωαννίνων.

ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΟΠΟΥΛΟΥ Ή ΝΤΙΛΙΟΥ

Βρίσκεται σε μικρή απόσταση από τη μονή Φιλανθρωπηνών, στη δυτική πλευρά του Νησιού. Ιδρύθηκε πιθανότατα τον 13ο αιώνα, από μέλη της οικογένειας των Στρατηγόπουλων. Οι Στρατηγόπουλοι, όπως και οι Φιλανθρωπηνοί ήταν μια από τις αριστοκρατικές οικογένειες από την Κωνσταντινούπολη που εγκαταστάθηκαν στα Ιωάννινα μετά το 1204 και έλαβαν έκτοτε ενεργό και κυρίαρχο ρόλο στη διοίκηση της πόλης. Για τη μονή δεν υπάρχουν σημαντικές πληροφορίες. Στα μέσα του 16ου αιώνα έγιναν οι τοιχογραφίες του καθολικού, με δαπάνη των ιερομονάχων Νήφωνος και

[8] Βλ. Παπαδοπούλου Β.Ν. , *Μνημεία των Ιωαννίνων,* Ιωάννινα 2009, σ. 125-128

Σωφρονίου. Τον 17ο αιώνα το μοναστήρι ευεργετήθηκε από την οικογένεια Ντίλιου, στην οποία οφείλεται η δεύτερη επωνυμία του. Σύμφωνα με άποψη παλαιότερων ερευνητών στη μονή λειτουργούσε η περίφημη Σχολή των Δεσποτών.

ΜΟΝΗ ΕΛΕΟΥΣΑΣ

Βρίσκεται στη δυτική πλευρά του Νησιού, σε μικρή απόσταση και νοτιότερα από τις μονές Φιλανθρωπηνών και Ντίλιου. Είναι χτισμένη στους πρόποδες κατάφυτου λόφου, κοντά στην όχθη της λίμνης. Η μονή ήταν αρχικά αφιερωμένη στον Άγιο Νικόλαο των Ανέμων, γνωστή ως Μεθοδάτων ή Γκιουμάτων. Η επωνυμία Γκιουμάτων προέρχεται από τους Γκιούμα, ηπειρώτικη οικογένεια γουναράδων, εγκατεστημένη στη Βενετία, μέλη της οποίας υπήρξαν σημαντικοί ευεργέτες της μονής. Σήμερα η μονή είναι γνωστή ως Παναγία Ελεούσα.

ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ

Η μονή βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του Νησιού σε μικρή απόσταση από τον οικισμό. Τα ιστορικά στοιχεία για την ίδρυσή της (1506/7) αντλούνται από την αυτοβιογραφία των αδελφών Θεοφάνη και Νεκτάριου Αψαρά, που ανήκαν στην παλιά αρχοντική ηπειρωτική οικογένεια των Αψαράδων, μέλη της οποίας κατείχαν σημαντικά αξιώματα στην πόλη των Ιωαννίνων ήδη από τη βυζαντινή εποχή.

ΜΟΝΗ ΠΡΟΦΗΤΗ ΗΛΙΑ

Είναι κτισμένη στην κορυφή πευκόφυτου λόφου, στο ψηλότερο σημείο του νησιού. Αρχικά πρέπει να κτίστηκε στην υστεροβυζαντινή περίοδο. Καταστράφηκε το 1822 από τα σουλτανικά στρατεύματα και ξαναχτίστηκε λίγα χρόνια αργότερα. Το 1833 αγιογραφήθηκε το ιερό από τον Γιαννιώτη ζωγράφο Θεοδόσιο και το γιο του Κωνσταντίνο, σύμφωνα με σωζόμενη επιγραφή.

ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ

Η μονή βρίσκεται στην ανατολική ακτή του Νησιού, σε ελάχιστη απόσταση από τη μονή Προδρόμου. Όπως αναφέρεται στην αυτοβιογραφία των αδελφών Αψαράδων, στην ίδια θέση υπήρχε ησυχαστήριο, αφιερωμένο στον άγιο Παντελεήμονα ήδη από τις αρχές

του 16ου αιώνα, όταν ιδρύθηκε η μονή Προδρόμου. Υπάρχουν δύο αναφορές για καταστροφή του ναού στις αρχές του 19ου αιώνα από κατακρήμνιση των βράχων που υψώνονται απότομοι στα δυτικά του. Σύμφωνα μάλιστα με τον Άγγλο περιηγητή W.M.Leake, ο ναός επιδιορθώθηκε με επέμβαση του Αλή πασά, ο οποίος υποχρέωσε εύπορο Γιαννιώτη να αναλάβει την επισκευή του ναού. Άλλωστε ο χώρος συνδέεται άμεσα με τον Αλή, ο οποίος κατέφυγε σ' αυτόν την τελευταία περίοδο της πολιορκίας του από τα σουλτανικά στρατεύματα και τελικά δολοφονήθηκε στα κελιά της μονής, τον Ιανουάριο του 1822.[9] Τα αναστηλωμένα κελιά της νότιας πλευράς όπου ο Αλή Πασάς δολοφονήθηκε, λειτουργούν ως Μουσείο της Προεπαναστατικής Περιόδου.

ΜΟΝΗ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ

Βρίσκεται σε μικρή απόσταση ανατολικά - νοτιοανατολικά της μονής Ελεούσας. Κτίστηκε πιθανώς στις αρχές του 17ου αιώνα και πυρπολήθηκε το 1822 από τα σουλτανικά στρατεύματα. Ο σημερινός ναός είναι κτίσμα του 1850. Ο ναός τοιχογραφήθηκε το 1851 από τον μοναχό Άνθιμο από το Άγιο Όρος.[10]

[9] Βλ. Παπαδοπούλου Β.Ν. , *Μνημεία των Ιωαννίνων,* Ιωάννινα 2009,σ.156-157

[10] Βλ. Σουέρεφ Κωνσταντίνος Ι. , *Μονές Νήσου Ιωαννίνων,* Ιωάννινα 2015

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

Κατά τη διάρκεια των βυζαντινών χρόνων τον κύριο οικιστικό πυρήνα της πόλης των Ιωαννίνων αποτελεί το κάστρο, στο οποίο υπάρχει ένας σημαντικός αριθμός χριστιανικών ναών. Ακόμα και μετά την παράδοση της πόλης στους Οθωμανούς (1430), οι Χριστιανοί διατηρούν τις περιουσίες και τους ναούς εντός του κάστρου. Μετά την αποτυχημένη εξέγερση του 1611, διώκονται από το κάστρο, όπου πλέον εγκαθίστανται μουσουλμάνοι και εβραίοι. Η πόλη πλέον εκτός του κάστρου επεκτείνεται και δημιουργούνται συνοικίες, ιδρύονται εκκλησίες και μοναστήρια. Οι εκκλησίες αυτές στο πέρασμα του χρόνου υφίστανται φθορές αλλά και εκ νέου ανακατασκευές. Καταλυτικό ρόλο είχε η πολιορκία της πόλης από τα σουλτανικά στρατεύματα, το 1822, όταν καταστράφηκε ένα μεγάλο μέρος της πόλης και των ναών της. Οι σημαντικότερες δωρεές των πλούσιων απόδημων Ηπειρωτών, από τον 19ο αιώνα και έπειτα συνέβαλαν στην ανακαίνιση πολλών από τους υπάρχοντες ναούς της πόλης. Οι ναοί που κτίζονται είναι κυρίως τρίκλιτες βασιλικές, μεγάλων διαστάσεων και με πολύπλοκη θολοδομία. Κοσμούνται παράλληλα, με τοιχογραφίες, επηρεασμένες από την δυτική τέχνη.

Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Ο μητροπολιτικός ναός της πόλης, αφιερωμένος στον άγιο Αθανάσιο, βρίσκεται βόρεια του λόφου Λιθαρίτσια. Στη θέση αυτή υπήρχε ναός ήδη από τη βυζαντινή περίοδο σύμφωνα με την παράδοση, ωστόσο η πρώτη βέβαιη πληροφορία για την ύπαρξη παλαιότερου ναού προέρχεται από έγγραφα του 1619 και του 1664, όπου αναφέρεται ως καθολικό μονής. Το 1831-32 μερικά χρόνια μετά την ολοσχερή καταστροφή του Αγίου Αθανασίου κατά την πυρπόληση της πόλης από τα στρατεύματα του Χουρσίτ πασά, κτίστηκε από τον μητροπολίτη Ιωακείμ εκ Μελένικου ο νέος ναός, στη μορφή που τον γνωρίζουμε σήμερα.

ΟΙΚΟΣ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΝΕΟΜΑΡΤΥΡΑ

Το σπίτι του αγίου Γεωργίου του νεομάρτυρα βρίσκεται στη δυτική έξοδο της πόλης, κοντά στη λίμνη. Το κτιριακό συγκρότημα παρουσιάζει χαρακτηριστικά λαϊκών οικιών της Βαλκανικής, όπως εξελίχθηκαν κατά τον 19ο αιώνα. Από το 1933 το συγκρότημα

πέρασε στην ιδιοκτησία του μητροπολιτικού ναού. Σήμερα το σπίτι του αγίου λειτουργεί ως ναός και αποτελεί παρεκκλήσιο του μητροπολιτικού ναού του αγίου Αθανασίου.

ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΜΗΣΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ - ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΕΙΟ

Ο ναός του Αρχιμανδρειού, αφιερωμένος στην Κοίμηση της Θεοτόκου, υπήρξε το καθολικό της μονής Αρχιμανδρείου ή Αρχιμανδρίτου ή Κυράς Χιμαντριώτισσας. Το όνομά της πρέπει πιθανόν να συνδεθεί με το προβάδισμα που είχε μεταξύ των άλλων μονών των Ιωαννίνων, καθώς σε αυτήν διέμενε ο αρχιμανδρίτης ηγούμενος. Το όνομα Αρχιμανδρειό κατά άλλη εκδοχή προέρχεται από το όνομα του ιδρυτή της. Η μονή αναφέρεται για πρώτη φορά στις πηγές το 1383, με αφορμή τη μετάβαση του ηγουμένου της Γαβριήλ στην Κωνσταντινούπολη, όπου συναντήθηκε με τον αυτοκράτορα Μανουήλ Β' Παλαιολόγο. Μετά την επιστροφή του ο Γαβριήλ έγινε μητροπολίτης Ιωαννίνων. Από τα τέλη του $15_{ου}$ αιώνα το Αρχιμανδρειό είναι γυναικεία μονή και οι μοναχές φημίζονταν για τις επιδόσεις τους στην υφαντική και την κατεργασία μεταξωτών και λινών υφασμάτων.

ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΠΕΡΙΒΛΕΠΤΟΥ

Η εκκλησία της Περιβλέπτου αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου είναι κτισμένη σε χαμηλό λόφο στη νότια είσοδο της πόλης. Υπήρξε αρχικά, καθολικό μονής, η οποία ιδρύθηκε από τον Επιφάνιο Ηγούμενο το 1647. Ο Επιφάνιος Ηγούμενος (1568-1648) γεννήθηκε στα Ιωάννινα, αλλά έζησε κυρίως στη Βενετία, όπου διατηρούσε μαζί με τον αδελφό του εμπορική επιχείρηση. Αν και ολιγογράμματος μερίμνησε για την έκδοση βιβλίων με δικά του έξοδα. Εκτός από την Περίβλεπτο ίδρυσε και την Επιφάνειο Σχολή. Άφησε όλη την περιουσία του σε ιδρύματα και ναούς τόσο μέσα στην πόλη των Ιωαννίνων, όσο και σε χωριά. Ο ναός της Περιβλέπτου μετά από την πυρπόλησή του από τους Τούρκους στις αρχές του $19_{ου}$ αιώνα ξανακτίστηκε το 1838-39, όπως μαρτυρεί η επιγραφή πάνω από τη νότια είσοδο. Από τους κύριους χορηγούς της υπήρξε ένας άλλος επιφανής Ηπειρώτης ευεργέτης, ο Νικόλαος Ζωσιμάς (1758-1842), ο οποίος καταγόταν από το Γραμμένο Ιωαννίνων. Ο Νικόλαος Ζωσιμάς το 1774 εγκαταστάθηκε μαζί με τους αδελφούς του Θεοδόσιο και Μιχαήλ στο Λιβόρνο της Ιταλίας, όπου υπήρχε σημαντική παροικία Ηπειρωτών μεγαλεμπόρων. Μετά το 1790 έφυγε για τη Νίζνα της Ρωσίας, όπου

διέμεινε μέχρι το τέλος της ζωής του. Μαζί με τους αδελφούς του ενίσχυσαν τη λειτουργία σχολείων, συμβάλλοντας στην έκδοση βιβλίων. Επίσης ανέλαβαν τις δαπάνες για την ανέγερση και ανοικοδόμηση ναών και φιλανθρωπικών ιδρυμάτων στη γενέτειρά τους αλλά και σε πόλεις όπου διέμεναν Έλληνες της διασποράς. Μετά το θάνατο των αδελφών του ίδρυσε στα Ιωάννινα τη Ζωσιμαία Σχολή και το φερώνυμο Γηροκομείο, ενώ παράλληλα ανέλαβε τα έξοδα για την ανοικοδόμηση ναών της πόλης.

ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΜΑΡΙΝΑΣ

Η Αγία Μαρίνα βρίσκεται σε μία από τις παλαιότερες συνοικίες των Ιωαννίνων, την Καλούτσιανη. Η συνοικία αυτή αποτελεί μία από τις πρώτες που δημιουργήθηκαν στην πόλη αμέσως μετά την τουρκική κατάκτηση. Το τοπωνύμιο Καλούτσια ή Καλούτσιανη αποτελεί παραφθορά της αρχικής ονομασίας, Κανλί Τσεσμέ, που σημαίνει βρύση του αίματος. Σύμφωνα με την παράδοση ο ναός της Αγίας Μαρίνας κτίσθηκε για πρώτη φορά το 1791, ενώ μόλις το 1809 έγινε η πρώτη ανακατασκευή του από τους Γ. Γοργόλη και Στέφανο Μπούμπα. Ο Άγγλος περιηγητής Thomas Smart Hughes, που επισκέφθηκε τη πόλη το 1813 στο οδοιπορικό του χαρακτηρίζει την Αγία Μαρίνα τον πιο όμορφο και λαμπρό ιερό ναό συγκριτικά με τους υπόλοιπους της πόλης των Ιωαννίνων. Το 1820 ο ναός πυρπολήθηκε από τα σουλτανικά στρατεύματα που πολιορκούσαν τα Ιωάννινα, ενώ το 1829 πυρπολήθηκε πάλι από τον Βελή μπέη. Στη μορφή που διατηρείται σήμερα ο ναός της Αγίας Μαρίνας κτίστηκε το 1852, με χρήματα του Ηπειρώτη ευεργέτη Νικολάου Ζωσιμά και των αδελφών του, όπως μαρτυρεί μαρμάρινη ενεπίγραφη πλάκα εντοιχισμένη πάνω από την κύρια θύρα εισόδου. Από τα κειμήλια που φυλάσσονται στο ναό αξίζει να αναφερθούν ιδιαίτερα δύο ευαγγέλια με περίτεχνες αργυρές σταχώσεις. Το ένα ευαγγέλιο αφιερώθηκε στο ναό το 1796 και το άλλο τυπώθηκε στη Βενετία το 1791. Στη δυτική πλευρά του περιβόλου της Αγίας Μαρίνας υψώνεται ογκώδες πέτρινο καμπαναριό που χτίστηκε με δαπάνες των ενοριτών το 1949, μετά από προσπάθειες πολλών ετών. Στη βάση του διαμορφώνεται τοξωτή θύρα, που αποτελεί την κύρια πρόσβαση στον αύλειο χώρο του ναού.

ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΤΟΥ ΝΕΟΜΑΡΤΥΡΑ

Μέσα στον περίβολο της Αγίας Μαρίνας, στα νότια του επιβλητικού ναού κτίστηκε το 1928 μονόχωρος ναΐσκος, προς τιμήν του νεομάρτυρα αγίου Ιωάννη. Ο άγιος Ιωάννης είναι ο πρώτος από μια σειρά νεομαρτύρων που κατάγονται από την Ήπειρο. Μαρτύρησε στις 18 Απριλίου του 1526. Η ίδρυση του ναϋδρίου κοντά στο ναό της Αγίας Μαρίνας και η λατρεία του αγίου Ιωάννη στη περιοχή εξηγείται, αφού το πατρικό σπίτι του βρισκόταν στη θέση που αργότερα κτίστηκε το παλαιό Δημαρχείο. Σύμφωνα με τον Γιαννιώτη λόγιο Ι. Λαμπρίδη το σπίτι του αγίου λειτούργησε ως ναός, ο οποίος ήταν μετόχι της μονής Ηλιόκαλης. Η μονή Ηλιόκαλης βρίσκεται ανατολικά της λίμνης Ιωαννίνων και διατηρείται ως τις μέρες μας.

ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ

Ο ναός της Αγίας Αικατερίνης βρίσκεται στη παλαιά συνοικία της Καραβατιάς, ανατολικότερα του Αρχιμανδρειού. Αποτελεί μετόχι της μονής Αγίας Αικατερίνης του Σινά. Ο αρχικός ναός κτίστηκε το 1771 και ανακαινίστηκε το 1801. Μεταξύ των ετών 1872 - 1875 ακολούθησε ριζική ανακαίνιση, με χορηγία των εύπορων Γιαννιωτών Αλεξίου και Αγγελικής Παπάζογλου.

ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΓΟΡΑΣ

Ο ναός του Αγίου Νικολάου της αγοράς βρίσκεται κοντά στη σημερινή οδό Ανεξαρτησίας. Έχει επίσης την ονομασία "Άγιος Νικόλαος του Λουτρού", επειδή κοντά βρισκόταν ένα από τα παλαιότερα χαμάμ που κτίστηκε στην πόλη. Υπήρχε ναός ήδη από τις αρχές του $17_{ου}$ αιώνα στη συγκεκριμένη θέση, καθώς αναφέρεται ότι το 1630 κατεδαφίστηκε από το γιό του Ρετζέπ αγά. Ο Ρετζέπ αγάς εικάζεται ότι είχε σταλεί ως τοποτηρητής στη Διοίκηση των Ιωαννίνων. Ο ναός ανοικοδομήθηκε μεταξύ των ετών 1647 και 1749, ενώ καταστράφηκε ξανά το 1820 κατά την πυρπόληση της πόλης από τα σουλτανικά στρατεύματα. Στη μορφή που διατηρείται σήμερα ο ναός του Αγίου Νικολάου άρχισε να κτίζεται το 1837, με χορηγία των αδελφών Ζωσιμάδων και του Γ. Χατζηκώνστα. Η οικοδόμηση του ναού του Αγίου Νικολάου Αγοράς ολοκληρώθηκε το 1842.

ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΠΑΝΩΝ

Ο ναός του Αγίου Νικολάου Κοπάνων βρίσκεται βόρεια από την πόλη των Ιωαννίνων, κοντά στη Λιμνοπούλα, στο δρόμο για το Πέραμα. Στην περιοχή αυτή παλαιά συνήθιζαν οι γυναίκες να πλένουν τα ρούχα κοντά στην όχθη της λίμνης και τα χτυπούσαν με κόπανο, γι' αυτό και ο ναός πήρε την προσωνυμία των Κοπάνων. Σύμφωνα με την παράδοση ο ναός υπήρχε πριν το κίνημα του Διονυσίου του Φιλοσόφου, πυρπολήθηκε το 1820 κατά τις επιχειρήσεις του σουλτάνου εναντίον του Αλή πασά και έμεινε ερειπωμένος μέχρι την ανοικοδόμησή του το 1843. Κτήτορας του ναού υπήρξε ο Νούσιας Χρυσός, πρωτομάστορας της συντεχνίας των τακιαντζήδων, των τεχνιτών που κατασκεύαζαν φέσια και εξωτερικά εξαρτήματα ενδυμασιών,όπως μαρτυρεί εγχάρακτη επιγραφή σε πλάκα εντοιχισμένη αριστερά της νότιας θύρας εισόδου. Χάρη στις επίμονες προσπάθειες του Νούσια Χρυσού, που παρά τις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπιζε και ο ίδιος, κατάφερε μαζί με τους ομοτέχνους του να συγκεντρώσει ένα αξιοσέβαστο χρηματικό ποσό καθώς και με τις εισφορές του Γεωργίου Χατζηκώνστα, οι εργασίες ολοκληρώθηκαν το 1845. Ο ναός έχει συνδεθεί τόσο με θρύλους όσο και με δραματικά ιστορικά γεγονότα της πόλης. Σύμφωνα με την παράδοση εδώ φυλακίστηκαν η κυρά Φροσύνη μαζί με τις δεκαεπτά αρχόντισσες των Ιωαννίνων, προτού τις πνίξουν στη λίμνη.

ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

Πολλά μουσουλμανικά τεμένη σώζονταν μέχρι το πρώτο μισό του 20ου αιώνα στην πόλη των Ιωαννίνων. Τα περισσότερα ωστόσο, είναι γνωστά πλέον μόνο μέσα από πηγές, πολεοδομικά σχέδια της πόλης και παλιές φωτογραφίες. Σύμφωνα με τη συνθήκη της παράδοσης της πόλης στους Οθωμανούς γνωστή ως "Ορισμός του Σινάν Πασά" το 1430 κανένας χριστιανικός ναός δεν θα μετατρεπόταν σε τζαμί και δεν θα κτιζόταν στα όρια της πόλης ούτε ένα τέμενος. Οι κατακτητές φαίνεται ότι περιορίστηκαν αρχικά στην ανέγερση του Φετιχιέ τζαμιού, το οποίο κτίστηκε στη θέση του βυζαντινού μητροπολιτικού ναού του Αρχαγγέλου Μιχαήλ, στη νοτιοανατολική ακρόπολη του οχυρωμένου οικισμού, καθώς και στο κτίσιμο μουσουλμανικών τεμενών εκτός του κάστρου. Μετά το αποτυχημένο επαναστατικό κίνημα του επισκόπου Τρίκκης και Σταγών Διονυσίου Β' Φιλοσόφου (γνωστού ως Σκυλοσόφου) το 1611, καταργούνται τα προνόμια του "Ορισμού του Σινάν πασά", εμφανίζονται οι πρώτοι ομαδικοί εξισλαμισμοί, αυξάνεται ο μουσουλμανικός πληθυσμός των Ιωαννίνων και ανεγείρονται αρκετά τζαμιά. Από τα συνολικά 19 τζαμιά της πόλης, 4 βρίσκονταν μέσα στο κάστρο. Εκτός από τα τζαμιά Ασλάν και Φετιχιέ, οι πηγές αναφέρουν επίσης το τέμενος του Μεχμέτ Κεχαγιά που βρισκόταν στις σημερινές οδούς Κούμα και Πατριάρχου Ιωάσαφ και το τέμενος του Αλή πασά, που είχε ανεγερθεί εσωτερικά της πύλης του κάστρου, στην αρχή της οδού Ανδρονίκου Παλαιολόγου. Έξω από το κάστρο των Ιωαννίνων υπήρχαν τα περισσότερα μουσουλμανικά τεμένη. Αυτά που δεν σώζονται σήμερα και γνωρίζουμε μόνο από τις πηγές είναι το Μπαϊρακλί ή Χουνκιάρ ή τζαμί Αγοράς ή Σουλτάν Βαγιαζήτ τζαμί που ιδρύθηκε πιθανόν από τον σουλτάνο Βαγιαζήτ Β' στη συνοικία που βρισκόταν κοντά στο κάστρο και την κεντρική αγορά της πόλης, στις οδούς Ανεξαρτησίας και Λόρδου Βύρωνος, το Ισλιάμ ή Λιαμ ή Μπαχράμ πασά τζαμί το οποίο κτίστηκε ως μετζίτ (μικρό τέμενος χωρίς μιναρέ) στα μέσα του 16ου αιώνα, στη θέση του ναού του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου. Μετατράπηκε σε τζαμί από τον Μπαχράμ πασά, στρατιωτικό διοικητή των Ιωαννίνων στις αρχές του 17ου αιώνα και εντοπίζεται στις σημερινές οδούς Βαλαωρίτου και Πουκεβίλ, δυτικά της πλατείας Ζαλόγγου. Το Μουσταφά Εφέντη ή Ναμάς Γκιαχ τζαμί[11] το οποίο ήταν κτισμένο στη θέση του

[11] Παπαδοπούλου Β.Ν., *Μνημεία των Ιωαννίνων,* Ιωάννινα 2009,σ.100-101

μοναστηριού της Αγίας Παρασκευής, όπου σήμερα υπάρχει το μέγαρο της Νομαρχίας. Κατασκευάστηκε από τον Μουσταφά Εφέντη μετά το 1617 και αργότερα κτίστηκε μενδρεσές και δημιουργήθηκε νεκροταφείο. Το Ελιάς Εφέντη ή Σιεμ σιε Ντιν ή Σαρή τζαμί το οποίο βρισκόταν στη σημερινή οδό Χρηστοβασίλη. Σύμφωνα με τις πηγές ιδρύθηκε το β' μισό του 16ου αιώνα. Το Εμίρ ή Εμιρλέρ τζαμί. Κτίστηκε εκεί όπου σήμερα έχει διαμορφωθεί η πλατεία Πάργης, πιθανόν στα τέλη του 17ου ή στις αρχές του 18ου αιώνα και ανοικοδομήθηκε στα 1788 με χορηγό κάποιον Ομάρ μπέη. Το Ντεντέ Ουρούτς τζαμί το οποίο ανεγέρθηκε τον 16ο ή τον 17ο αιώνα στη σημερινή συνοικία Πλάτανος. Το τζαμί πήρε το όνομά του από έναν επιφανή ιερωμένο (ντεντέ) που υπηρέτησε ή ετάφη σε αυτό σε άγνωστη εποχή. Το Οσμάν Τσαούς τζαμί[12] που κατασκευάστηκε στα τέλη του 17ου - αρχές 18ου αιώνα και πήρε το όνομα του ιδρυτή του. Ήταν κτισμένο στη σημερινή λεωφόρο Δωδώνης, κοντά στην Ζωσιμαία Παιδαγωγική Ακαδημία. Το Ισούφ ή Γιουσούφ αγά τζαμί, κτήριο το οποίο ήταν γνωστό ως "τούρκικοι καφενέδες" στη συνοικία Άνω Λούτσας. Η χρονολογία ίδρυσής του παραμένει άγνωστη. Ωστόσο, λείψανά του σώζονταν έως πρόσφατα. Το Κούμπλου ή Αλή αγά Κούμπλου τζαμί το οποίο βρισκόταν κοντά στον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Αθανασίου. Η χρονολογία ίδρυσής του είναι άγνωστη. Μετά την κατεδάφισή του ανεγέρθηκε στην ίδια θέση το Τοσίτσειο ίδρυμα και χαράχθηκαν νέοι δρόμοι. Το Ομέρ Μπέη ή Χαμιδιέ τζαμί το οποίο κτίστηκε στα τέλη του 18ου αιώνα από τον Ομέρ μπέη, γιο του τοποτηρητή των Ιωαννίνων Ασλάν πασά Β'. Στην ίδια θέση αργότερα ανεγέρθηκε η Καπλάνειος και η Ελισαβέτιος Σχολή. Το Ιμπραήμ πασά ή Ιμπροχώρ τζαμί. Βρισκόταν στη σημερινή πλατεία Σκουμπουρδή (πρώην πλ. Μπότσαρη). Ιδρυτής του υπήρξε πιθανόν ο Ιμπραήμ πασάς, ο τοπάρχης κατά μία άποψη των Ιωαννίνων την περίοδο 1736 - 1739. Τέλος, το Μεχμέτ αγά ή Λελυπαρά ή Κατσήι τζαμί το οποίο κτίστηκε από κάποιον Μεχμέτ που καταγόταν από την εξισλαμισμένη οικογένεια των Λελυπαρά μετά το 1635. Τον 19ο αιώνα ο Τζελαλή πασάς έκτισε κοντά στο τζαμί ένα ιμαρέτ (ευαγές ίδρυμα) και ένα μεντρεσέ (ιεροδιδασκαλείο). Το τέμενος βρισκόταν κοντά στο εμπορικό κέντρο.

[12] Παπαδοπούλου Β.Ν., *Μνημεία των Ιωαννίνων,* Ιωάννινα 2009,σ.100-101

ΤΟ ΤΖΑΜΙ ΤΗΣ ΚΑΛΟΥΤΣΙΑΝΗΣ

Το τζαμί της Καλούτσιανης βρίσκεται στην κεντρική πλατεία της ομώνυμης συνοικίας της πόλης. Το τζαμί κτίστηκε το 1740 σύμφωνα με επιτοίχια επιγραφή (άγνωστη σήμερα) από τον Χατζή Μεχμέτ πασά, βαλή (διοικητή) των Ιωαννίνων, στη θέση ενός μετζίτ (μουσουλμανικός ναός χωρίς μιναρέ). Η ονομασία σύμφωνα με τους μελετητές προκύπτει από τις τουρκικές λέξεις (τσεσμέ=βρύση, καν=αίμα) που σημαίνει βρύση αίματος και ονομάστηκε έτσι μετά από την εκδήλωση του επαναστατικού κινήματος του Διονυσίου Φιλοσόφου, τον Σεπτέμβριο του 1611, το οποίο είχε ως επίκεντρο το σημείο αυτό. Με αυτόν τον τρόπο μαρτυρείται η τραγική για τον χριστιανικό πληθυσμό των Ιωαννίνων, κατάληξη του κινήματος του Σκυλοσόφου. Το τζαμί έδωσε το όνομά του και στην γύρω περιοχή, το οποίο με τη πάροδο του χρόνου έγινε Καλούτσ(ζ)ιασμη-Καλούτσιανη. Ο τύπος αυτός αναγράφεται σε έγγραφα του 1874 και 1878 και μνημονεύεται από τους Παΐσιο (1690), Ε. Τσελεπή ($17_{ος}$ αιώνας) και Ι. Λαμπρίδη (1886). Μέχρι την απελευθέρωση της πόλης των Ιωαννίνων, το 1913, το τζαμί λειτουργούσε ως μουσουλμανικό τέμενος. Μετά την απελευθέρωση περιήλθε ως ανταλλάξιμο στην ιδιοκτησία της Εθνικής Τράπεζας, στέγασε για ένα διάστημα τον σταθμό υπεραστικών λεωφορείων και στη συνέχεια εκποιήθηκε σε ιδιώτες. Πρόσφατα ολοκληρώθηκε η απαλλοτρίωσή του από το Υπουργείο Πολιτισμού και πρόκειται να εκτελεστεί μια σειρά εργασιών, προκειμένου να βελτιωθεί η εικόνα του μνημείου και να απομακρυνθούν οι κακότεχνες κατασκευές που έχουν συσσωρευτεί στο κτίσμα από την μακρόχρονη, μη συμβατή με το τέμενος, χρήση.

ΤΟ ΤΖΑΜΙ ΤΟΥ ΒΕΛΗ ΠΑΣΑ

Το τζαμί του Βελή πασά ή Τσιεκούρ τζαμί βρίσκεται στη νότια πλευρά του λόφου των Λιθαριτσίων, στο μέσο περίπου μεγάλης ακάλυπτης έκτασης που διαμορφώνεται στις νοτιοανατολικές παρυφές του. Νότια και ανατολικά της έκτασης αυτής αναπτύσσονταν οι συνοικίες Τσιεκούρ και Πλιθοκοπιό. Μαζί με τον μεντρεσέ (ιεροδιδασκαλείο) που είναι κτισμένος στα βόρειά του, αποτέλεσαν αναπόσπαστα καθιδρύματα του σεραγιού, που έκτισε παραπλεύρως ο Αλή πασάς για το γιο του Βελή στα τέλη του $18_{ου}$ αιώνα. Ο Βελή πασάς (1773-1822) υπήρξε αρχιστράτηγος στις πολεμικές επιχειρήσεις κατά των Σουλιωτών, ενώ διορίστηκε διοικητής αρχικά της Αλβανίας και αργότερα της

Πελοποννήσου. Το τζαμί σύμφωνα με την παράδοση οικοδομήθηκε από τον Βελή πασά στα τέλη του 18ου αιώνα και διαδέχθηκε παλαιότερο τουρκικό τέμενος, το οποίο είχε ιδρυθεί στις αρχές του 17ου αιώνα από κάποιον Μπαλή Κετχοντά, στη θέση του βυζαντινού ναού του Αγίου Στεφάνου. Το τζαμί ταυτίζεται με το Μπαλή Κετχουντά ή Μπαλιγιέ τζαμί που μαρτυρείται σε πηγές του 1670. Μετονομάστηκε αργότερα σε Τσιεκούρ, όπως και η παρακείμενη συνοικία από το όνομα κάποιου χορηγού. Ο μεντρεσές (ιεροδιδασκαλείο) βρίσκεται σε μικρή απόσταση από το τζαμί του Βελή πασά. Εκεί διέμεναν οι σπουδαστές που διδάσκονταν θεολογία και φιλοσοφία. Ήταν ανώτερο σχολείο σε αντίθεση με τα μεχτέπ, δηλαδή σχολεία κατώτερης βαθμίδας. Εκτεταμένες εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης του κτηρίου στην αρχική του μορφή έγιναν το 1978-1979 από την 8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Το 1983 έγιναν οι σποραδικές στερεώσεις. Στον μεντρεσέ του Βελή πασά στεγάζεται σήμερα το Μουσείο της Εθνικής Αντίστασης.

ΤΑ ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΜΑΓΕΙΡΕΙΑ

Σε μικρή απόσταση βόρεια του Πνευματικού Κέντρου του Δήμου Ιωαννιτών βρίσκεται το κτιριακό συγκρότημα των τουρκικών μαγειρείων, που κατασκευάστηκαν στα τέλη του 18ου αιώνα ή στις αρχές του 19ου αιώνα από τον Αλή πασά ή το γιο του Βελή, για να εξυπηρετήσουν πιθανότατα τις ανάγκες του προσωπικού του σεραγιού του Βελή πασά, το οποίο είχε κτισθεί στα χαμηλότερα επίπεδα του λόφου Λιθαρίτσια. Το κτήριο υπέστη πολλές επεμβάσεις κατά τη χρησιμοποίησή του από το στρατό. Μετά από εκτεταμένες εργασίες στερέωσης που έγιναν την περίοδο 1995-1997 από τον Δήμο Ιωαννιτών, σήμερα στεγάζει τη Σχολή Χορού του Πνευματικού Κέντρου.

ΠΡΟΜΑΧΩΝΑΣ ΛΙΘΑΡΙΤΣΙΑ

Ο προμαχώνας Λιθαρίτσια είναι κτισμένος στον ομώνυμο χαμηλό λόφο, που βρίσκεται σε μικρή απόσταση νοτιοδυτικά του κάστρου. Το εντυπωσιακό αυτό έργο, δείγμα της ύστερης οθωμανικής οχυρωματικής αρχιτεκτονικής, κτίστηκε από τον Αλή πασά γύρω στα 1800. Στην κορυφή του λόφου ο Αλή πασάς έκτισε, το 1805, μεγάλων διαστάσεων σεράι, σε σχέδια του αρχιτέκτονα Freywald, τον οποίο κάλεσε από τη Βιέννη με τη μεσολάβηση του Γιαννιώτη μεγαλεμπόρου Ιωάννη Σταύρου. Το μέγαρο αυτό, όπως αναφέρει ο Άγγλος περιηγητής W. Leake, παρόλο που δεν ήταν τόσο ευρύχωρο όσο τα σεράγια των σουλτάνων στο Βόσπορο, είχε μαγευτική θέα. Ο ίδιος περιηγητής αναφέρει επίσης ότι το σεράι στα Λιθαρίτσια παρουσίαζε έντονες επιδράσεις από την κινεζική αρχιτεκτονική. Κοντά στο σεράι αυτό, όπως υποστηρίζει ο W. Leake, ο Αλή πασάς έκτισε άλλα δύο μέγαρα για τους γιους του. Στα δυτικά του προμαχώνα, περίπου στο ίδιο επίπεδο με το σεράι, έκτισε μέγαρο για τον Μουχτάρ, ενώ σε χαμηλότερη θέση το μέγαρο του Βελή πασά. Τα μέγαρα των γιων του Αλή πασά έμοιαζαν με τα καθιδρύματα υψηλών αξιωματούχων της οθωμανικής διοίκησης σε άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας, με τη διαφορά ότι η επίπλωση και όλος ο εσωτερικός διάκοσμος του μεγάρου του Βελή πασά είχαν επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από την ευρωπαϊκή διακοσμητική. Το σεράι του Μουχτάρ, αντίθετα είχε διακοσμηθεί κατά τον W. Leake σύμφωνα με την οθωμανική αισθητική. Το 1820 κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της πόλης από τα σουλτανικά στρατεύματα, ο ογκώδης προμαχώνας υπέστη σοβαρές ζημιές. Το σεράι του Αλή πασά και τα σαράγια του Μουχτάρ και του Βελή καταστράφηκαν ολοκληρωτικά από πυρκαγιά. Το τζαμί, ο μεντρεσές και τα μαγειρεία, που βρίσκονται στο χαμηλότερο πλάτωμα νοτιοδυτικά από τα Λιθαρίτσια, δίπλα στο Πνευματικό Κέντρο της πόλης, είναι ό,τι απέμεινε από το μεγάλο συγκρότημα που προαναφέρθηκε. Το 1983 έγιναν σποραδικές επισκευές στις τοιχοποιίες του προμαχώνα από την $8_{η}$ Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Στους εσωτερικούς θολωτούς χώρους του άλλοτε ισχυρού προμαχώνα λειτουργεί σήμερα καφέ-εστιατόριο. Στην κορυφή του λόφου εκτείνεται πάρκο (παλαιότερα πλατεία Ομονοίας). Στη μία άκρη του πάρκου είναι κτισμένο το Αρχαιολογικό Μουσείο και το κτήριο της $8_{ης}$ Μεραρχίας. Τα θεμέλια του κτηρίου της $8_{ης}$ Μεραρχίας τέθηκαν το 1877 από τον Ρασήμ πασά στο χώρο, όπου βρισκόταν το ανάκτορο του Μουχτάρ, γιου του Αλή πασά.

Ο Ρασήμ πασάς είναι αυτός που έκανε μια σειρά από κοινωφελή έργα για την πόλη. Η ανέγερση του λιτού νεοκλασικού κτηρίου ολοκληρώθηκε το 1879 από τον διάδοχο του Ρασήμ, Τεκή Πασά. Στο κτήριο αυτό συνεδρίασε κατά τη νύχτα της 20ης Φεβρουαρίου 1912 η τουρκική διοίκηση υπό τον Εσάτ πασά, όταν αποφάσισε την παράδοση της πόλης στον ελληνικό στρατό.

ΡΟΛΟΪ ΠΛΑΤΕΙΑΣ

Το μνημειακό ρολόι της πόλης υψώνεται στην κεντρική πλατεία, κοντά στο κτήριο της 8ης Μεραρχίας. Κτίστηκε το 1905 με πρωτοβουλία του Οσμάν πασά του Κούρδου, βαλή και γενικού διοικητή Ηπείρου και Νοτίου Αλβανίας. Ο σχεδιασμός του ρολογιού και η επίβλεψη των εργασιών οικοδόμησής του έγινε από τον νεαρό τότε, Γιαννιώτη αρχιτέκτονα Π. Μελίρρυτο, ο οποίος επιστράτευσε για το σκοπό αυτό έμπειρους κτίστες και λιθοξόους από τα φημισμένα μαστοροχώρια της Κόνιτσας και την Κωστάνιανη. Η αρχική του θέση ήταν στο κέντρο της επονομαζόμενης κάτω πλατείας, η οποία εκτεινόταν λίγο βορειότερα από τη σημερινή, στη συμβολή με τη σύγχρονη οδό Αβέρωφ. Το καλοκαίρι του 1918, κατά τη διάρκεια της παρέλασης που έγινε για τον εορτασμό της νίκης των συμμάχων στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο ένα βαρύ πυροβόλο συρόμενο από έξι άλογα παρέκκλινε από την πορεία του και προκάλεσε ζημιές στο ρολόι. Ο τότε γενικός διοικητής Ηπείρου και μετέπειτα ύπατος αρμοστής Σμύρνης Α. Στεργιάδης έδωσε εντολή να μεταφερθεί το ρολόι σε άλλη θέση. Οι εργασίες για την αποξήλωση του ρολογιού ξεκίνησαν αμέσως, όμως η ολοκλήρωση των εργασιών απομάκρυνσης και αναστήλωσης του μνημείου δεν επιτεύχθηκε πριν το 1925. Ο Π. Μελίρρυτος που επέβλεπε τις εργασίες μερίμνησε για την αποκατάσταση του μνημείου ακριβώς με τη μορφή που είχε στην αρχική του θέση, αριθμώντας προσεκτικά τους λίθους, τους οποίους συνέλεξε στον περίβολο του σημερινού Δημαρχείου. Η καμπάνα που τοποθετήθηκε στο κτήριο, βρισκόταν αρχικά στον πύργο του ρολογιού, επάνω από την κεντρική πύλη του κάστρου. Η καμπάνα αυτή είχε σταλεί στα τέλη του 17ου αιώνα από το δόγη της Βενετίας Αλ. Σεμετιέπολο, ως δώρο στην πόλη της Πρέβεζας. Περίπου έναν αιώνα αργότερα, ο Αλή πασάς, αφού κατέλαβε την Πρέβεζα από τους Γάλλους, μετέφερε την καμπάνα στα Ιωάννινα.

ΜΝΗΜΕΙΑ ΛΕΚΑΝΟΠΕΔΙΟΥ

Η ΜΟΝΗ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΕΡΙΣΤΕΡΑΣ Ή ΔΟΥΡΟΥΤΗΣ

Η μονή Αγίου Γεωργίου Περιστεράς βρίσκεται στην κατάφυτη περιοχή της Δουρούτης, εντός του χώρου της Πανεπιστημιούπολης των Ιωαννίνων. Η μονή όπως και η ευρύτερη περιοχή, πήραν το όνομά τους από τον Καλαρρυτινό ευεργέτη Γεώργιο Δ. Δουρούτη (αρχές $19_{ου}$ αιώνα), στον οποίο πιθανότατα ανήκε όλη η σημερινή ομώνυμη έκταση. Η μονή είναι αφιερωμένη στον Άγιο Γεώργιο. Οι επιγραφές δηλώνουν την ανοικοδόμηση των κελιών και του ναού στα θεμέλια παλαιότερων, κατά τα έτη 1846 και 1859 αντίστοιχα.

Η ΜΟΝΗ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΣΤΟΝ ΚΑΤΣΙΚΑ

Η μονή Αγίων Αποστόλων Κατσικάς είναι κτισμένη σε μια πευκώδη πλαγιά,πάνω από τον οικισμό και σε απόσταση 5 χιλιόμετρα νοτιοδυτικά της πόλης των Ιωαννίνων. Στο παρελθόν αποτελούσε ένα πλούσιο μοναστήρι με μετόχια στο Τρίστενο Ζαγορίου και στη Βλαχία. Όταν διαλύθηκε αποτέλεσε ενοριακή εκκλησία του οικισμού. Σύμφωνα με επιγραφή οι νεότερες τοιχογραφίες είναι του 1974 και αποτελούν έργα των αδελφών Τάτση.

Η ΜΟΝΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ ΣΤΗΝ ΚΑΣΤΡΙΤΣΑ

Η μονή Καστρίτσας είναι ένα από τα γνωστότερα και σημαντικότερα μοναστήρια της Ηπείρου. Βρίσκεται στο λόφο της Καστρίτσας, 12 περίπου χιλιόμετρα νοτιοανατολικά της πόλης των Ιωαννίνων σε υψόμετρο 757 μ. με εξαιρετική θέα στην πόλη και τη λίμνη. Ο λόφος της Καστρίτσας αποτελεί σημαντική αρχαιολογική θέση, καθώς στους δυτικούς πρόποδές του βρίσκεται το ομώνυμο σπήλαιο, στο οποίο μαρτυρείται ανθρώπινη δραστηριότητα από την παλαιολιθική εποχή. Μέσα στην ακρόπολη, σε πλάτωμα στο κεντρικό σημείο του λόφου και πάνω σε τμήμα του αρχαίου τείχους κτίστηκε τον $11_ο$ ή το $12_ο$ αιώνα η μονή της Καστρίτσας, αφιερωμένη ήδη από τον $14_ο$ αιώνα στη Σύλληψη του αγίου Ιωάννη Προδρόμου. Το μοναστήρι είχε μεγάλη περιουσία (αμπέλια, μύλους, χωράφια, βοσκοτόπια) που το $18_ο$ αιώνα καταπατήθηκε και λεηλατήθηκε από Τούρκους. Το 1854 χρησιμοποιήθηκε ως στρατόπεδο των Τούρκων, το 1913 των Ελλήνων, ενώ το

1916 έγινε ορφανοτροφείο. Το 1932 ο ηγούμενός της Δωρόθεος και ο αδερφός του δολοφονήθηκαν από ληστές. Από τότε το μοναστήρι ερημώνεται μέχρι το 1972, οπότε εγκαταστάθηκαν εκεί μοναχές που εγκαταβιώνουν μέχρι και σήμερα.

Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΦΗΤΗ ΗΛΙΑ ΣΤΗΝ ΠΛΑΤΑΝΙΑ

Είναι η κεντρική εκκλησία του οικισμού Πλατανιάς, που είναι κτισμένη στους ανατολικούς πρόποδες του όρους Δρίσκου. Στο μνημείο διακρίνονται τρεις οικοδομικές φάσεις. Στην παλαιότερη (υστεροβυζαντινή εποχή) ανήκουν το ανατολικό τμήμα της νότιας πλευράς και η νότια αψίδα. Στην επόμενη ανήκουν το κεντρικό βόρειο τμήμα της ανατολικής πλευράς (ή τμήμα της ανατολικής πλευράς) και τμήμα του βόρειου τοίχου. Η τρίτη και τελευταία φάση, χρονολογείται στα 1938, οπότε και κατεδαφίστηκε ο γυναικωνίτης και προεκτάθηκε δυτικά. Στην ίδια φάση ανήκει και το χαγιάτι που υπάρχει κατά μήκος της νότιας πλευράς.

Η ΜΟΝΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΖΩΡΑΣ

Η μονή του Αγίου Νικολάου Τζώρας βρίσκεται στο όρος Δρίσκος στις νοτιοανατολικές παρυφές του λεκανοπεδίου των Ιωαννίνων και σε απόσταση 3 χιλιόμετρα από τον οικισμό Βασιλική. Η ταύτισή της με τη μονή του Αγίου Νικολάου του Όρους, που αναφέρεται σε χρυσόβουλο του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β' Παλαιολόγου (1321) και με το οποίο παραχωρούνταν στη Μητρόπολη Ιωαννίνων ανάγει την ίδρυση της μονής στα υστεροβυζαντινά χρόνια. Ωστόσο δεν υπάρχουν αρχαιολογικές μαρτυρίες που να τεκμηριώνουν ιστορικά ότι το μοναστήρι ιδρύθηκε στη βυζαντινή περίοδο. Σύμφωνα με δυσανάγνωστη εγχάρακτη επιγραφή στη δυτική πλευρά του καθολικού, ο ναός κτίστηκε το έτος 1583 από τον ιερομόναχο Δανιήλ. Το 1663 το καθολικό ανακαινίστηκε και τοιχογραφήθηκε, σύμφωνα με την επιγραφή που υπάρχει στο εσωτερικό του ναού. Το μοναστήρι συνδέεται με την ιστορική μάχη του Δρίσκου, κατά τους αγώνες για την απελευθέρωση των Ιωαννίνων από τους Τούρκους. Πολύ κοντά στο μοναστήρι, το 1912-1913 σκοτώθηκε ο ποιητής και εθνικός αγωνιστής Λορέντζος Μαβίλης και τραυματίστηκε ο αρχηγός του σώματος των Γαριβαλδινών Αλέξανδρος Ρώμας.

Ο ναός της Αγίας Παρασκευής Τζώρας βρίσκεται στα ανατολικά της μονής του Αγίου Νικολάου Τζώρας και πιθανόν αποτελούσε καθολικό μοναστηριού. Είναι κτισμένος

πάνω σε πηγή νερού, το οποίο συγκεντρώνεται σε δεξαμενή κάτω από την αυλή του ναού.

Ο ΝΑΟΣ ΚΟΙΜΗΣΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΣΤΟΥΣ ΛΟΓΓΑΔΕΣ

Ο Ιερός Ναός της Κοίμησης Θεοτόκου βρίσκεται στο χωριό Λογγάδες (παλιά Αρδαμίτσα), στους πρόποδες του Δρίσκου, ανατολικά της πόλης των Ιωαννίνων και σε μικρή απόσταση από αυτή. Ο ναός φαίνεται πως κτίστηκε ή ανακαινίστηκε με πρωτοβουλία του εξ Ιωαννίνων Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιωάσαφ Β', του επονομαζόμενου Μεγαλοπρεπή. Πρόκειται για μονόχωρο ναό, μεγάλων διαστάσεων, με εγκάρσιες καμάρες που στηρίζονται σε παραστάδες. Εγχάρακτη επιγραφή σε στρογγυλό λίθο και εντοιχισμένη στον δυτικό εξωτερικό τοίχο του ναού μας πληροφορεί ότι ο ναός επισκευάστηκε στις αρχές του $17_{ου}$ αιώνα. Σύμφωνα με μη σωζόμενη επιγραφή το ξυλόγλυπτο τέμπλο του ναού κατασκευάστηκε το 1760, ενώ ακόμη νεότερο είναι το ωραίο καμπαναριό του ναού το 1895 με μονόλοβα ανοίγματα σε τρία επίπεδα.

Η ΜΟΝΗ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΝΤΟΥΡΑΧΑΝΗΣ

Η μονή της Παναγίας Δουραχάνης ή Ντουραχάνης βρίσκεται στους πρόποδες του όρους Μιτσικέλι, απέναντι από την πόλη των Ιωαννίνων. Είναι αφιερωμένη στο Γενέσιο της Θεοτόκου. Το μοναστήρι κατά την παράδοση κτίστηκε το 1434 από τον Ντουραχάν πασά, Μπεϋλέρμπεη της Ρούμελης επί σουλτάνων Μουράτ Β' και Μωάμεθ Β'. Το 1434 ο Ντουραχάν πασάς κινήθηκε με ισχυρό στράτευμα από τη Θεσσαλία, όπου είχε την έδρα του, μέσω Κατάρας και Ιωαννίνων προς το Αργυρόκαστρο, με σκοπό να καταπνίξει την ανταρσία του Αλβανού τοπάρχη Αριανίτη Σπάτα Κομνηνού. Αφού πέρασε την περιοχή της Κατάρας νύχτωσε στη θέση της σημερινής μονής και χωρίς να το γνωρίζει, ότι βρίσκεται μπροστά στην παγωμένη λίμνη των Ιωαννίνων, η στρατιά πέρασε πάνω από τα παγωμένα νερά και συνέχισε την πορεία της προς το Αργυρόκαστρο. Μετά τη νικηφόρα έκβαση της επιχείρησης ο Ντουραχάν διέταξε να κτιστεί μοναστήρι, αφιερωμένο στην Παναγία, στη θέση όπου κατεβαίνοντας από το Δρίσκο είχε συναντήσει ένα εικονοστάσι, ενώ είχε πληροφορηθεί τον κίνδυνο που διέτρεξε περνώντας χωρίς να το ξέρει με το στράτευμά του πάνω από την παγωμένη Παμβώτιδα, επιστρέφοντας στη Θεσσαλία. Ο πασάς, που κατά την παράδοση είχε γονείς χριστιανούς, θεώρησε ότι ο ίδιος και το

στράτευμά του σώθηκαν χάρη σε θαυματουργό επέμβαση της Παναγίας. Σύμφωνα με άλλη εκδοχή, ιδρυτής της μονής δεν ήταν ο Ντουραχάν, αλλά ένας άλλος πασάς, ο οποίος επέκτεινε μοναστήρι που προϋπήρχε στη συγκεκριμένη θέση. Άλλοι υποστηρίζουν ότι η επωνυμία Δουραχάνη προέρχεται από κάποιον Δουρ, ενδεχομένως κατώτερο αξιωματούχο, που μετονομάστηκε σε Δουραχάν, επειδή έκτισε κοντά στη μονή κάποιο χάνι. Από ενθυμήσεις, καταχωρημένες σε διάφορα εκκλησιαστικά βιβλία, η ύπαρξη της μονής βεβαιώνεται με ασφάλεια στις αρχές του $19_{ου}$ αιώνα. Παρόλο που κάηκε ολοσχερώς το 1825, το 1830 κτίστηκε εκ θεμελίων και εξακολούθησε να λειτουργεί έως το 1933, έτος κατά το οποίο το μοναστήρι λεηλατήθηκε και δολοφονήθηκε ο ηγούμενός του. Το μοναστήρι από το 1974 είναι και πάλι ενεργό και λειτουργεί σε αυτό οικοτροφείο-σχολείο. Η φήμη του μάλιστα είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη, λόγω της μεγάλης φιλανθρωπικής και κοινωνικής του δράσης, τόσο στη περιοχή των Ιωαννίνων, όσο και στην ευρύτερη περιοχή. Η μονή ενισχύει οικονομικά και ηθικά πολλές οικογένειες με τη μορφή συσσιτίου, ένδυσης και γενικότερης υποστήριξης επιτελώντας ένα αξιοζήλευτο κοινωνικό έργο.

Η ΜΟΝΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ ΣΤΟ ΛΥΚΟΤΡΙΧΙ

Η μονή του Αγίου Ιωάννη Προδρόμου, βρίσκεται κοντά στα Ιωάννινα, στον οικισμό Λυκοτρίχι (Ντίσπερη) της κοινότητας Κρύας, στο δρόμο που συνδέει το Πέραμα με τον οικισμό της Περιβλέπτου. Είναι αφιερωμένη στον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο και σήμερα λειτουργεί ως ενοριακός ναός. Κατά τον ιστοριοδίφη Π. Αραβαντινό η μονή κτίστηκε το 1508 από τους γνωστούς αδερφούς μοναχούς Αψαράδες, ενώ κατά τον ιστοριοδίφη Χ. Σούλη το 1454. Η ονομασία "Λυκοτρίχι" , κατά την παράδοση, σχετίζεται με ένα θαύμα που έγινε την ημέρα που πανηγύριζε το μοναστήρι καθώς την ώρα που ένας ζευγάς όργωνε το χωράφι του, του ψόφησε το βόδι και στη θέση του πήγε ένας λύκος και όργωσε το χωράφι. Η μονή Λυκοτριχίου, ονομαζόμενη και Μύρκου, είχε σημαντική κτηματική περιουσία. Μικρό κτήμα από τα έσοδά της διέθετε για τη συντήρηση του σχολείου, του γειτονικού χωριού Κρανούλα.

Ο ΝΑΟΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ ΚΑΙ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΕΡΑΜΑ

Ο ναός των Αγίων Χαραλάμπους και Νικολάου είναι κτισμένος στον οικισμό Πέραμα. Για το χρόνο ανέγερσης του ναού δεν υπάρχουν στοιχεία. Στα 1769, ωστόσο φαίνεται ότι ο ναός διευρύνθηκε. Καταστράφηκε η αρχική του καμάρα και το εξωτερικό τμήμα του νότιου τοίχου και επεκτάθηκε βόρεια με ένα αντίστοιχο τμήμα (κλίτος). Και οι δύο ναοί στεγάστηκαν με ενιαία τετράριχτη στέγη. Ο ναός σύμφωνα με επιγραφή τοιχογραφήθηκε το 1769[13].

[13] Παπαδοπούλου Β.Ν. (επιμ.), *Μνημεία των Ιωαννίνων,* Ιωάννινα 2009

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο

Η ΠΟΛΗ, ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΚΑΙ ΟΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ

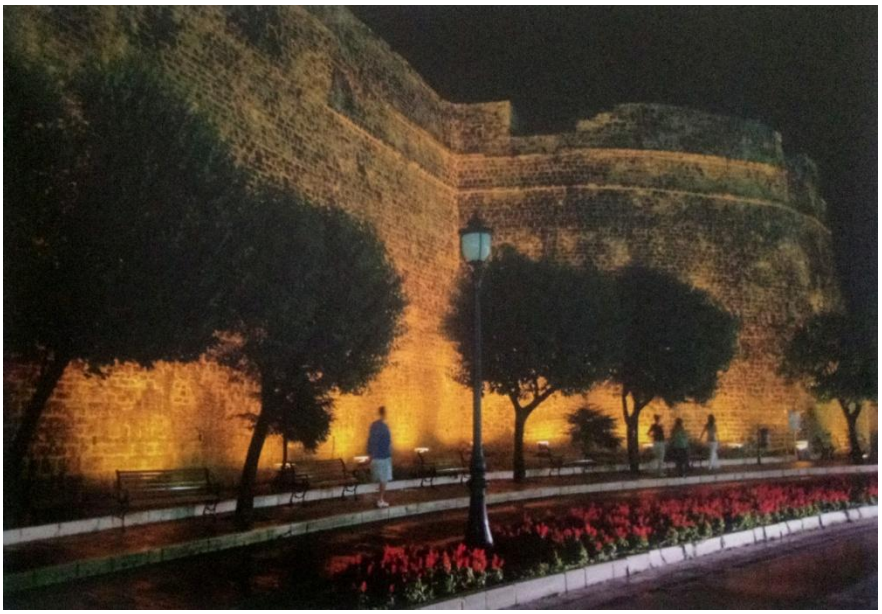

Το βυζαντινό κάστρο των Ιωαννίνων επαινείται στις υστεροβυζαντινές πηγές για την ομορφιά και τους άρχοντές του, που καλούνται στο Χρονικό των Τόκκων "Ρίζα του δεσποτάτου". Είχε χτιστεί στη θέση του σημερινού κάστρου του Αλή πασά, ο οποίος ενέταξε τις οχυρώσεις του στις δικές του, ξανανοίγοντας την τάφρο προς το μέρος της ξηράς, που στο μεταξύ είχε γεμίσει χώματα. Το κάστρο και η τάφρος απομόνωναν τη χερσόνησο που εισχωρεί στη λίμνη και κατασκευάστηκαν από τον ιδρυτή του ανεξάρτητου κράτους της Ηπείρου, το γνωστό ως "Δεσποτάτο", τον Μιχαήλ Α' Κομνηνό Δούκα. Έκτοτε τα Γιάννενα ήταν μια μικρή πόλη, με επισκοπή, της οποίας τα τείχη φαίνεται πως κάλυπταν τους δύο βραχώδεις λόφους του άκρου της χερσονήσου. Από τους δύο λόφους ο βορειοανατολικός ήταν η ακρόπολη της πόλης, ο γουλάς (σημερινό Ιτς Καλέ) όπου κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας χτίστηκε το τζαμί του Ασλάν πασά και ο νοτιοανατολικός, ο χώρος όπου βρισκόταν ο ναός του Ταξιάρχη και η επισκοπή. Τον δεύτερο λόφο οχύρωσαν οι Νορμανδοί μετατρέποντάς τον σε δεύτερη ακρόπολη, όταν το 1081 κατέλαβαν την πόλη. Η ακρόπολη, ο γουλάς, όπου είχε χτιστεί το παλάτι, εξακολουθούσε να είναι το βορειοανατολικό ύψωμα και το εκκλησιαστικό κέντρο το νοτιοανατολικό ύψωμα, ενώ ο Πάνω γουλάς του Χρονικού των Ιωαννίνων πρέπει να ταυτιστεί με το ψηλότερο τμήμα του βορειοδυτικού υψώματος που κατέλαβαν για λίγο οι Αλβανοί το 1379, ύστερα από ξαφνική έφοδο από το μέρος της λίμνης. Το τείχος που έχτισε ο Μιχαήλ στις αρχές της ηγεμονίας του περιέκλειε όχι μόνο τους ντόπιους Γιαννιώτες αλλά και τους πρόσφυγες που ήρθαν από την Κωνσταντινούπολη μετά την άλωση του 1204. Πρόκειται για το εκτός γουλά σημαντικότερο τμήμα του κάστρου που άντεξε στις εχθρικές επιδρομές κυρίως των Αλβανών, την πολυθρύλητη χώρα, όπου ζούσαν και μερικές από τις πιο γνωστές οικογένειες προσφύγων από την Κωνσταντινούπολη, με τις πιο σημαντικές από αυτές, τους Φιλανθρωπηνούς και Στρατηγόπουλους. Η τρίτη γνωστή οικογένεια των Αψαράδων, θεωρείται βέβαιο ότι είχε μετοικήσει στα Γιάννενα από τη γειτονική Θεσπρωτία. Το πιο φημισμένο κτήριο στα Γιάννενα ήταν ο ναός του προστάτη της πόλης, του Αρχιστράτηγου (Ταξιάρχη), η μητρόπολη της μεσαιωνικής πόλης (και της πρώτης περιόδου της τουρκοκρατίας), κατασκευασμένος στο νοτιοανατολικό ύψωμα, κοντά στο σημερινό Φετιχιέ τζαμί ή νοτιοδυτικά του, προς το κέντρο του λόφου. Αν ληφθεί υπόψη ότι υπήρχε ναός του Ταξιάρχη πριν από την τείχιση των Ιωαννίνων, ο λαμπρός ναός του αρχιστράτηγου των

υστεροβυζαντινών πηγών ανεγέρθη εκ βάθρων από τον Μιχαήλ Α'. Δεύτερος λαμπρός ναός στο ίδιο ύψωμα ήταν ο Παντοκράτορας που συνδέεται με τον Θωμά Πρελούμπο. Κοντά του βρισκόταν το όμορφο καμπαναριό, κτίσμα που άντεξε στο χρόνο και γκρεμίστηκε από τον Αλή πασά. Για τον Ταξιάρχη, που ήταν το πιο σεβάσμιο μνημείο για τους κατοίκους της πόλης, τμήματα του κτηρίου εξακολουθούσαν να μένουν όρθια, ως το 1770, ενώ η δεύτερη εκκλησία, ο Παντοκράτορας είχε καταστραφεί νωρίτερα. Αν στο νοτιοανατολικό ύψωμα βρίσκονταν και τα επίσημα μητροπολιτικά κτήρια, την ύστερη βυζαντινή περίοδο τα εκκλησιαστικά ιδρύματα πρέπει να κάλυπταν μεγάλο μέρος του νοτιοανατολικού λόφου, η επιφάνεια του οποίου συνέπιπτε με την επιφάνεια που κάλυπτε η παλιά ακρόπολη του Βοημούνδου και όχι με τη σημερινή ακρόπολη, που χτίστηκε επί Αλή πασά και καλύπτει χώρο σχεδόν τετραπλάσιο σε μέγεθος. Στα μέσα του $14_{ου}$ αιώνα, όταν άρχισαν στην περιοχή οι πυκνές αλβανικές επιδρομές, υπήρξε μεγάλος συνωστισμός στην πόλη. Συνήθως μετοικούν στο κάστρο άρχοντες από τις γύρω περιοχές κυρίως τη Βαγενητία (Θεσπρωτία). Έξω από τα Γιάννενα, οι εχθροί λεηλατούν αμπέλια και χωράφια που ανήκουν "στους καστρινούς", τους κτηματίες των Ιωαννίνων, σκορπισμένα στα διάφορα γύρω χωριά, με άσχημα αποτελέσματα για την τροφοδότηση της πόλης, πράγμα που δεν ίσχυε για την ύδρευση, αφού η λίμνη και τα πηγάδια παρείχαν πόσιμο νερό. Η πόλη είχε αρχίσει να ακμάζει κατά τον $11_{ο}$ αιώνα, μετά από ενάμισι αιώνα σχετικής στασιμότητας και επιταχύνθηκε μετά την αναχώρηση των Νορμανδών, που άφησαν πίσω τους ένα πιο ισχυρό κάστρο. Ως τα 1204 υπήρχε ένας οικισμός που αναπτυσσόταν, κάτι που συνεχίστηκε και μετά την άφιξη των προσφύγων, ύστερα από τη φραγκική λαίλαπα του 1204 και την κατασκευή του ευρύτερου κάστρου της χερσονήσου από τον Μιχαήλ Δούκα, στο οποίο λόγω της μεγάλης οχυρότητάς του κατέφευγαν και κάτοικοι των γύρω περιοχών. Ο πληθυσμός των Ιωαννίνων πρέπει να αυξήθηκε ακόμη περισσότερο κατά την περίοδο που αρχίζει λίγο πριν από τα μέσα του $14_{ου}$ αιώνα ως τον ερχομό του Θωμά Πρελούμπου το 1367, λόγω του άσχημου κλίματος που είχαν προξενήσει έξω από τα τείχη της πόλης και στην ευρύτερη περιοχή οι επανειλημμένες αλβανικές επιδρομές. Κατά την ηγεμονία του Θωμά (1364-1384), λόγω των διώξεων, το πιθανότερο είναι ο πληθυσμός να υπέστη μικρή κάμψη. Από τις δύο βυζαντινές περιόδους μπορεί η δεύτερη, η υστεροβυζαντινή, να ήταν σημαντικότερη, οπότε τα Γιάννενα ήταν μια μικρή Θεσσαλονίκη, οι βάσεις όμως ετέθησαν στην

προηγούμενη περίοδο, τη μεσοβυζαντινή, πριν από τον ερχομό των Φράγκων και την άφιξη των προσφύγων. Μεγάλη διαφορά υπήρξε ανάμεσα στην μεσοβυζαντινή και υστεροβυζαντινή πόλη. Η μικρή πόλη του τέλους του $9_{ου}$ ή των αρχών του $10_{ου}$ αιώνα έγινε η σημαντική πόλη του τέλους του $11_{ου}$ αιώνα για να γίνει μετά το 1204 και ιδιαίτερα ύστερα από τις αρχές του $14_{ου}$ αιώνα η φημισμένη πόλη των Ιωαννίνων, σημαντικότερη πόλη σε μια ευρεία περιοχή που πρέπει να περιλάμβανε τη Δυτική Ελλάδα και τη σημερινή Νότια Αλβανία. Η κοινωνία των Ιωαννίνων το μεσαίωνα δεν είχε μεγάλη ομοιογένεια. Σημαντικό ποσοστό από τους κατοίκους της αποτελείτο από ξένους. Οι ξένοι ήταν ευπρόσδεκτοι στα Γιάννενα και εντάσσονταν στην κοινωνία της πόλης με αργό όμως ρυθμό και συνήθως κατόπιν διαπληκτισμών και ανταγωνισμών. Πρόκειται κυρίως για κατοίκους των γειτονικών περιοχών, ιδιαίτερα για άρχοντες της Βαγενητίας, αλλά και για Βλάχους, Φράγκους, Αλβανούς και κυρίως για Σέρβους. Επί Θωμά Πρελούμπου τα πνεύματα οξύνονται καθώς στηρίζεται στους ξένους άρχοντες με σκοπό να χτυπήσει τους μεγάλους ντόπιους άρχοντες και την Εκκλησία. Ο λαός αποτελούσε στην πόλη τη χαμηλότερη κοινωνική τάξη. Οι άρχοντες των Ιωαννίνων είχαν μεγάλη φήμη. Υπήρξαν στιγμές που αποφάσιζαν αυτοί ποιος θα κυβερνάει την πόλη, ενώ συμμετείχαν και οι ίδιοι στην εξουσία. Διακρίνονται σε μικρούς και μεγάλους άρχοντες και μπορεί να ήταν ντόπιοι και επήλυδες. Στο χρυσόβουλο του 1319 συναντώνται οι "καστρινοί" εναλλάξ με τους "εποίκους" , να εξασφαλίζουν προνόμια. Στους καστρινούς πρέπει να ανήκουν κυρίως μικροί και μεγάλοι κτηματίες, που καλλιεργούσαν τα κτήματά τους μέσω παροίκων. Πιο πιθανό ωστόσο είναι, ο όρος "καστρινοί" να περιελάμβανε μόνο τους μεγαλύτερους κτηματίες που συμμετείχαν και στη διοίκηση άμεσα ή έμμεσα, όπως στην Άρτα στις αρχές του $15_{ου}$ αιώνα. Ο όρος "καστρινοί" δεν περιλαμβάνει όλους τους κατοίκους της πόλης, όπως τους ακτήμονες οι οποίοι ασχολούνταν με ταπεινότερα βιοτεχνικά επαγγέλματα (λόγου χάρη ραφτάδες και τσαγκάρηδες του Χρονικού των Τόκκων) ή άλλου είδους ταπεινές εργασίες και οπωσδήποτε ξένοι σε οποιαδήποτε κοινωνική τάξη. Επί Θωμά Πρελούμπου και των διαδόχων του αναδεικνύονται νέοι άρχοντες (διοικητικοί κυρίως άρχοντες από την πλευρά των Σέρβων και λιγότερο των Φράγκων, που έρχονταν μαζί με τους ηγεμόνες). Στην περίοδο διακυβέρνησης του Θωμά, οι τριβές και ο ανταγωνισμός με τους μεγάλους Γιαννιώτες άρχοντες αλλά και με την Εκκλησία, έφτασαν σε οξύτατο σημείο. Ο Θωμάς

χρησιμοποιεί στη διοίκηση ξένους άρχοντες Σέρβους, Έλληνες (λόγου χάρη από τη Βαγενητία) και από άλλες περιοχές σε αντίβαρο προς τους ντόπιους, που αποτελούσαν το κατεστημένο που ήθελε ο Θωμάς να χτυπήσει. Επί Ιζαού επήλθε συμβιβασμός και επί Καρόλου Τόκκου η τελευταία συγχώνευση με τη μεσολάβηση του Σίμωνα Στρατηγόπουλου και της οικογένειάς του. Ως το τέλος η κατάσταση είχε εξομαλυνθεί. Είχε επέλθει η ένταξη σταδιακά όλων των αρχόντων στη γιαννιώτικη κοινωνία. Έτσι ουσιαστικά οι Γιαννιώτες άρχοντες, μέσα στους οποίους είχαν ενταχθεί πολύ σύντομα και οι παλιές οικογένειες από την Κωνσταντινούπολη, δεν απειλήθηκαν παρά μόνο μια φορά, επί Θωμά Πρελούμπου, κατόρθωσαν όμως και τότε να επιβιώσουν και να υπερισχύσουν. Για να πετύχουν αυτό αναγκάστηκαν να κάνουν υποχωρήσεις και δεν ήρθαν σε μετωπική σύγκρουση με τους ξένους, ιδιαίτερα το σερβικό στοιχείο που παρέμεινε στη θέση του γιατί θα είχε κόστος. Στο εξής ήταν αναμενόμενο η ένταξη των ξένων να γίνεται με γρηγορότερο ρυθμό. Οι μεγάλες κωνσταντινοπολίτικες οικογένειες επηρέασαν τα πολιτικά (και τα εκκλησιαστικά) πράγματα σε διαφορετικές περιόδους. Οι Φιλανθρωπηνοί φαίνεται ότι ήταν η οικογένεια που επικρατούσε ως τον ερχομό του Θωμά ευνοημένη από τα προνόμια που έδωσε ένας άλλος Φιλανθρωπηνός, ο Συργιάννης Παλαιολόγος, ίσως αμέσως μετά το 1318, επειδή συναντώνται να έχουν αξιώματα μετά τη δεύτερη άφιξη των Βυζαντινών. Ένα από τα μέλη της ήταν υποψήφιο του μητροπολιτικού θρόνου Ιωαννίνων και αυτό δείχνει ότι είχαν πολύ καλές σχέσεις με την Κωνσταντινούπολη. Οι Βυζαντινοί εξάλλου, στους οποίους περιήλθαν τώρα τα Γιάννενα ήταν φυσικό να στηρίζονται περισσότερο στις κωνσταντινοπολίτικες οικογένειες για να διατηρούν ευκολότερα την πόλη υπό τον έλεγχό τους. Οι Αψαράδες ή τουλάχιστον ένα τμήμα από αυτούς διοικούσαν επί Θωμά Πρελούμπου, όταν ο Σέρβος δυνάστης διάλεξε για κύριο σύμβουλό του γόνο της παραπάνω μεγαλύτερης όπως φαίνεται από τις ξένες οικογένειες σε αντίβαρο των γιαννιώτικων μεγάλων οικογενειών. Οι Στρατηγόπουλοι, τέλος καθοδηγούσαν τον πληθυσμό, τις τελευταίες δεκαετίες και ο σπουδαιότερος γόνος, ο Σίμων Στρατηγόπουλος, κατόρθωσε να συμβιβάσει όλες τις τάσεις (ο γαμπρός του ήταν Σέρβος) και να κρατήσει σταθερά την κατάσταση μέσα στη χώρα, ως κεφαλή της (καπετάνιος) μέχρι την άφιξη των Τούρκων. Η συνέλευση των αρχόντων γινόταν στη μητρόπολη, όπου τους καλούσε ο καπετάνιος. Επίσημες τελετές γίνονταν εκεί. Συνέλευση αρχόντων συγκαλούσε και ο "δεσπότης" στο παλάτι. Στη βουλή, όπως τη

γνωρίζουμε επί Ιζαού, λάμβαναν μέρος οι πιο ευγενείς και συνετοί από τους άρχοντες, καθώς και ο μητροπολίτης. Επί Θωμά, οπότε η εξουσία ήταν πιο συγκεντρωτική, η βουλή πρέπει να ήταν ολιγομελής ή να μην υπήρχε βουλή. Επί Ιζαού και Καρόλου Τόκκου, η σύνθεσή της είναι ασφαλώς πλατύτερη, αλλά δεν πρέπει να υπήρξαν εκπρόσωποι του λαού. Τον $14_{ο}$ αιώνα, την περίοδο της βυζαντινής παρουσίας, διοικούσε στα Γιάννενα ο "κεφαλατικεύων ή κεφαλή" ως εκπρόσωπος του βυζαντινού αυτοκράτορα, η εξουσία του όμως περιοριζόταν από τους όρους που είχαν εξασφαλίσει οι Γιαννιώτες στο χρυσόβουλο του 1319. Ο πολιτικός διοικητής της πόλης, υπό την εξουσία της "κεφαλής", ήταν ο "προκαθήμενος", αντίστοιχο αξίωμα με εκείνο του "καπετάνιου", την κεφαλή της χώρας, των κατοίκων δηλαδή της πόλης (και όχι όλου του κάστρου ή πολύ περισσότερο του Δεσποτάτου). Σε περίπτωση που δεν υπήρχε κεφαλή, δεσπότης ή βασίλισσα, στην ουσία κυβερνούσε ο καπετάνιος σε συνεργασία βέβαια με τους άρχοντες αλλά σε δύσκολες στιγμές και με τον λαό. Σε περίπτωση ανάγκης ή όταν επρόκειτο να ενισχυθεί η θέση των αρχόντων και των ιθυνόντων καλούσαν την Εκκλησία του δήμου. Σε περίοδο ταραχών, τα πράγματα δεν έφτασαν ποτέ στα άκρα, δεδομένου ότι σε τέτοιες στιγμές ο λαός κατευθυνόταν από τους άρχοντες με βάση την αρχή ο καθένας να παραμένει στη θέση όπου βρίσκεται, αρχή που δεν την αμφισβητούσε κανείς εύκολα. Ο ρόλος του μητροπολίτη Ιωαννίνων αμέσως μετά την ίδρυση της μητρόπολης και την παροχή των μεγάλων προνομίων ήταν ενισχυμένος. Ήταν ο σταθερότερος παράγων στην πόλη προς όφελος του βυζαντινού αυτοκράτορα και η θέση του ενισχυόταν, αφού όλοι εξαρτώνταν από αυτόν ακόμη και εκείνοι που έδειχναν πίστη στη Κωνσταντινούπολη. Έμμεσα εξάγεται το συμπέρασμα ότι σε περίπτωση απιστίας προς τον αυτοκράτορα, όταν επικρατούσε η αντικωνσταντινοπολιτική μερίδα, ο μητροπολίτης δεν μπορούσε να σταθεί στα Γιάννενα. Έτσι έγινε επί Ορσίνι και κυρίως επί Θωμά Πρελούμπου, ο οποίος έβλεπε τον μητροπολίτη ως "τοποτηρητή" του βυζαντινού αυτοκράτορα. Ο βίος της μητρόπολης Ιωαννίνων πράγματι, από τη στιγμή της ιδρύσεώς της ως την άφιξη του Ιζαού δεν ήταν ομαλός. Υπεύθυνοι για τη φύλαξη του κάστρου με εξαίρεση τις στιγμές μεγάλου κινδύνου, δεν ήταν οι Γιαννιώτες, αλλά εκείνοι που είχαν αναλάβει από πριν το έργο. Στη φρούρηση ενός κάστρου, ως πιο ταπεινωτικό έργο, δε συμμετείχαν οι στρατιώτες αλλά ειδικοί φρουροί που ανήκαν σε κατώτερα στρώματα της κοινωνικής οικονομικής ιεραρχίας. Είναι πολύ πιθανό η φρουρά να

αποτελείτο από τοξότες, δεν αποκλείεται όμως να αποτελείτο από "Βαράγγους", ένα σώμα από τους οποίους γνωρίζουμε σύμφωνα με τον Απόκαυκο, ότι έδρευε στα Γιάννενα, υπό "πριμηκύριο". Οι Γιαννιώτες κατόρθωσαν να λάβουν μεγάλα προνόμια από τον βυζαντινό αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β' Παλαιολόγο. Η ολοένα αυξανόμενη σπουδαιότητα των Ιωαννίνων ήταν ο λόγος της παραχώρησης των προνομίων αυτών που κάλυπταν μεγάλο μέρος του πληθυσμού της πόλης και κυρίως τους άρχοντες, με πρώτες τις γνωστότερες αρχοντικές οικογένειες. Ο πιο ευνοημένος από όλους ήταν βέβαια η τοπική Εκκλησία, που κατείχε κτήματα, ιχθυοτροφεία, ολόκληρα μοναστήρια ή μετόχια, καθώς και μύλους, τους πόρους από την ετήσια πανήγυρη του Ταξιάρχη Μιχαήλ. Όσον αφορά στην κοινωνική οργάνωση της υστεροβυζαντινής πόλης οι ιθύνοντες στα Γιάννενα έδειχναν μεγάλη προσαρμοστικότητα στις διάφορες περιστάσεις, που επέτρεψε να περάσει η πόλη τις δυσκολίες και να διατηρηθεί ανέπαφη ως την παράδοση το 1430 στους Οθωμανούς.

Πολλοί περιηγητές από διάφορα μέρη του κόσμου, κατά την οθωμανική περίοδο επισκέπτονται την Ελλάδα και καταγράφουν τις εμπειρίες και εντυπώσεις τους. Ασφαλώς και ο περιηγητισμός δεν αποτελεί φαινόμενο του $18_{ου}$ και $19_{ου}$ αιώνα. Στην αρχαιότητα άνθρωποι που ταξίδεψαν σε διάφορα μέρη είχαν ως σκοπό τους να συγκεντρώσουν πολύτιμο υλικό και να το καταγράψουν με μορφή αφηγήσεων. Από τον Μεσαίωνα είχαν ήδη αρχίσει οι περιηγητές να επισκέπτονται την Ελλάδα, για να θαυμάσουν ό,τι διασωζόταν ακόμη από τα περίφημα μνημεία της αρχαιότητας και να μελετήσουν την κατάσταση των απογόνων του Περικλή και του Αριστοτέλη. Αυτοί οι άνθρωποι διακρίθηκαν για την ευσυνειδησία και την αντικειμενικότητά τους. Δεν ήταν ιστορικοί, δεν προσπάθησαν να παραθέσουν με ακρίβεια και να ερμηνεύσουν τα διάφορα γεγονότα αλλά κατέγραψαν ό,τι διαπίστωσαν οι ίδιοι, δηλαδή τις προσωπικές τους εμπειρίες. Τέτοιοι περιηγητές ήταν αρκετοί. Αλλά από τους πιο αξιόλογους ήταν ο Ηρόδοτος, ο Παυσανίας και ο Στράβων. Ο Ηρόδοτος εκτός από πατέρα της ιστορίας αποτέλεσε την πρώτη μεγάλη περιηγητική μορφή της αρχαιότητας και έδωσε πολύτιμες πληροφορίες για τους κατοίκους και τις χώρες και πόλεις της αρχαιότητας που επισκέφθηκε. Ο Παυσανίας δίδαξε τον τρόπο καταγραφής των εντυπώσεων και διαπιστώσεων των ανήσυχων και ακούραστων οδοιπόρων που δεν έλειψαν από καμιά περίοδο. Περιηγήθηκε πολλές περιοχές της Ελλάδας με επίκεντρο την Αθήνα, τους

Δελφούς και την Ολυμπία. Από την περιήγησή του παρέλειψε τη Θεσσαλία και την Ήπειρο για άγνωστους λόγους. Το έργο του μετά την απαραίτητη καταγραφή του υλικού του ονομάστηκε "Παυσανίου Ελλάδος περιήγησις". Ο Στράβων έμεινε γνωστός στην ιστορία ως γεωγράφος. Περιέγραψε χώρες και λαούς του τότε γνωστού κόσμου και παρείχε πολύτιμα στοιχεία, ιστορικά και τοπογραφικά. Αναφερόμενος στην Ήπειρο μνημονεύει έντεκα έθνη, τους Χάονες, Θεσπρωτούς, Κασσωπαίους, Αμφιλόχους, Μολοσσούς, Αθαμάνες, Αίθικες, Τυμφαίους, Ορέστες, Παρωραίους, Ατιντάνες. Όλοι οι περιηγητές της αρχαιότητας ο καθένας με τα δικά του περιηγητικά υπομνήματα βοήθησαν στη γνώση του αρχαίου ελληνικού κόσμου, από την κλασική αρχαιότητα ως το ρωμαϊκό Ελληνισμό[14].

Από το 1332, που ο Άγγλος ιππότης και καθηγητής της Ιατρικής John Mandeville έγραψε το χρονικό του *The Vacage and Travails* ακολούθησε σειρά άλλων περιηγητών με συνεχώς αυξανόμενο ρυθμό έως το τέλος του 18ου αιώνα. Ο Ιταλός κληρικός Noe Bianco (1527), ο Γάλλος γιατρός και βοτανολόγος Pierre Belon (1546), ο Τούρκος περιηγητής Evliya Mehmet Zilh γνωστότερος ως Evliya Çelebi (1670), ο Γάλλος γιατρός και αρχαιολόγος Jacob Spon με τον Άγγλο συνοδό του George Wheler (1675), ο επίσης Γάλλος καθηγητής της ιατρικής και βασιλικός σύμβουλος Pitton de Tournefort (1699) και ο συμπατριώτης του αρχαιολόγος Marie-Gabriel-Florent-Auguste comte de Choiseul-Gouffier (1776) είναι μερικοί μόνο από τους γνωστότερους επισκέπτες εκείνης της ζοφερής για την Ελλάδα εποχής. Η ιστορική μνήμη, η νοσταλγία του φωτεινού παρελθόντος, η γραφικότητα του φυσικού χώρου, το μυστήριο του αρχαίου ερειπίου αλλά και η γοητεία της εξωτικής και άγνωστης Ανατολής "ελκύουν" τους πρωτοπόρους αυτούς εξερευνητές που με ελάχιστα μέσα αλλά με περισσή τόλμη επιχειρούν το ταξίδι προς την κοιτίδα του αρχαίου πολιτισμού. Με τη δύση του 18ου αιώνα αρχίζει να αυξάνεται και να πολλαπλασιάζεται το κύμα των ποικιλώνυμων περιηγητών. Η ανασκαφή της Πομπηίας συνετέλεσε ώστε η στροφή προς την αρχαιότητα να πάρει τη μορφή κινήματος. Ενώ οι συνθήκες για την εθνική αφύπνιση αρχίζουν να ωριμάζουν, η τουρκοκρατούμενη Ελλάδα γίνεται θέατρο αναζητήσεων των επιφανών και μη

[14] Εργολάβος Σπύρος, *Εβλιά Τσελεπή: Ταξίδι στην Ήπειρο,* Ιωάννινα 1995, σ. 9-12

ευρωπαίων. Οι εκρηκτικές πολιτικές συνθήκες των αρχών του 19ου αιώνα με κορύφωση τους Ναπολεόντειους Πολέμους αναστάτωσαν την Ευρώπη και ανέδειξαν τη Βαλκανική σε προσφιλή τόπο περιήγησης, αφού η Οθωμανική Αυτοκρατορία εγγυόταν τις στοιχειώδεις, τουλάχιστον προϋποθέσεις ασφαλείας. Η μεγαλύτερη ανταπόκριση βρέθηκε στην Αγγλία με ιδιαίτερα σημαντική την κάθοδο του λόρδου Byron στην Ελλάδα το 1809. Η έλξη που ασκούσε ο μεγάλος ποιητής στην ανώτερη τάξη της χώρας του ήταν αδιαμφισβήτητη. Επαναστάτης από τη φύση του, ιδιόρρυθμος και εκρηκτικός, επηρέασε με τις προσωπικές του μαρτυρίες, αλλά και με την περίφημη σύνθεσή του Childe Harold's pilgrimage, τη δημιουργία αυτού του ρεύματος προς την Ελλάδα. Πολιτικός και μέλος της Βουλής των Λόρδων, ο Byron ήταν γνωστός όχι μόνο στην πατρίδα του αλλά σε ολόκληρη την Ευρώπη. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι περισσότεροι από τους περιηγητές που ακολούθησαν τον αναφέρουν στα οδοιπορικά τους. Προσωπικότητες της εποχής τους, στη νεαρή τους ηλικία, από τους επίλεκτους ξένους ήταν αρκετοί. Στη συνέχεια κατέλαβαν σπουδαίες θέσεις στην πατρίδα τους και διακρίθηκαν σε διάφορους τομείς όπως επιστημονικούς, πολιτικούς, πολιτιστικούς και διπλωματικούς. Το φιλελληνικό κίνημα διαμορφώθηκε και γιγαντώθηκε χάρη στους ανθρώπους αυτούς, δημιούργημα των οποίων ήταν και το Ελληνικό Κομιτάτο του Λονδίνου. Εκτός από τον Byron, ο F.A. de Chateaubriand, ο J.C. Hobhouse, ο H. Holland, ο T.S. Hughes συνεπαρμένοι από την ελληνική τους εμπειρία πρωτοστάτησαν στην υποστήριξη και προβολή των ελληνικών εθνικών διεκδικήσεων. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο μεγάλος ζωγράφος και περιηγητής E. Dodwell στην προμετωπίδα του βιβλίου του παρουσιάζει την Ελλάδα αλυσοδεμένη στα πόδια του Τούρκου κατακτητή, ενώ δίπλα εικονίζει την αρχαία ελληνική περικεφαλαία και την ελληνική ασπίδα με την κουκουβάγια. Οι περισσότεροι αναδείχθηκαν σε δεινούς χειριστές του γραπτού λόγου, ενώ τα βιβλία τους, με κορυφαία τα έργα του πολυσύνθετου Άγγλου ευγενούς, στρατιωτικού και μυστικού πράκτορα W.M. Leake αποτελούν σημαντικότατη πηγή πληροφοριών για την άγνωστη ακόμη στην Ευρώπη περιοχή αυτή της Μεσογείου. Χιλιάδες σελίδες με στοιχεία και εντυπώσεις, χάρτες και παρατηρήσεις, οδοιπορικά και εικόνες αποτελούν τον καρπό και την κληρονομιά της περιπλάνησής τους. Ο F.C.H.L Pouqueville, ο F.S.N Douglas, ο T. Allom και αργότερα, στα μέσα του 19ου αιώνα, ο C. Wordsworth αποτελούν χαρακτηριστικές περιπτώσεις πολυγραφότατων και σημαντικών

περιηγητών της εποχής αυτής. Πολλοί όμως από τους ξένους ταξιδιώτες ήταν όχι μόνο ελληνολάτρες, επιστήμονες, ποιητές, συγγραφείς, γεωγράφοι, διπλωμάτες αλλά συγχρόνως και επιδέξιοι καλλιτέχνες που άφησαν έξοχα έργα, χαρακτικά κυρίως που αποτελούν ανεκτίμητες πηγές για τη γνώση της Ελλάδας και της Ανατολής γενικότερα στα χρόνια του περιηγητισμού. Εκτός από τον E. Dodwell, ο H.W. Williams, ο J. Cartwright, ο O.M von Stackelberg, ο M.G.F.A de Choiseul-Gouffier, ο L. Dupré, ο W. Haygarth και αργότερα ο E. Lear φιλοτέχνησαν χιλιάδες πίνακες εξαιρετικής καλλιτεχνικής αξίας, που τους ενσωμάτωσαν στις εκδόσεις τους ή τους εξέθεσαν στις μεγάλες αίθουσες τέχνης της εποχής τους. Σήμερα στους συλλεκτικούς κύκλους της Ευρώπης τα μοναδικά αυτά έργα, σπανιότατα ήδη, είναι περιζήτητα. Η πορεία του περιηγητισμού συνεχίστηκε, φθίνουσα όμως ολόκληρο τον 19ο αιώνα. Η δημιουργία του ελεύθερου ελληνικού κράτους, η παρακμή και η διαφαινόμενη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η βελτίωση των μέσων συγκοινωνίας και επικοινωνίας μείωσαν και σταδιακά εξαφάνισαν τη γοητεία της πρωτόγονης, περιπετειώδους, τολμηρής αλλά και επικίνδυνης περιήγησης. Τα Γιάννενα στην ανατολή του 19ου αιώνα βρέθηκαν στο προσκήνιο όχι μόνο της ελληνικής αλλά και της ευρωπαϊκής επικαιρότητας, αφού οι αναφορές των περιηγητών σε αυτά ήταν πάρα πολύ συχνές. Η ασυνήθιστη προβολή τους συνεχίστηκε σε όλη σχεδόν τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Από το 1430 που οι Τούρκοι κατέλαβαν την πόλη, άρχισε μία αργή αλλά σταθερή ανοδική πορεία των Ιωαννίνων, παρά τα ενδιάμεσα αντίξοα γεγονότα που κορυφώθηκαν στην άτυχη εξέγερση του Διονυσίου του Σκυλόσοφου το 1611, τα επακόλουθα της οποίας ήταν τραγικά για τους Γιαννιώτες. Καθοριστικό ρόλο στη διάσωση της εθνικής ταυτότητας των κατοίκων της πόλης στα χρόνια της σκλαβιάς έπαιξε το γεγονός ότι τα σχολεία των Ιωαννίνων υπήρξαν χώροι πνευματικής, ηθικής και θρησκευτικής αναγέννησης, όπως διαπίστωσαν και επεσήμαναν οι περιηγητές στα χρονικά τους. Ο "Ηπειρωτικός διαφωτισμός" βρήκε πρόσφορο έδαφος και καρποφόρησε στην εσχατιά αυτή της Βαλκανικής. Η πόλη των Ιωαννίνων ως πρωτεύουσα της Ηπείρου δεν διακρίθηκε μόνο ως το σημαντικότερο πνευματικό κέντρο του ελλαδικού χώρου και δεν περιορίστηκε μόνο στον ρόλο της πρωτεύουσας της νεοελληνικής και πνευματικής αναγέννησης. Είχε την πρωτοπορία και στην οικονομική ανάπτυξη, διότι οι Γιαννιώτες στηριζόμενοι στο εμπόριο ανέπτυξαν στενότατες σχέσεις με τα κυριότερα ευρωπαϊκά κέντρα, το Λιβόρνο, τη Βιέννη, τη

Λειψία, το Βουκουρέστι και τη Μόσχα. Οι λεγόμενες "μεγάλες δυνάμεις", Ρωσία, Αυστρία, Γαλλία, Αγγλία ίδρυσαν προξενεία στα Γιάννενα, ενώ η παρουσία πλήθους προσωπικοτήτων (εμπόρων, περιηγητών, πολιτικών, στρατιωτικών) τα ανέδειξε σε ένα από τα μεγαλύτερα κέντρα πολιτικού και οικονομικού ενδιαφέροντος. Οι Έλληνες κυριαρχούν καθώς αποτελούν το 72% του πληθυσμού της και κατέχουν τα περισσότερα υψηλά διοικητικά αξιώματα στον οθωμανικό κρατικό μηχανισμό. Οι Τούρκοι καταλαμβάνουν δευτερεύουσες θέσεις, οι Αλβανοί αποτελούν το "προλεταριάτο" της εποχής, ενώ το πολυάριθμο εβραϊκό στοιχείο ζει αθόρυβα και διακρίνεται στο εμπόριο και τις τέχνες. Η παρουσία του Αλή πασά του Τεπελενλή έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην άφιξη και προσέλευση του πλήθους των περιηγητών. Ήταν αποδεκτό από πολλούς ότι την περίοδο της επικυριαρχίας του τα Γιάννενα ήρθαν σε επαφή με μία πρωτόγνωρη οικονομική, κοινωνική και πνευματική άνθηση. Ωστόσο, υπήρξαν αντικρουόμενες εκτιμήσεις για την αμφιλεγόμενη αλλά πολύ σημαντική προσωπικότητα του Αλή. Άλλοι τον χαρακτήρισαν τύραννο ενώ άλλοι αναμορφωτή, άλλοι σατράπη και άλλοι προοδευτικό, άλλοι διώκτη των Ελλήνων ενώ άλλοι προστάτη της ελληνικής παιδείας. Οι διάσημοι και μη περιηγητές του $19_{ου}$ αιώνα ήρθαν στα Γιάννενα για να γνωρίσουν τον Αλή από κοντά. Είναι εξαιρετικά αμφίβολο, χωρίς την ιδιαίτερη παρουσία του Αλή αν η Ήπειρος θα δεχόταν την επίσκεψη του Lord Byron και του T.S.Hughes, αν ο W. Haygarth κι ο L. Dupré φιλοτεχνούσαν τους έξοχους πίνακές τους, αν ο F. Pouqueville κι ο H. Holland παρέμεναν για χρόνια στην περιοχή και αν ο W. M. Leake κι ο J. C. Hobhouse ανέφεραν τα Γιάννενα στα σπουδαία τους βιβλία. Η πορεία και η τύχη των Ιωαννίνων του $19_{ου}$ αιώνα είναι αδιαμφισβήτητα ταυτισμένη με την πορεία και την τύχη του Αλή πασά. Καμία αναφορά στα Γιάννενα της εποχής αυτής δεν μπορεί να γίνει χωρίς να περιλαμβάνει τον "Λέοντα της Ηπείρου" [15].

[15] Παπασταύρος Αναστάσιος, *Τα Γιάννενα του $19_{ου}$ αιώνα όπως τα περιέγραψαν και τα απεικόνισαν οι ξένοι περιηγητές,* Αθήνα 2005, σ.16-21

ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Οι γνώσεις μας για τον Ελληνισμό κατά τους Βυζαντινούς χρόνους, το Μεσαίωνα και την Τουρκοκρατία στηρίζονταν στα κείμενα που άφησαν οι χρονογράφοι και οι πατέρες της Εκκλησίας καθώς και στα συναξάρια, στα αρχεία των ελληνικών κοινοτήτων των μητροπόλεων και των μοναστηριών. Σε αυτές τις πηγές προστίθενται αργότερα και οι εντυπώσεις, οι πληροφορίες και παρατηρήσεις που άφησαν πολλοί περιηγητές, κυρίως Ευρωπαίοι που περιηγήθηκαν πολλές περιοχές της Ελλάδας για διαφορετικούς λόγους ο καθένας. Άλλοι από αυτούς είναι προσκυνητές των Αγίων Τόπων, άλλοι είναι έμποροι που ταξιδεύουν για εμπορικούς λόγους στην Ανατολή, άλλοι διπλωματικοί εκπρόσωποι των ευρωπαϊκών χωρών, απεσταλμένοι ηγεμόνων, κατάσκοποι, αρχαιοκάπηλοι, επιστήμονες, αρχαιολόγοι αλλά και απλοί άνθρωποι που ταξιδεύουν από αγάπη στην περιπέτεια και από περιέργεια. Πολλοί από αυτούς νιώθουν την ανάγκη να καταγράψουν τις εντυπώσεις τους υπό μορφή σημειώσεων, υπομνημάτων και επιστολών και μας δίνουν έτσι πολύτιμες πληροφορίες γεωγραφικές, εθνογραφικές, ιστορικές, αρχαιολογικές και λαογραφικές. Αρκετά από τα κείμενα αυτά είναι ανιαρά, άλλα είναι γεμάτα από σφάλματα που οφείλονται σε λανθασμένες πληροφορίες ενώ άλλα περιέχουν σκόπιμα ανακριβή στοιχεία. Ωστόσο αναγνωρίζεται η σημασία και χρησιμότητά τους ιδιαίτερα στα δύσκολα χρόνια της σκλαβιάς που οι περιηγητές ταξίδεψαν στην Ελλάδα. Μία σύντομη περιγραφή της πόλεως των Ιωαννίνων παρέχεται από τον Άραβα γεωγράφο **Idrisi**, στα μέσα περίπου του $12_{ου}$ αιώνα. Ο Idrisi μνημονεύει τα Γιάννενα ως "Ialna" και δίνει πληροφορίες σχετικά με την πόλη, *"που έχει χτιστεί σ' ένα ύψωμα, πυκνοκατοικημένη και που περιβάλλεται από πολλά νερά και περιβόλια"*. Σε αντίθεση με την Καστοριά, που δε βρισκόταν σε ύψωμα, αλλά όμως "βρεχόταν από τα νερά μιας λίμνης", ο Idrisi παραθέτει το στοιχείο ότι τα Γιάννενα περιβάλλονται από νερά και είναι πιθανότερο να σημαίνει νερά της λίμνης. Μνημονεύει τα Γιάννενα μετά την Adernopoli (Δρυϊνούπολη), τοποθετώντας τα σε απόσταση μιας μέρας από αυτή, όταν κάνει λόγο για το δρόμο που οδηγούσε από τον Αυλώνα στον Αρμυρό. Το γεγονός ότι ο αυτοκράτορας Αλέξιος παραχώρησε προνόμια που συμπεριλήφθηκαν στο χρυσόβουλο και η πόλη των Ιωαννίνων παρουσιάζεται ως πρωτεύουσα μιας από τις επαρχίες της Ηπείρου, δείχνει ότι στο τέλος του $12_{ου}$ αιώνα ήταν το κέντρο της γύρω περιοχής, κάτι που "προδίδει την

αύξουσα σημασία τους"[16]. Πρώτος περιηγητής που επισκέφθηκε την Ήπειρο, κατά τα μέσα του 12ου αιώνα μ.Χ. είναι ο **Εβραίος Ραββίνος Βενιαμίν**, με καταγωγή από την Τουδέλα της Ισπανίας. Η περιοδεία του ξεκίνησε από τη Σαραγόσσα της Ισπανίας γύρω στα 1160 με διάρκεια πάνω από δέκα χρόνια (1160-1172). Από τις πόλεις της Ηπείρου ο Βενιαμίν επισκέφθηκε την Άρτα. Περίεργο είναι το γεγονός ότι ενώ δίνει πληροφορίες για τους Εβραίους της Άρτας, δεν κάνει λόγο για τους Εβραίους των Ιωαννίνων. Ίσως τα Γιάννενα δεν βρίσκονταν πάνω σε μια ιδιαίτερα σημαντική οδό, ούτε κοντά στη θάλασσα για να είχαν λιμάνι και γι' αυτό δεν κάνει μνεία σε αυτά. Η σημασία των περιηγήσεών του έγκειται στο ότι πραγματοποιήθηκαν σε μια εποχή κατά την οποία υπάρχουν λίγες πληροφορίες για τις ελληνικές πόλεις της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και για τα προβλήματα που αντιμετώπιζε, ιδιαίτερα στον οικονομικό τομέα, ο Ελληνισμός του Μεσαίωνα. Ο Βενιαμίν ήταν ο πρώτος Ευρωπαίος περιηγητής που παρουσίασε συστηματικές ταξιδιωτικές εντυπώσεις. Δεύτερος περιηγητής που επισκέφθηκε την Ήπειρο ήταν ο **Κυριακός ο εξ Αγκώνος**. Γεννήθηκε στην Αγκώνα της Ιταλίας το 1391. Καταγόταν από οικογένεια εμπόρων. Ήταν έμπορος, διπλωμάτης και αρχαιολόγος. Υπήρξε αρκετά φιλομαθής και έμαθε μόνος του την ελληνική γλώσσα. Από τα εννιά του χρόνια άρχισε να ταξιδεύει. Σε ηλικία τριάντα χρονών είχε επισκεφθεί ολόκληρο τον τότε γνωστό κόσμο. Είναι ο πρώτος περιηγητής της Δύσης που επισκέφθηκε τις διάφορες ελληνικές πόλεις με κύριο σκοπό να μελετήσει τα καλλιτεχνικά και ιστορικά μνημεία, να αντιγράψει παλιές επιγραφές και να συγκεντρώσει αρχαία νομίσματα και χειρόγραφα. Κατά τις διάφορες περιηγήσεις του συνέταξε ημερολόγια, σημειωματάρια, ιδιωτικές συλλογές και σχέδια μνημείων, αγαλμάτων και νομισμάτων προσφέροντας μεγάλες υπηρεσίες στην αρχαιολογική έρευνα. Η πρώτη επίσκεψη του Κυριακού στις Ηπειρωτικές ακτές έγινε κατά τον χειμώνα του 1435-1436 και περιγράφεται σε ταξιδιωτική επιστολή που έγραψε στην Ακαρνανία και συμπληρώθηκε με γεγονότα που συνέβησαν στο ταξίδι του. Του προκάλεσε ιδιαίτερη εντύπωση η *"αρχαιότατη πόλη Νικόπολη"* στη Πρέβεζα και η *"αρχαία πόλη Δωδώνη, περίφημη για το αρχαιότατο μαντείο του Δία στα Ιωάννινα. Μερικά μνημεία του παρελθόντος διακρίνονται στη σύγχρονη εποχή και σώζεται μεγάλο μέρος από τα θαυμάσια τείχη που περιβάλλονται από*

[16] Κορδώσης Μιχ. Σ., *Τα Βυζαντινά Γιάννενα,* Αθήνα 2003, σ.66-67

πύργους". Οι πληροφορίες του Κυριακού για την Ήπειρο είναι λίγες αλλά ενδιαφέρουσες. Διέσωσε επίσης πολλές αρχαίες επιγραφές ταξιδεύοντας και σε άλλα μέρη της Ελλάδας και γι' αυτό ονομάστηκε "ο μεσαιωνικός Παυσανίας της Ελλάδας"[17].

[17] Εργολάβος Σπύρος, *Εβλιά Τσελεπή: Ταξίδι στην Ήπειρο,* Ιωάννινα 1995, σ.17,18,19

ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Μεγαλύτερη σημασία για τη χώρα μας έχουν οι περιηγήσεις που έγιναν κατά τα νεότερα χρόνια και κυρίως κατά τους τελευταίους αιώνες της Τουρκοκρατίας. Ο περιηγητισμός γνώρισε μεγάλη άνθιση κατά τα χρόνια του διαφωτισμού. Είναι η εποχή που η δίψα για μάθηση στους ανθρώπους όλων των τάξεων μεγαλώνει. Έτσι μετακινούνται από χώρα σε χώρα για να αυξήσουν και να τελειοποιήσουν τις γνώσεις τους. Η Ελλάδα αποτελεί την πρώτη θέση ανάμεσα στις χώρες που προσελκύουν την προσοχή και το ενδιαφέρον των περιηγητών και έμεινε γνωστή στους Ευρωπαίους περιηγητές ως δημιουργός του περίφημου αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Καταφθάνοντας στη χώρα αντικρίζουν ένα λαό που στενάζει κάτω απ' το βαρύ πέλμα του ασιάτη κατακτητή, χωρίς ελπίδες για εθνική αναγέννηση. Το ενδιαφέρον τους στρέφεται προς τη σύγχρονη υπόδουλη Ελλάδα, δημιουργώντας ένα πρωτόγνωρο φιλελληνικό κίνημα. Ο αγώνας των υπόδουλων Ελλήνων για επιβίωση προβάλλεται στα κείμενα των Ευρωπαίων περιηγητών και μαζί προβάλλεται και ο θαυμασμός για την αρχαία Ελλάδα. Η μακροχρόνια τυραννία του Αλή πασά που αποστάτησε από την Πύλη, ίδρυσε ανεξάρτητο κράτος με πρωτεύουσα τα Γιάννενα. Το γεγονός αυτό προκάλεσε το ενδιαφέρον των Ευρωπαίων διπλωματών και των πνευματικών ανθρώπων που ήθελαν να γνωρίσουν από κοντά τον Αλή και το καθεστώς του, ένα καθεστώς που απαρτιζόταν από βιαιοπραγίες και αγριότητες. Ωστόσο, οι ηγεμονικές επιδιώξεις του δημιουργού του εμπέδωσαν ένα αίσθημα ασφάλειας στους κατοίκους και επέτρεψαν την ανάπτυξη του εμπορίου και της βιομηχανίας για να καταστούν τα Γιάννενα σημαντικό πνευματικό κέντρο. Αυτό φάνηκε και έπειτα αφού έμειναν γνωστά στην ιστορία ως *"πρώτα και στα γράμματα"*. Κάτω από τη σκληρή σκλαβιά, το Έθνος είχε στερηθεί το πολύτιμο αγαθό της παιδείας και μεγάλοι ευεργέτες και δάσκαλοι του Γένους άσκησαν ευεργετική επίδραση πάνω στην πνευματική και εθνική ζωή του υπόδουλου Ελληνισμού. Η πόλη των Ιωαννίνων επηρεάστηκε σημαντικά από το σύνολο των ξένων περιηγητών που την επισκέφθηκαν, όπως ο **Ιάκωβος Σπον**, Γάλλος γιατρός, φιλόλογος και αρχαιολόγος ο οποίος άφησε πολύτιμες πληροφορίες για την Ήπειρο και ταξίδεψε μαζί με τον Άγγλο Γουέλερ επιχειρώντας μακρά ταξίδια σε πολλές χώρες και στην Ελλάδα κατά τα έτη 1674-75 και 1676. Επισκέφτηκε τα Επτάνησα και ιδιαίτερη εντύπωση του έκανε η Ζάκυνθος. Για τα Γιάννενα αναφέρει ότι είναι μια *"πολιτεία με πλούσιους εμπόρους"*. Το

έργο του αποτελεί την πρώτη σοβαρή έρευνα από περιηγητή που διέθετε πείρα και επιστημονική κατάρτιση. Δικαίως χαρακτηρίστηκε ως συγγραφέας με κριτική δεινότητα, άγνωστη μέχρι την εποχή του. Τον ίδιο αιώνα με τον Σπον περιηγήθηκε την Ελλάδα και ο **Εβλιά Τσελεπή**. Πριν την εμφάνιση του Εβλιά Τσελεπή ο **Zane Coroneo** (Τζάνε Κορωναίος, Ντζάνε ή Τζάνες ο Κορωναίος), ποιητής από τη Ζάκυνθο μνημονεύει στα 1519 τα "Γιάννινα" και τους "Γιαννινιώταις σε μακροσκελές δεκαπεντασύλλαβο στιχούργημά του, γραμμένο σε δημώδη γλώσσα που καταγράφει ο Κ.Ν. Σάθας και γράφει *"...και τον Ζωΐαν είχασι στα γιάννινα ετότες, Δεσπότην κ' ώριζε και αυτός όλους τους Γιαννινιώταις..."*[18]. Ο Εβλιά Τσελεπή υπήρξε ο κυριότερος περιηγητής που περιηγήθηκε τις σπουδαιότερες περιοχές της Ηπείρου, πριν την εποχή του Αλή πασά. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1610 και πέθανε το 1679. Καταγόταν από οικογένεια παλιών πολεμιστών. Ωστόσο τα αξιώματα δεν τον τραβούσαν και η πειθαρχία δεν του ήταν αρεστή. Ο ίδιος ήταν πλασμένος για μια πιο ελεύθερη ζωή, αφού από μικρός είχε μεγάλη κλίση στα ταξίδια. Οι πολύχρονες περιηγήσεις τον συγκίνησαν ιδιαίτερα διότι έλαβε μέρος σε εκστρατείες, αποσπάστηκε σε διάφορες πρεσβείες και περιηγήθηκε πολλές χώρες ανάμεσα στις οποίες και η Ελλάδα. Σαράντα χρόνια υπολογίζεται ότι διήρκεσαν τα ταξίδια του. Οι εντυπώσεις του από τα ταξίδια αυτά δόθηκαν σ' ένα δεκάτομο έργο του με τίτλο "Σεγιαχατναμέ", δηλαδή "Οδοιπορικό". Περιηγήθηκε ολόκληρη την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ταξίδεψε στη Συρία, την Αίγυπτο, Μεσοποταμία, Περσία, τον Καύκασο, την Κριμαία, Ουγγαρία, Αυστρία, Ολλανδία, Δανία και Σουηδία. Η Ελλάδα αφιερώνεται στον όγδοο τόμο του. Περιγράφει το ταξίδι του από την Κωνσταντινούπολη στην Κρήτη και την εκστρατεία εναντίον των Βενετσιάνων στην Κρήτη στην οποία πήρε μέρος. Περιηγήθηκε στην Ήπειρο περιγράφοντάς την με αρκετές λεπτομέρειες. Επισκέφτηκε τη Λευκάδα, την Πρέβεζα, το Λούρο, την Άρτα, τα Γιάννενα, την Πάργα, τη Σαγιάδα και άλλες πόλεις και περιοχές. Χαρακτηριστικό του γνώρισμα αποτελεί το γεγονός ότι είναι φανατικός μουσουλμάνος, καθώς πιστεύει στη τελειότητα του Ισλάμ και περιφρονεί όλους τους άλλους, τους άπιστους. Οι περιηγήσεις του στις πόλεις που επισκέφθηκε εστιάζονται στα τζαμιά, τα

[18] Παππάς Στέφανος Δ., *Ιωάννινα η ίδρυση της πόλης,* Ιωάννινα 2009, σ. 99

χάνια, τα λουτρά, τα γραμματοδιδασκαλεία, τις τουρκικές επιγραφές, τα επιγράμματα και τα χρονογράμματα και όχι στο χριστιανικό στοιχείο, όπως τα μνημεία ή τις χριστιανικές συνοικίες. Έτσι ο αναγνώστης πληροφορείται ελάχιστα για χριστιανικούς ναούς και για την ύπαρξη σχολείων εκείνης της περιόδου αλλά πολλά περισσότερα για το τουρκικό στοιχείο. Ο Εβλιά παραθέτει με αρκετή ακρίβεια, χωρίς σχόλια και λυρικές περιγραφές πληροφορίες που αφορούν στην πόλη των Ιωαννίνων, ρωτάει και μαθαίνει για την οικονομία του κάθε τόπου, τις ασχολίες, τον αριθμό των κατοίκων και των σπιτιών, των μαγαζιών, των τζαμιών και των λουτρών, το εμπόριο, τη βιοτεχνία και τη γεωργία και εντυπωσιάζεται από την πνευματική κατάσταση των κατοίκων της. Το έργο του θεωρήθηκε πολύτιμη πηγή πληροφοριών και ανεκτίμητος θησαυρός και δίκαια χαρακτηρίστηκε ως ο μεγαλύτερος και αξιολογότερος περιηγητής των νεότερων χρόνων, μερικοί τον αποκάλεσαν "Παυσανία του $17_{ου}$ αιώνα[19].

Ο Εβλιά επισκέφθηκε τα Γιάννενα το 1670, λίγες δεκαετίες μετά τη γνωστή επανάσταση του Διονύσιου Σκυλόσοφου ή Φιλοσόφου, το 1611. Αφιέρωσε ένα μεγάλο μέρος από το ταξίδι του στην Ήπειρο δίνοντας πολύτιμες πληροφορίες. Η επανάσταση αυτή καθώς και η τυραννία του Αλή πασά είναι δύο γεγονότα που σημάδεψαν αποφασιστικά την ιστορία της πόλης την περίοδο της Τουρκοκρατίας (1430), όπως και οι εκδιώξεις των Χριστιανών από το Κάστρο και οι καταστροφές εκκλησιών. Όλα αυτά όμως δεν αποτέλεσαν τροχοπέδη για τους κατοίκους οι οποίοι στάθηκαν στα πόδια τους και έβαλαν γερά θεμέλια για τη μεγάλη οικονομική και πνευματική ανάπτυξη που παρατηρήθηκε τον $17_{ο}$ και $18_{ο}$ αιώνα. Αυτή την κατάσταση ο Εβλιά είχε να παρατηρήσει και να περιγράψει. Αναφέρεται λεπτομερώς στο φρούριο των Ιωαννίνων δίνοντας τοπογραφικές κυρίως πληροφορίες αλλά πολύ σημαντικές. Εντυπωσιάζεται από τη μαγευτική τοποθεσία, τη στερεότητα και τη μεγαλοπρέπεια του φρουρίου, κάνοντας λόγο για ένα κάστρο κυκλώπειο με σχήμα πενταγωνικό. Είναι χτισμένο σε τριπλή ζώνη ισχυρών βράχων, σε έξοχη τοποθεσία και έχει εκτεταμένο ορίζοντα. Ο γύρος του είναι τρεις χιλιάδες βήματα. Κάνει λόγο για τις πύλες του φρουρίου, οι οποίες δεν ήταν εκεί που είναι σήμερα, αλλά προς τη Λίμνη κοντά στη Σκάλα. Υπάρχουν δύο πύλες, αλλά και οχτώ μικρές πόρτες που χρησιμοποιούνται για να προμηθεύονται νερό από τη Λίμνη.

[19] Εργολάβος Σπύρος, *Εβλιά Τσελεπή: Ταξίδι στην Ήπειρο,* Ιωάννινα 1995, σ. 22-26

Από αυτές τις μικρές πόρτες κατεβαίνουν προς τη Λίμνη με σκάλες. Η πόλη δεν έχει άλλες πηγές, παρά μόνο δύο. Οι κάτοικοι του φρουρίου παίρνουν νερό από τη λίμνη για να πιουν και για άλλες ανάγκες. Οι κάτοικοι της πόλης πίνουν νερό από πηγάδια. Κάθε σπίτι έχει ένα-δύο πηγάδια με πόσιμο νερό. Υπάρχουν επίσης, περίπου τετρακόσια πηγάδια για το κοινό, σε πλατείες και δημόσιους χώρους. Δώρο Θεού όμως θεωρείται η πηγή στο σπίτι του Ιμπραήμ Τσελεπή. Πολλοί ταπεινοί και φτωχοί άνθρωποι παίρνουν νερό από αυτή. Στην πηγή αυτή αναγράφεται το εξής: *"Τούτο το τρεχούμενο νερό του Παραδείσου έγινε για φιλανθρωπικούς σκοπούς" (έτος 1081) (1670)*. Εκτός από το εσωτερικό φρούριο (Ιτς Καλέ), το μεγάλο φρούριο δεν έχει μεγάλα και ψηλά τείχη προς τη λίμνη. Κι αυτό γιατί υπάρχουν βράχοι σε αρκετό ύψος, ανά τρεις ζώνες, ο ένας πάνω στον άλλο και κατά συνέπεια προς το μέρος εκείνο δε χρειάζονται τείχη. Προς το μέρος της πόλης υπάρχουν δύο σειρές με τείχη ισχυρά, έχουν πάχος πέντε και ύψος σαράντα πήχεις. Βρίσκει τα τείχη του *"μαύρα και σε μερικά σημεία ραγισμένα λόγω της αρχαίας κατασκευής του"*. Με αυτό αφήνει να εννοηθεί ότι το φρούριο των Ιωαννίνων έχει μια μακροχρόνια ιστορία η οποία ξεκινάει από τα βυζαντινά χρόνια, περνάει στα χρόνια του Νορμανδού κατακτητή, Βοημούνδου, το 1082, από εκεί στα χρόνια του Δεσποτάτου της Ηπείρου για να καταλήξει στις τροποποιήσεις και επιδιορθώσεις που έκανε αργότερα, στα 1815, ο Αλή πασάς. Το φρούριο δεν είναι ωφέλιμο, είναι χωρίς αξία, γιατί βρίσκεται στο εσωτερικό της χώρας, στο κέντρο της επικράτειας της Ρούμελης. Φρούριο με τέτοιο μέγεθος έχει μόνο τέσσερις μουσουλμανικές συνοικίες ενώ αλλόθρησκους δεν έχει καθόλου. Οι συνοικίες αυτές ονομάζονται Άνω, Κάτω, Μεσαία και συνοικία του Πασά. Σε αυτές υπάρχουν οχτακόσια σπίτια συνολικά καλοφτιαγμένα, ανώγεια και ισόγεια, λιθόκτιστα, σκεπασμένα με κεραμίδια, με ωραίες θολωτές πόρτες, όμως χωρίς μπαξέδες. Στο ψηλότερο μέρος αυτού του φρουρίου πάνω σε τρεις σειρές από βράχια, με θέα προς τη λίμνη είναι κτισμένα πολυτελή και μεγαλόπρεπα σπίτια. Φαίνονται στη σειρά, έχουν ίδιο μέγεθος όλα και είναι όμοια. Από όλα αυτά το σεράι του Κοτζά Μουσταφά πασά, το σεράι του Άμου και το σεράι του Νάσου έχουν μεγάλες εκτάσεις. Από τη θέση που βρίσκεται το σεράι του Μουσταφά πασά μέχρι την άκρη του εσωτερικού φρουρίου (Ιτς Καλέ) η απόσταση είναι διακόσια βήματα. Από τη γωνιά της πόλης (μεγάλη συνοικία - βαρόσι) μέχρι το Ιτς Καλέ είναι πεντακόσια βήματα. Στο φρούριο κατοικούν ο φρούραρχος, αντιπρόσωπος συντεχνίας (κεχαγιάς), ο Ιμάμης, ο Μουεζίνης και ο

αρχισφραγιδοφύλακας. Δεν υπάρχει καμιά άλλη κατοικία. Απ' το μέρος του κοφτερού βράχου προς τη Λίμνη υπάρχουν θωρακισμένες αποθήκες και υπόγεια πυρομαχικών. Το τζαμί του φρουρίου και μερικές αποθήκες είναι γεμάτα από πυρίτιδα και άλλα πολεμοφόδια, γι' αυτό και οι πόρτες του είναι πάντα κλειστές. Μετά τη περιγραφή του φρουρίου κάνει μνεία στα τζαμιά που βρίσκονται στο φρούριο. Υπάρχουν συνολικά τέσσερα προσκυνητάρια μουσουλμανικά και είναι εξαίρετα τζαμιά που ανήκουν σε διάφορες κοινότητες. Μοιάζουν με τα καλλιτεχνικά σουλτανικά τζαμιά. Ξεχωρίζει δύο, το Φετιχιέ τζαμί που βρίσκεται κοντά στον τάφο του Αλή πασά, ή Καπλάν πασά[20] όπως το ονομάζει ο Εβλιά και το τζαμί του Ασλάν πασά. Το Κοτζά-Καπλάν πασά διακρίνεται ως προς τη διακόσμηση. Είναι λαμπρό και αριστοτεχνικό. Ο Εβλιά δεν παρατήρησε όμοιο με αυτό σε κανέναν από τους τόπους των Ρωμιών παρά μόνο στην περιφέρεια του Ερσεκίου και στην πόλη Τσατάλιζα, το τζαμί "Χουσεΐν Πασά". Εκείνο βέβαια ήταν ισόγειο ενώ αυτό με τρεις ορόφους. Βρίσκεται σε μαγευτική θέση, στερεωμένο πάνω σε απότομο και ανώμαλο βράχο και είναι ορατό από όλα τα μέρη. Όλοι οι θόλοι του είναι καλυμμένοι από καθαρό γαλάζιο μολύβι. Είναι πραγματικός ουρανοξύστης. Το τζαμί του Ασλάν πασά βρίσκεται στην κορυφή του βράχου, στη βόρεια πλευρά του φρουρίου και δεσπόζει σε όλη την πόλη και στην περιφέρεια. Είναι ευχάριστο, ωραίο και φωτεινό, με παράθυρα από κρύσταλλο και τάπητες στο εσωτερικό φτιαγμένους από μετάξι. Δεν υπήρχε καλύτερο μέρος προσευχής από αυτό σε καμιά άλλη πόλη. Ο Εβλιά όπως ανέφερε ο ίδιος, ως δούλος του Θεού ανέβηκε στον μιναρέ, μια ψηλή μυτερή κορυφή με ωραία διακόσμηση και ζωγράφισε επί χάρτου το σχέδιο της πόλης. Από το σημείο αυτό του μιναρέ μέχρι την στέγη της κορυφής το ύψος είναι άλλα δέκα πέντε βήματα (πόδια). Το τζαμί αυτό και ο μιναρές του είναι φτιαγμένα με μεγάλη τέχνη. Στην πόρτα του τεμένους, με κυκλοειδή γράμματα, είναι γραμμένη η εξής χρονολογία: *"Αισίως έγινε το φιλανθρωπικό καθίδρυμα, στον αγώνα τον άπαντα μια προσπάθεια ιερή, άξιόν εστί στον αιώνα άπαντα. Επαινώντας είπε τη χρονολογία. Ας είναι στέρεο το ιερό τούτο οικοδόμημα. Έτος 1027, καθ' ημάς: 1617"*. Στις μαρμάρινες στήλες των εξωτερικών θόλων (αψίδων) είναι γραμμένα με γράμματα χρυσά και κυκλοειδές σύστημα, διάφορα ποιήματα ηθικά και θρησκευτικά. Το κέντρο του ιερού είναι στρωμένο με μάρμαρα και με πράσινους

[20] Κορδώσης Μιχ. Σ., *Τα Βυζαντινά Γιάννενα,* Αθήνα 2003, σ. 115

κατιφέδες. Προς το βόρειο μέρος του ιερού και από την απέναντι πλευρά προς τη λίμνη υπάρχουν καθίσματα κάτω από τα οποία σε βάθος εκατό πήχεις είναι η λίμνη και προσφέρουν έξοχο θέαμα αποτελώντας ένα τόπο για περίπατο. Σε αυτά συγκεντρώνονται οι πιστοί και οι λόγιοι και συζητούν για διάφορα θρησκευτικά και άλλα συναφή ζητήματα. Σε αυτό το ιερό μέρος και σε πέντε σειρές θολωτών μνημείων, είναι οι τάφοι του Σαχίν Μπέη, του Πεχλιβάν πασά, του Μπεμπρή πασά, των παιδιών και των συγγενών του Αρσλάν πασά καθώς και ο τάφος του ίδιου του ευεργέτη, Αρσλάν πασά. Όλοι αυτοί οι τάφοι βρίσκονται νοτιοανατολικά του ιερού εκείνου τόπου. Στο κάτω μέρος του μεγάλου χαρεμιού (του κεντρικού ιερού), δηλαδή στο μικρό ιερό είναι ο μεντρεσές του Αρσλάν πασά, με σαράντα κελιά, σκεπασμένα όλα με κεραμίδια και το διδακτήριο. Στο δυτικό μέρος αυτών των κελιών, με θέα τη λίμνη, υπάρχει ένα περίπτερο το οποίο κατασκευάστηκε στη μνήμη του Καπουντζή Μουσταφά Μπέη και είναι ανοιχτό στους άπορους και στους δυστυχισμένους. Ο Εβλιά μόλις παρατήρησε είπε: *"Α μάλιστα, το περίπτερο αυτό έχει σωστή χρονολογία : έτος 1081" (για εμάς 1665).* Σε μια άκρη του χαρεμιού (ιερού), που βλέπει προς τη Λίμνη υπάρχει ξενοδοχείο (κυλικείο) του Κοτζά Γαζή Αρσλάν πασά και είναι ανοιχτό, όλους τους μήνες, κατά τις θρησκευτικές γιορτές, για τους άτυχους, τους φτωχούς και τους γέροντες για να τους προσφέρουν άφθονη τροφή. Κάθε Παρασκευή, το απόγευμα σε 40-50 σημεία, σε αυτό τρώνε άφθονο φαγητό και προσεύχονται για την ψυχή του Αρσλάν πασά, απαγγέλοντας ρητά από το Κοράνι. Αυτό είναι ένα από τα μεγάλα βακούφια. Από αυτό το μέρος σε απόσταση πεντακόσια περίπου βήματα προς τα νοτιοανατολικά, στα μέσα των συνοικιών, βρίσκεται το τζαμί του Σουλτάνου Βαγιαζήτ, με λιθόκτιστο μιναρέ και ολόκληρο με κεραμίδια. Είναι παλιό προσκυνητάριο, πιο πριν ήταν εκκλησία. Κι αυτό το τζαμί είναι επίσης κτισμένο πάνω σε απότομο βράχο, σ' ένα ακραίο σημείο του φρουρίου. Έχει μήκος εκατό πόδια και πλάτος εξήντα. Μέσα σε αυτό το φρούριο υπάρχουν επίσης εφτά, συνολικά προσκυνητάρια συνοικιακά. Το πρώτο βρίσκεται κατά μέτωπο της εσωτερικής πλευράς της πύλης του φρουρίου. Είναι το προσκυνητάριο "Αλή πασά" και συγκεντρώνει πολλούς προσκυνητές. Το δεύτερο προσκυνητάριο είναι του Μεχμέτ Κελχουδά (επίτροπου) με τέσσερις άμβωνες. Υπήρχαν κι άλλοι τέσσερις ιεροί άμβωνες μέσα στο φρούριο. Στο φρούριο αυτό δεν υπάρχουν καθόλου λουτρά, μαγαζιά, χάνια και βρύσες. Το φρούριο έχει κτιστεί πάνω σε απότομο βράχο, στην ανατολική γωνιαία πλευρά της λίμνης, που έχει έκταση

περίπου τριάντα χιλιόμετρα. Είναι σαν μιναρές, περικλείεται από το νερό της λίμνης, οι άνθρωποι μπαίνουν σ' αυτό από γέφυρες. Τα χαντάκια (τάφροι) που βρίσκονται στο νότιο μέρος του φρουρίου προς την πύλη σε έκταση τετρακόσια βήματα δεν έχουν νερό. Είναι επιχωματισμένα και γεμισμένα με άμμο κι έτσι το έδαφος σ' αυτό το σημείο είναι στερεό. Στην εποχή των αλλόθρησκων το φρούριο ήταν σαν ένα νησί μέσα στη λίμνη το οποίο αν ήταν και στις μέρες μας έτσι, θα ήταν ένα θαυμάσιο ισχυρό φρούριο. Εκτός από το επιχωματισμένο αυτό μέρος τα άλλα τρία μέρη του φρουρίου πάνω σε ισχυρούς βράχους, καλύπτονται από τα νερά της λίμνης. Πολλά σπουδαία τουρκικά και ελληνικά έγγραφα που υπήρχαν σε πλούσιες βιβλιοθήκες όπως στο τζαμί του Ασλάν πασά και το αρχείο της Τουρκικής διοίκησης, μετά την απελευθέρωση, εγκαταλείφθηκαν και οι αρμόδιοι αδιαφόρησαν εντελώς. Αυτή η αμέλεια στέρησε την πόλη των Ιωαννίνων όχι μόνο από πολύτιμα στοιχεία της ιστορίας της αλλά και από μία ξεχωριστή τουριστική πινελιά. Αν δεν είχαν καταστραφεί σπουδαίες τουρκικές επιγραφές πάνω σε τάφους, τζαμιά, σπίτια και άλλα κτίρια, θα είχαν διασωθεί και μελετηθεί και θα υπήρχαν πολύ περισσότερα στοιχεία για την ιστορία της πόλης. Την προσοχή του Εβλιά προσέλκυσαν οι επιγραφές που ήταν γραμμένες *"στις μαρμάρινες κολόνες του περιστόου"* του τζαμιού του Ασλάν πασά. Πάνω από την εσωτερική πόρτα του τζαμιού του Ασλάν πασά που λειτουργεί σήμερα ως Δημοτικό Μουσείο υπάρχει μία χαρακτηριστική επιγραφή που λέει : *"Δεν υπάρχει άλλος Θεός. Μόνον αυτός είναι Θεός και απεσταλμένος αυτού ο προφήτης Μωάμεθ. Ο Θεός, ο Μωάμεθ, ο Αβουβεκήρ, ο Ομάρ, ο Οσμάν,ο Αλή, ο Χασάν, ο Χουσέν. Ευτυχισμένος να είναι εκείνος που τόσο πολύ αγωνίστηκε για να κάνει αυτό το καλό. Να τον αξιώσει ο Θεός να αποχτήσει πραγματική δόξα σε τούτο και στον άλλο κόσμο, γιατί φρόντισε κι έκανε τέτοια καλά, δηλαδή ο γενναιόδωρος Αρσλάν πασάς που ξόδεψε την περιουσία του σε έργα θεάρεστα και έχτισε το τζαμί τούτο, το ωραίο, το καλό και ευάρεστο. Η αόρατη μυστηριώδης φωνή, όταν το είδε τελειωμένο είπε : Να διατηρείται αιώνια στερεός και ακλόνητος ο ιερός αυτός οίκος : (1028=1618)".* Μετά το φρούριο, περιγράφει την πόλη και τις συνοικίες της. Την εποχή εκείνη τα Γιάννενα είχαν τριάντα εφτά συνοικίες εκ των οποίων δεκαοχτώ ήταν μουσουλμανικές (μωαμεθανικές) συνοικίες, δέκα τέσσερις αλλόθρησκων και αμαρτωλών και τέσσερις συνοικίες εβραϊκές. Κοντά στην Καλούτσα υπάρχει μια συνοικία τσιγγάνων. Συνοικίες που έχουν ονομασία είναι η συνοικία Σεράι, Ναμαζκιάχ, Λούτσα, Σιαποταδιά και Λιθαρίτσα. Η συνοικία

Λιθαρίτσα βρίσκεται στο κέντρο της πόλης και ονομάστηκε και συνοικία ρολογιού επειδή εκεί βρίσκεται το ρολόι της πόλης που είναι αληθινά παραδειγματικό. Υπάρχει επίσης η συνοικία γουρουνιών (χοίρων), όπου κατοικούν μόνο αλλόθρησκοι, η συνοικία Πλινθοκοπείο, η συνοικία Τουρκοπάλουκο (σημερινή Σαράβα) και η Κανλή Τσεσμέ. Αυτές είναι οι πιο αξιόλογες συνοικίες. Σ' αυτές υπήρχαν τέσσερις χιλιάδες σπίτια μικρά και μεγάλα, λιθόκτιστα, βασικά και σκεπασμένα με κεραμίδια. Υπάρχουν και μεγάλα κτίρια με ευρύχωρες αυλές, αμπέλια και κήπους. Τα περισσότερα από αυτά είναι μαρμάρινα. Μερικά σπίτια από τα θεμέλια και μέχρι ένα σημείο προς τα πάνω είναι πέτρινα. Το υπόλοιπο μέρος είναι με ασβεστότοιχο.

Στην πόλη των Ιωαννίνων υπάρχουν δέκα οχτώ ιερά τεμένη. Όλα ανήκουν σε διάφορες μουσουλμανικές κοινότητες. Πρώτο το τζαμί Χουνκιάρ (Σουλτανικό). Είναι αρχαίο, με μιναρέ λιθόκτιστο σκεπασμένο με κεραμίδια. Το εσωτερικό του είναι στενό αλλά μέσα σε αυτό (ιερό) βρίσκεται ο τάφος του Γαζή Ζουλφικάρ μπέη, παππού του Μπεμπρή πασά. Στο Ναμαζκιάχ βρίσκεται το Τζαμί Μουσταφά εφέντη. Το μέρος προς τα αριστερά στολίζεται με σαράντα πέντε μεγάλα κυπαρίσσια που δίνουν ένα θέαμα μαγικό. Άλλα τζαμιά είναι το τζαμί Μπαϊράμ πασά, το αρχαίο τζαμί Αλή-αγά, με αρχαϊκή κατασκευή, το τζαμί Μπαλή μπέη που προξενεί μεγάλη χαρά και βρίσκεται στη συνοικία Σκούπα, το τζαμί Ελιάς εφέντη το οποίο βρίσκεται στη συνοικία Σιαποταδιά και θεωρείται ένας κοσμημένος τόπος προσευχής. Στο εσωτερικό αυτού του τζαμιού είναι ενταφιασμένος ο ευεργέτης του. Στην κεντρική πύλη του τζαμιού αναγράφεται η χρονολογία: *"Το ιερό τούτο τζαμί κτίστηκε με τη βοήθεια του Υψίστου απ' το Γιουσούφ Κιλίτς Αρλσάν, το έτος 909" (για μας 1493).* Πολύ ωραίο είναι επίσης το τζαμί Γιουσούφ Αγά. Τα παραπάνω είναι τα πιο ονομαστά τζαμιά, αλλά υπάρχουν και δώδεκα συνοικιακά τζαμιά. Επιπλέον, υπάρχουν έξι μεντρεσέδες και από αυτούς πιο αξιόλογος είναι του Αλή πασά, πατέρα του Μπεμπρή πασά. Σε μια μεγάλη σειρά υπάρχουν δέκα οχτώ λιθόκτιστα κελιά στολισμένα, θολωτά και με μαρμάρινους στύλους. Για κάθε κελί έχει καθοριστεί σαν σιτηρέσιο πέντε ακτσέδες (νόμισμα της εποχής), τρία κεριά, λάδι, δύο κομμάτια ψωμί κι ένα πλούσιο πιάτο φαγητού γι' αυτούς που μπαίνουν και βγαίνουν. Υπάρχουν και τρία επιμελητήρια. Σ' αυτά μαθαίνουν απ' έξω το Ιερό Κοράνι. Αυτά βρίσκονται στα τζαμιά Κοτζά Αρσλάν πασά, Ελιάς εφέντη και Σουλτανικό. Σε δυο διδασκαλεία διδάσκονται από ειδικούς και καταρτισμένους δασκάλους, οι προφητικοί λόγοι του Κορανίου και διάφορα άλλα

μουσουλμανικά βιβλία. Υπάρχουν έντεκα σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Σχολεία υπάρχουν και στα τζαμιά Αρσλάν πασά, Μπεμπρή πασά, Αλή πασά και στο Σουλτανικό. Είναι αρκετά αναπτυγμένα αφού στους ανήλικους μαθητές προσφέρονται κάθε χρόνο ρούχα, χρήματα και άλλα δώρα. Υπάρχουν εφτά τεκέδες (φιλανθρωπικά άσυλα) για τους φτωχούς. Από αυτούς ο τεκές του Ελιάς εφέντη αποτελείται από τρία μεγάλα λιθόκτιστα κτίρια. Κάνει μνεία και στα εμπορικά ωραία χάνια των Ιωαννίνων. Ένα μεγάλο χάνι βρίσκεται πίσω από το Σουλτανικό Τζαμί. Άλλο μεγάλο χάνι βρίσκεται στο βάθος της βρύσης, χτίστηκε από το Μπεμπρή πασά, είναι πολύ καθαρό και μοιάζει με φρούριο. Περιλαμβάνει εξήντα τρία ανώγεια και ισόγεια κελιά. Απέναντι από την πύλη του υπάρχουν διάφορα μέγαρα που ανήκουν σε ευγενείς και μεγιστάνες. Επίσης αναφέρεται στα λουτρά (χαμάμια) της πόλης. Υπάρχουν ιδιωτικά και δημόσια λουτρά. Ένα λουτρό βρίσκεται κοντά στο Σουλτανικό τζαμί. Δεν έχει τόσο ευχάριστο νερό. Κοντά όμως στο Τζαμί Ναμαζκιάχ υπάρχει λουτρό παλαιό και λιθόκτιστο, σε υγιεινή τοποθεσία με πολύ καθαρό και νόστιμο νερό. Σύμφωνα με καταγραφή που έγινε από αρμόδιους στα διάφορα μέγαρα και σπίτια της πόλης υπάρχουν οχτακόσια σαράντα πέντε λουτρά (χαμάμια). Οι ένοικοι δεν έβγαιναν στην αγορά, επομένως ήταν υποχρεωμένοι να έχουν δικά τους λουτρά για να πλένονται. Μιλάει με ενθουσιασμό για την ευγένεια και την πατροπαράδοτη φιλοξενία των κατοίκων. Περιέρχεται την αγορά της πόλης με τα χίλια εννιακόσια αξιόλογα καταστήματα. Κύρια μεγάλη αγορά δεν υπάρχει. Υπάρχουν όμως αποβάθρες του Βενετικού κόλπου, της Πάργας, της Σαγιάδας και ιχθυοτροφείων. Έμποροι με μεταξωτά και πολλά άλλα είδη εμπορευμάτων έρχονται μέρα παρά μέρα από διάφορα φραγκοκρατούμενα μέρη. Συγκεντρώνονται και στεγάζονται στην αποβάθρα, σε ακανόνιστα μεγάλα κτίρια και πουλάνε το εμπόρευμά τους. Τα καταστήματα είναι ωραία και παρουσιάζουν μεγάλη εμπορική κίνηση. Πολλά είναι ραφεία και χρυσοχοεία. Στο κέντρο της αγοράς υπάρχει ένα πολύ μεγάλο καφενείο με ζωγραφιές. Χωράει πέντε χιλιάδες ανθρώπους. Έχει πάνω από σαράντα σερβιτόρους που κάθονται σε διάφορα σημεία του καφενείου. Σ' αυτό συγκεντρώνονται διάφοροι λόγιοι, δερβίσηδες και άλλοι μορφωμένοι. Στα τέσσερα σημεία του καφενείου είναι τοποθετημένα, σε ψηλότερη θέση, χαμηλά ζωγραφισμένα τραπέζια. Σε αυτά έρχονται συνδαιτυμόνες, πίνουν και τραγουδούν με διάφορα όργανα. Αυτό δείχνει τη μεγάλη εμπορική κίνηση και ακμή που είχαν τα Γιάννενα τον $17_{ο}$ αιώνα. Στο νοτιοανατολικό μέρος της πόλης προς τη συνοικία

των τσιγγάνων, είναι κτισμένο ένα πολύ μεγάλο τετράγωνο και λιθόκτιστο χάνι που μοιάζει με φρούριο. Βρίσκεται στην οδό Άρτας και κτίστηκε από το μακαρίτη Γαζή Αλή πασά. Ο κυκλικός άξονάς του είναι τρεις χιλιάδες βήματα. Έχει τέσσερις μεγάλες πόρτες απ' τα τέσσερα μέρη, τέσσερις δρόμους προς την αυλή και άλλους είκοσι στενούς δρόμους. Συμπεριλαμβάνει τριακόσια εξήντα έξι μαγαζιά, σκεπασμένα με κεραμίδια και πολλά κελιά που προορίζονται για τους πλανόδιους εμπόρους. Στο χάνι αυτό, μια φορά το χρόνο γίνεται η μεγάλη εμποροπανήγυρη που συγκέντρωνε χιλιάδες ανθρώπους, Ρωμιούς, Άραβες και Πέρσες. Πολλοί από αυτούς παραμένουν εκεί σε στημένες σκηνές πουλώντας και αγοράζοντας διάφορα εμπορεύματα. Αυτές τις μέρες κυκλοφορούσε πολύ χρήμα εκεί. Διαρκούσε δέκα συνεχή μερόνυχτα. Κατά τη διάρκεια του πανηγυριού επικρατούσε μεγάλη ευθυμία. Ο κόσμος διασκέδαζε και έπινε άφθονα οινοπνευματώδη ποτά. Τέτοια πανηγύρια τελούνταν στη Δόλιανη, στην Ελασσώνα και στα Σκόπια.

Επειδή η πόλη βρίσκεται σε αμμώδες έδαφος δεν έχει νερό. Έχει πολλούς κήπους, χωρίς απόδοση όμως. Έχει συνολικά τέσσερα έως πέντε αμπέλια, με μικρή απόδοση σε καρπούς. Στις γύρω περιοχές όμως υπάρχουν αρκετοί κήποι και αμπέλια με μεγάλη απόδοση. Όσπρια η πόλη προμηθεύεται από τα γύρω χωριά. Ρόιδα και πεπόνια προμηθεύεται από την Άρτα διότι στα Γιάννενα σπανίζουν εξαιτίας του ότι το έδαφος είναι ξηρό. Το κλίμα των Ιωαννίνων είναι εξαίρετο, η ατμόσφαιρα όμως δεν είναι καθαρή. Το μέρος αυτό φημίζεται για τα εξαιρετικά φαγώσιμα, όπως : παχιά ψητά, πνιχτά φαγητά, λευκό ψωμί, σιμίτια, τσουρέκια, κοτόπιτες, πιλάφι και μπακλαβάδες. Όλα είναι πασίγνωστα. Στο Βελιγράδι (σημερινό Μπεράτι), μέρος της Αλβανίας με εξαιρετικό κλίμα, ο Εβλιά δεν είδε τέτοιους νεανίες και εραστές, όπως στα Ιωάννινα. Φημίζονται για το κομψό και ωραίο ανάστημα, το περήφανο ύφος και το νεανικό μεράκι, καθώς και για την αρετή και τιμιότητά τους. Η ομιλία τους είναι ζυγισμένη, οι λέξεις παραδειγματικές και με σωστή σειρά. Είναι άρτιοι σωματικά, ευγενικοί και ανοιχτόκαρδοι. Σε συνομιλία μαζί τους θαύμασε την ευγλωττία τους. Η γλώσσα τους ήταν ελληνική. Γνώριζαν γραφή και ανάγνωση, αφού η πόλη βρισκόταν στο κάτω μέρος της Ρούμελης. Μόνο στα μεσόγεια μέρη του Μοριά παρατηρούνται τέτοιοι νέοι, με τιμή και υπόληψη, θελκτικοί και αξιαγάπητοι.

Η ενδυμασία των κατοίκων του έκανε εντύπωση και την περιγράφει με χαρακτηριστικές λεπτομέρειες. Όλοι οι ευγενείς τυλίγουν τα κεφάλια τους με επιχρυσωμένο σαρίκι. Το ένδυμά τους (πανωφόρι) είναι από μετάξι και γούνα από σαμούρι. Οι έφηβοι έχουν σφιχτή ενδυμασία από τσόχα και κατιφέ, στο κεφάλι δε φοράνε σαμούρι από κόκκινη τσόχα. Τα καλύμματα της κεφαλής (καπελάκια), στα άκρα, φέρνουν μαύρη λουρίδα. Στη μέση τους φέρνουν μεταξωτό πλεχτό ζωνάρι και δίστομο μαχαίρι. Στα πόδια φέρνουν περισκελίδα θηλυκωμένη με κόπιες. Τα παπούτσια τους είναι κίτρινα, σαν αυτά της Ρούμελης. Σε ορισμένες περιπτώσεις φοράνε πολύχρωμες ενδυμασίες από τσόχα ή από καστόρι. Περιφέρονται με ελαφρό και ωραίο βηματισμό και έχουν ωραία εμφάνιση. Είναι πολύ θελκτικοί. Όλες οι γυναίκες των ραγιάδων δένουν σφιχτά το κεφάλι τους με ένα άσπρο αστάρι (κεφαλόδεσμο). Τυλίγουν τα μαλλιά τους και αφήνουν ακάλυπτα το πρόσωπο και τα μάτια. Ντύνονται με τσόχινο φόρεμα, δεν φορούν φουστάνι, όπως τα κορίτσια σε άλλους τόπους. Οι αλλόθρησκες γυναίκες έχουν στο κεφάλι τους ένα κόκκινο κομμάτι, σαν σχοινί και ένδυμα από κόκκινο ατλάζι. Κοντά στην Καλούτσα βρίσκεται μια συνοικία τσιγγάνων. Οι γυναίκες τους ντύνονται κατά τον ίδιο τρόπο και βοηθούν τους άντρες τους που ασχολούνται με τη σιδηρουργία. Έχουν αποκρουστική και απαίσια όψη, όπως χαρακτηρίζει ο Εβλιά. Όλοι οι υποτελείς (ραγιάδες) είναι Ρωμιοί, Αλβανοί, αλλόθρησκοι. Στο κεφάλι φέρνουν ένα μυτερό λεπτό κάλυμμα και πάνω από αυτό, ένα αρβανίτικο καλπάκι, μία πιθαμή ψηλό. Το καλπάκι αυτό δεν προσφέρει καμία ωφέλεια και είναι σαν να μη φορούν τίποτα στο κεφάλι. Το στερεώνουν με μια ορειχάλκινη αλυσίδα, δεμένη από τον λαιμό. Τα κεφάλια τους είναι μεγάλα και μοιάζουν σαν νεροκολόκυθα. Το καπελάκι τους αντίθετα, είναι πολύ μικρό, αφού από μακριά μοιάζει σαν ένα μικρό πουλί που στέκεται στο κεφάλι. Σε μερικά μέρη μας λέει ο Εβλιά, ότι παρατηρείται ένας γενικά περίεργος κόσμος αλλόθρησκων. Οι ενδυμασίες τους είναι από ντόπια μάλλινα σάλια. Είναι κόσμος δυνατός, υπάκουος, εργατικός και επιβλητικός. Στο οδοιπορικό του κάνει λόγο για τη διοίκηση της πόλης για την οποία γράφει :*"Η πόλη τελεί υπό τη διοίκηση του Μπεμπρή πασά, γιου του Ασλάν πασά, τώρα όμως είναι εξόριστος στο φρούριο των Χανίων Κρήτης και τελεί υπό επιτήρηση"*. Σ' ένα μεγάλο (σεράι), γύρω γύρω από την αυλή του υπάρχουν πάνω από τριακόσια κελιά. Λίγο πιο κάτω υπάρχουν αχούρια με στάβλους. Μέσα στους στάβλους χωρούν τρεις χιλιάδες ζώα. Εκεί υπάρχουν και μαγειρεία. Όλα τα εξαρτήματα του

μεγάρου που αναφέρθηκαν, όπως προθάλαμοι, κελιά, λουτρά, κήποι, αμπέλια και τα παρόμοια είναι πράγματα τα οποία ο άνθρωπος δεν μπορεί να περιγράψει. Εκτός από αυτό το σεράι υπάρχουν κι άλλα όπως το σεράι του Καπλάν-πασά, του Πεχλιβάν πασά, του Μουράτ πασά, του Μουσταφά πασά, του Σαχίν πασά, του Αλή πασά και μερικά άλλα που προορίζονται για τους στρατηγούς. Οι αυλές τους είναι ευρύχωρες και οι σωματοφύλακες, διάφοροι επιστάτες και φρουροί έπαιζαν ακόντιο. Υπάρχουν κι άλλα αρχοντικά αλλά δεν είναι σαν αυτά του φρουρίου. Οι ευγενείς στα αρχοντικά, διακρίνονται για τη φιλοξενία τους παρουσιάζοντας μεγάλη ακμή της πόλης. Μπορούν να φιλοξενήσουν και να θρέψουν έναν άνθρωπο και με δέκα ζώα επί ένα χρόνο. Στους επισκέπτες (μουσαφίρηδες) χορηγούν γάλα, χουρμάδες, φρούτα, χόρτα και άλλα. Κάθε απόγευμα, πολλοί υπηρέτες προσφέρουν σε σινιά, το φαγητό στους επισκέπτες. Τους ετοιμάζουν μεταξωτά κλινοσκεπάσματα για τον ύπνο και για το πρωινό ρόφημα. Το πρόγευμα το παίρνουν, συνήθως, όλοι μαζί οι επισκέπτες. Κάθονται σε μια σάλα (αίθουσα) του αρχοντικού, τρώνε και προσεύχονται για τον Προφήτη. Οι πόρτες του αρχοντικού παραμένουν ανοιχτές ως τα μεσάνυχτα, μήπως κάποιος επισκέπτης έρθει εκτάκτως για φιλοξενία. Κι αν έρθουν επισκέπτες ετοιμάζεται γι' αυτούς φαγητό. Πριν το φαγητό πλένουν το πρόσωπο, τα χέρια και τα πόδια. Άρνηση φιλοξενίας εθεωρείτο μεγάλη ντροπή. Μεγάλη ντροπή ήταν επίσης, να περιφέρεται μια γυναίκα ακάλυπτη. Αν τυχόν δουν γυναίκα να περιφέρεται στην αγορά με ανοιχτό πρόσωπο, χωρίς λύπη τη σκοτώνουν. Οι γυναίκες όμως των Ρωμιών κυκλοφορούν ελεύθερα στην αγορά, με ανοιχτό το πρόσωπο, όταν έχουν εργασία και δεν είναι ντροπή γι' αυτές.

Κάθε σπίτι στο μεγάλο προάστιο της έκτασης της πόλης, έχει μέρος για αμπέλι και για κήπο. Ανάμεσα σε σαράντα με πενήντα σπίτια, βρίσκεται και ένα νεκροταφείο. Μέσα στην πόλη υπάρχουν σαράντα τρία τέτοια νεκροταφεία, σε αμμώδες έδαφος. Σε κάθε μνημείο και στα δύο ακραία σημεία υπάρχει στημένη όρθια πλάκα στην οποία υπάρχουν διάφορες επιγραφές. Τέτοιες πλάκες, με τόσο μέγεθος, σε κανένα άλλο μέρος δεν συνάντησε ο Εβλιά Τσελεπή όπως χαρακτηριστικά είπε. Μόνο στο νεκροταφείο των Σαράντα Εκκλησιών είδε πλάκες σε τέτοιο μέγεθος. Η έκταση της πόλης είναι μεγάλη. Κάθε σπίτι κατέχει μεγάλη έκταση. Έτσι από μακριά φαίνεται σαν μια μεγάλη πόλη. Έχει διακόσιους εξήντα δρόμους περίπου, στρωμένους με άμμο και τον χειμώνα δε γίνεται λάσπη. Υπάρχει ο κεντρικός δρόμος που αρχίζει από την άκρη της συνοικίας

Σεράι και φτάνει μέχρι το Σουλτανικό τζαμί. Είναι λιθόστρωτος και έχει έκταση χίλια βήματα. Από το μπροστινό μέρος του Σουλτανικού τζαμιού αρχίζει άλλος δρόμος που περνάει από τη συνοικία Ντεμήρ Μαχαλά και φτάνει στο Κανλή Τσεσμέ ο οποίος έχει συνολική έκταση χίλια πεντακόσια βήματα. Είναι και αυτός λιθόστρωτος. Το μήκος της πόλης είναι περίπου δύο χιλιάδες πεντακόσια βήματα. Από το μέτωπο του βράχου του τζαμιού Αρσλάν πασά που βρίσκεται στο εσωτερικό φρούριο (Ιτς Καλέ), μέχρι το τέρμα της συνοικίας Μπαήρ, κοντά στο τζαμί Γιουσούφ αγά, η απόσταση είναι δύο χιλιάδες διακόσια βήματα. Οι δρόμοι είναι στρωμένοι και σε αυτό το μέρος με άμμο, σε μερικά μέρη έχουν αρκετό πλάτος. Στις άκρες των δρόμων υπάρχουν μερικά δέντρα, όπως πλατάνια, πεύκα, ελιές και κληματαριές. Σε αυτή την πόλη υπάρχουν πολλοί μορφωμένοι, συγκεκριμένα ευγενείς Πέρσες (κάτοχοι της περσικής γλώσσας και φιλολογίας), γι' αυτό και τα ποιήματα είναι κατά περσικό τρόπο φτιαγμένα. Σε μια γωνιά (άκρη) της πεδιάδας των Ιωαννίνων υπάρχει μια μεγάλη λίμνη που καλύπτει ολόγυρα, τριακόσια πενήντα μίλια. Στο νότιο μέρος της βρίσκεται ένα φρούριο κτισμένο σαν φωλιά γερακιού, πάνω σε απότομους βράχους. Έχει ύψος τριών μιναρέδων. Στην απέναντι άκρη της Λίμνης σε απόσταση βολής πυροβόλου περίπου, βρίσκεται το Νησί. Συνεχίζοντας την πορεία του, ο Εβλιά πηγαίνει στο Νησί το οποίο αποκαλεί *"νησί των καφίρηδων, των απίστων"* γιατί οι κάτοικοι εκεί ήταν χριστιανοί και υπήρχαν και τα γνωστά μοναστήρια. Μιλάει για τους κατοίκους και τις ασχολίες τους. Είναι ένα Νησί περιποιημένο διότι έχει τέλεια σπίτια, μία εκκλησία, διακόσια σπίτια, αμπέλια και οι περισσότεροι κάτοικοι σχεδόν ασχολούνται με την αλιεία. Υπάρχουν συνολικά εκατό καΐκια που τα χρησιμοποιούν για την αλιεία και με αυτά μεταφέρουν ανθρώπους από διάφορα χωριά, στην αγορά της πόλης ή μεταφέρουν από τα γύρω ορεινά μέρη ξύλα και κάρβουνα και τα πουλάνε. Εκφράζει τον θαυμασμό του για τα ψάρια της Λίμνης, τους κυπρίνους και ιδιαίτερα για τα χέλια, αφού παρόμοια δεν συνάντησε πουθενά. Είναι πολύ παχιά και νόστιμα ψάρια με τόσο καλή γεύση που όμοια δεν υπάρχουν ούτε στη λίμνη της Οχρίδας ούτε της Καστοριάς. Στη συνέχεια αναφέρει τα χωριά Στρούνι, Μητσάνες, Βάλσα (Βάνιστα-Κρύα) και Κατσικά. Κάνει ιδιαίτερη μνεία στο χωριό Τσικά (Κατσικά), ένα από τα ωραιότερα τσιφλίκια, με διακόσια σπίτια, αμπέλια και κήπους. Υπάρχουν περίπου εβδομήντα εννιά τέτοια τσιφλίκια που ανήκουν σε Γιαννιώτες μπέηδες, πασάδες και λοιπούς ευγενείς. Όλα αυτά τα χωριά βρίσκονται στο άκρο της Λίμνης. Έχουν ανά

εκατό ως διακόσια σπίτια το καθένα, εκκλησία, αμπέλια, κήπους. Οι κάτοικοί τους είναι γενικά αλλόθρησκοι. Μερικά από αυτά τα χωριά είναι βακούφικα και μερικά ιδιωτικά. Νοτιοανατολικά των Ιωαννίνων βρίσκονται χωριά στα κράσπεδα βουνών και είναι τόποι αλιείας και κυνηγιού των μπέηδων και των πασάδων. Ο τόπος γύρω από την πεδιάδα είναι κατοικημένος και πολύ εύφορος[21].

Μετά την έλευση του Εβλιά Τσελεπή έκαναν την εμφάνισή τους στην Ήπειρο πολλοί ξένοι περιηγητές. Οι περισσότεροι από αυτούς την επισκέφτηκαν κατά τη διάρκεια της μακροχρόνιας τυραννίας του Αλή πασά που κυριάρχησε στην Ήπειρο τις τελευταίες δεκαετίες του 18ου και τις πρώτες του 19ου αιώνα (1788-1822). Γνωστές είναι οι βιαιοπραγίες και αγριότητες του Αλή και των ανθρώπων του περιβάλλοντός του. Ο Αλής διέθετε όμως, πολλά διοικητικά προσόντα και κατόρθωσε να εμπεδώσει ένα αίσθημα ασφάλειας στους ντόπιους και στους ξένους. Αυτό το αίσθημα και γενικότερα οι αγώνες του με τους Σουλιώτες, οι ηγεμονικές του τάσεις και η ίδρυση του ανεξάρτητου κράτους ενέπνευσαν τεράστιο ενδιαφέρον στους ξένους περιηγητές, οι οποίοι περιηγήθηκαν από το ένα άκρο στο άλλο όπως και ο Εβλιά Τσελεπή, μελέτησαν την ιστορία, λαογραφία, αρχαιολογία και γεωγραφία της Ηπείρου, αφήνοντας σπουδαία συγγράμματα με ανεκτίμητα στοιχεία της εποχής εκείνης. Αναμφίβολα, οι περιηγητές μετά τον Εβλιά Τσελεπή ήταν αρκετοί. Ένας από αυτούς ήταν ο Γάλλος γιατρός και ιστορικός **François-Charles-Hughes-Laurent Pouqueville** (1770-1838). Ήταν από τους πρώτους Ευρωπαίους ταξιδιώτες που έφτασαν στην Ελλάδα στο κατώφλι του 19ου αιώνα. Η Γαλλική Επανάσταση τον βρήκε ιερέα. Το 1796 όμως αποσχηματίσθηκε και σπούδασε ιατρική. Όπως τον περιγράφει ο Κυριάκος Σιμόπουλος[22], τολμηρό και αποφασιστικό, είχε πρακτικό μυαλό, ήταν φίλος των περιπετειών και κυρίως "βοναπαρτικός". Ακολούθησε τον Ναπολέοντα στην εκστρατεία της Αιγύπτου και διορίστηκε αργότερα μετά από πολλές περιπέτειες πολιτικός πράκτορας της Γαλλίας στον Αλή πασά των Ιωαννίνων. Το πρώτο του ταξίδι στην Ελλάδα το πραγματοποίησε το 1799. Πέρασε αιχμάλωτος τον χειμώνα του ίδιου έτους στην Τριπολιτσά και το 1800 οδηγήθηκε στην

[21] Εργολάβος Σπύρος, *Εβλιά Τσελεπή: Ταξίδι στην Ήπειρο,* Ιωάννινα 1995, σελ.49-74

[22] Σιμόπουλος Κυριάκος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα. Δημόσιος και ιδιωτικός βίος, λαϊκός πολιτισμός, Εκκλησία και οικονομική ζωή, από τα περιηγητικά χρονικά, τόμ. 4,* Αθήνα 1990

Κωνσταντινούπολη, όπου παρέμεινε φυλακισμένος για δύο χρόνια. Η περιπέτειά του τον βοήθησε να μάθει πολύ καλά την ελληνική γλώσσα αλλά και επειδή παρέμεινε στα Γιάννενα επί δέκα χρόνια (από το 1805 μέχρι το 1815). Το 1805 κυκλοφόρησε το πρώτο του περιηγητικό χρονικό Voyage en Morée, που γνώρισε μεγάλη επιτυχία και μεταφράσθηκε στα αγγλικά, τα ιταλικά και τα γερμανικά. Το βιβλίο αυτό το αφιέρωσε στον Ναπολέοντα. Στο χρονικό του ο Pouqueville εμφανίζεται ως φιλότουρκος και πιστεύει στο μέλλον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αντίθετα, για τους Έλληνες δεν σχηματίζει καλή ιδέα. Γράφει "*Είναι πανούργοι, υποκριτές, ψεύτες, ματαιόδοξοι, επίορκοι, ανώριμοι για εθνική ανεξαρτησία. Αν απελευθερωθούν, οι παπάδες θα μεταβάλουν τους Έλληνες στον πιο δειλό και διεφθαρμένο λαό του κόσμου"*. Οι απόψεις του αυτές ξεσήκωσαν θύελλα επικρίσεων από άλλους σύγχρονους Ευρωπαίους που είχαν ήδη επισκεφθεί την Ελλάδα, όπως ο W.M. Leake, ο Lord Byron και ο F.R. de Chateaubriand. Το 1806 ο Ναπολέων διορίζει τον Pouqueville πρόξενο στα Γιάννενα, όπου ήδη ηγεμόνευε ο Αλής. Τότε ήταν που άρχισε η πραγματική γνωριμία του Γάλλου γιατρού με την Ελλάδα. Το 1820 κυκλοφόρησε σε πέντε τόμους, το πολύκροτο έργο του "Ταξίδι στην Ελλάδα" (Voyage dans la Grèce, Paris 1820) που περιλαμβάνει 16 αναδιπλούμενα και 18 ολοσέλιδα χαρακτικά. Ο Pouqueville του "Ταξιδιού του Μοριά" δεν έχει καμιά σχέση με τον Pouqueville του "Ταξιδιού στην Ελλάδα". Στο δεύτερο έργο του δίνει την πραγματική εικόνα της Ελλάδας της εποχής εκείνης του 19ου αιώνα. Ο Pouqueville έφτασε στα Γιάννενα ως πρόξενος της Γαλλίας σε μια εποχή που ο Αλής εξουσίαζε όλη τη Δυτική Ελλάδα. Ο τρόμος βασίλευε στην πολιτεία. Ο Γάλλος επίσημος εμβρόντητος παρατήρησε ότι *"τα μαλλιά των Γιαννιωτών άσπριζαν από τα 30 χρόνια τους από τις αγωνίες και τα βάσανα"*. Περιηγήθηκε ολόκληρη την επικράτεια του βεζίρη φθάνοντας και στις πιο απομακρυσμένες περιοχές. Γεγονότα, ήθη και έθιμα, εκδηλώσεις, πανηγύρια, ακόμη και η περιγραφή του τραγικού τέλους του αρματολού Παπαθύμιου Βλαχάβα και του μαρτυρίου του ιερομόναχου Δημήτριου περιλαμβάνονται στα βιβλία του Γάλλου επισήμου. Ο Pouqueville είχε τη δυνατότητα να γνωρίσει όσο κανείς άλλος τον Αλή και να ασχοληθεί συστηματικά με την ανάλυση της φυσιογνωμίας και του χαρακτήρα του, αφού έζησε στα Γιάννενα τόσα χρόνια. Περιγράφει τον αριθμό των σπιτιών των Ιωαννίνων ο οποίος ανέρχεται σε 3.200 περίπου σπίτια. Στα 2.000 από αυτά κατοικούν 3.820 οικογένειες που αποτελούν 52 ενορίες με ισάριθμους παπάδες. Χίλια

σπίτια είναι ιδιοκτησίες των Τούρκων που διατηρούν σημαντικό αριθμό υπηρετών. Στα υπόλοιπα κατοικούν 1.200 Εβραίοι που έχουν και 2 συναγωγές. Με βάση αυτά τα στοιχεία ο πληθυσμός υπολογίζεται σε 17.000 Χριστιανούς, 5.000 Μουσουλμάνους και 1.200 Εβραίους, συνολικά 23.300 ψυχές. Σε αυτόν τον αριθμό προστίθενται οι Αλβανοί της φρουράς, το προσωπικό των σαραγιών του βεζίρη και των γιων του, οι όμηροι από διάφορες περιοχές, οι περαστικοί, τα μισθοφορικά στρατεύματα και οι ξένοι. Έτσι ο μόνιμος και περιστασιακός πληθυσμός φτάνει τα 35.000 άτομα. Ο Αλής είχε τον Γάλλο πρόξενο υπό στενή παρακολούθηση και τον κατασκόπευε. Κατόρθωνε να υποκλέπτει την εμπιστευτική του αλληλογραφία καταφεύγοντας στην κλασική μέθοδο παγιδεύσεων με γυναίκες. Ο Λαμπρίδης αφηγείται ένα περιστατικό στα Ηπειρωτικά Μελετήματα *"...Ακολασταίνων μετ' εκείνης ο Pouqueville εν τη Νήσω, ουδόλως εννόησε την στιγμήν καθ' ην από του χαρτοφυλακίου του υπεξερέθη η ειρημένη αλληλογραφία, ουδέ πότε πάλιν εναπετέθη εν αυτώ"*[23]. Μετά την πτώση του Ναπολέοντα το Προξενείο της Γαλλίας στα Γιάννενα καταργήθηκε και ο Pouqueville αναχώρησε στις 6 Αυγούστου 1816 για να αναλάβει καθήκοντα προξένου της Γαλλίας στην Πάτρα.

Σύγχυση επικράτησε μεταξύ των περιηγητών ως προς τη γραφή του ονόματος της πόλης και την ορθογραφία της. Άλλοι περιηγητές όπως οι Hobhouse, Hughes, Leake, Adlard, Cockerell, Holland, Lear, Smith κ.λ.π κάνουν μνεία για τα Γιάννενα ως "Ioannina", οι Pouqueville, Bastin, Reiss, Dupré κ.λ.π καθώς και η εφημερίδα Illustrated London News προτιμούν "Janina", οι Williams και Wordsworth θέλουν "Jannina" και ο Harding "Yanina". Μία άλλη άποψη του Γ. Χατζή-Πελλερέν αναφέρεται στο όνομα της πόλης προερχόμενο από τη λατινική Χαονία που μετασχηματίσθηκε σε "Ιαώνας, Ιάνας, Γιάνας", όπως αποκαλούσαν οι ρωμαίοι επιδρομείς τους ιθαγενείς Ηπειρώτες και ότι από την ονομασία "χώρα Γιανίνα" απέμεινε τελικά το "Γιάννινα". Ο Pouqueville ειδικότερα υποσημειώνει ότι "*το όνομα της πόλης γράφεται Ιωάννινα, αλλά οι Έλληνες το προφέρουν Γιάνινα και οι Αλβανοί το κάνουν Γιανίνε"*. Στη συνέχεια αναφέρει ότι αν κανείς ταξιδέψει στην Ήπειρο δεν μπορεί να μην επισκεφτεί τα Ιωάννινα που φημίζονται ότι καλλιέργησαν σιωπηρά τα γράμματα, τα εξορισμένα από τον χώρο που στάθηκε το λίκνο και το ιερό τους. Η πνευματική τους ζωή είναι πολύ πιο σπουδαία απ' ότι θα τολμούσε να

[23] Λαμπρίδης Ιωάννης, *Ηπειρωτικά Μελετήματα,* Ιωάννινα 1971

ελπίζει κανείς ότι μπορεί να αναπτυχθεί κάτω από μία καταπιεστική και σκοταδιστική διοίκηση. Μέσα στη βαρβαρότητα που κατατρύχει την Ελλάδα, η Γιαννιώτικη Σχολή φημίζεται ως εστία των γραμμάτων. Υπάρχει μια αίθουσα φυσικής με σφαίρες, χάρτες, μερικές συσκευές για το μάθημα της χημείας και μία βιβλιοθήκη με 1.500 τόμους στις τρεις γλώσσες που διδάσκονται στο σχολείο, αρχαία ελληνικά, λατινικά και γαλλικά. Αυτή η βιβλιοθήκη εξασφαλίζει τη μύηση των μαθητών στις επιστημονικές γνώσεις. Δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι η πόλη αυτή ανέδειξε μεγάλους συγγραφείς και δασκάλους. Σύμφωνα με τον Pouqueville, η νέα πόλη των Ιωαννίνων συγκροτείται από ένα παζάρι που βρίσκεται κοντά στο φρούριο και ένα πλέγμα από καρόδρομους και συνοικίες που διακόπτονται από διάσπαρτα νεκροταφεία. Το κάστρο της Λιθαρίτσας όπως το χαρακτηρίζει, δεσπόζει στην περιοχή και περικλείει το νέο σεράι του βεζίρη, γύρω από το οποίο βρίσκονται τα παλάτια των γιων του. Αυτά τα οικοδομήματα, αν και είναι κτισμένα όπως όλα τα τούρκικα κτήρια, έχουν κάτι το ιδιαίτερο. Το διαπιστώνει κανείς από τους ζωγραφικούς πίνακες που εκφράζουν το άσχημο γούστο των πριγκίπων, μέχρι τα ψηφιδωτά που έγιναν από Αρμένιους κακογράφους, οι οποίοι είχαν τη συνήθεια να παρουσιάζουν παραστάσεις με τερατώδη θέματα. Επιπλέον, αναφέρει ότι τα Γιάννενα συνδέθηκαν με το όνομα του Αλή και αυτό έχει γραφτεί χαρακτηριστικά από τον Κώστα Φρόντζο (1904-1986) στη βιογραφία του τυράννου που εξέδωσε η Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών (ΕΗΜ): "*Ο Αλής διεδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της νεότερης ηπειρωτικής ιστορίας, ταυτόχρονα όμως και της αλβανικής και της ελληνικής. Στοιχείο αναγκαίας αναφοράς είναι το ιστορικό βάρος της προσωπικότητάς του*". Συνεχίζοντας, αναφέρει για τον Αλή ότι ακόμη κι αν μπορούσε να κατακτήσει το στέμμα του σουλτάνου, δεν θα περνούσε ποτέ την οροσειρά της Πίνδου, δεν θα απομακρυνόταν από τα Γιάννενα. Από αυτό το άντρο, ανάμεσα στα βουνά, από αυτό το εργαστήριο του εγκλήματος καθοδηγεί τις ραδιουργίες του και εξακοντίζει τις προσταγές του. Τον κατατρώει ένα πάθος για δράση. Ανακατεύει τις επιχειρήσεις με τις ηδονές. Δίνει εντολή να κτιστεί ένα σεράι και την ίδια στιγμή να πυρποληθεί ένα χωριό. Ενώ ακούει την ανάγνωση ενός φιρμανιού, τακτοποιεί τους λογαριασμούς για τα έξοδα του αρχιθαλαμηπόλου του. Υπογράφει μία θανατική καταδίκη και συγχρόνως μία συμβολαιογραφική πράξη γάμου. Όλες οι απασχολήσεις του αποβλέπουν στην ικανοποίηση της απληστίας του. Άνθρωποί του κατασκοπεύουν τους γείτονές του,

πληρωμένοι φονιάδες που είναι έτοιμοι να χτυπήσουν. Ολόκληρη η επικράτειά του επιτηρείται από στρατιά καταδοτών και κακούργων.

Οι ξένοι περιηγητές έζησαν χρονικά κοντά στο περιστατικό του πνιγμού της περίφημης κυρά-Φροσύνης, συζύγου του Δημητρίου Βασιλείου, που έγινε στις 10 Ιανουαρίου 1801. Οι πληροφορίες που έδωσαν οι περιηγητές αποτέλεσαν σπουδαίο υλικό, παρόλο που η λαϊκή φαντασία οργίαζε, ώστε οι εκδοχές για τα αίτια αυτού του γεγονότος να διαφέρουν πολύ μεταξύ τους. Γράφουν ότι ήταν έξυπνη και μορφωμένη κι έδειχνε ότι είχε συμβάλει στο να ξαναζήσει στο πρόσωπό της ο χαρακτήρας της αρχαίας Ελληνίδας εταίρας. Εκτός από την ομορφιά της, είχε ελκυστική χάρη, κομψούς τρόπους, ζωηρό πνεύμα και ήταν ευχάριστη στις συζητήσεις. Οι Γιαννιώτες μιλούσαν με αγάπη και περηφάνια γι' αυτή και φαίνεται πως θεωρούσαν την ύπαρξη ενός τέτοιου προσώπου στα Γιάννενα ως απόδειξη της υπεροχής τους στον πολιτισμό σχετικά με την υπόλοιπη Ελλάδα , όπως θεωρούσαν και τα δύο σχολεία τους. Οι περιηγητές περιγράφουν και το τραγικό τέλος της Φροσύνης. Ο Pouqueville περιγράφει την Φροσύνη πανέμορφη και πλούσια, από καλή ελληνική οικογένεια. Παντρεύτηκε σε πολύ μικρή ηλικία και απέκτησε δύο παιδιά. Κάποτε ο άντρας της αναγκάστηκε να εγκατασταθεί στη Βενετία. Κατά την απουσία του ο Μουχτάρ κατόρθωσε με απειλές και βία να δημιουργήσει ερωτικό δεσμό μαζί της. Η Φροσύνη τρόμαξε στην αρχή αλλά ύστερα ένιωσε περηφάνια για την κατάκτηση του πασά. Τότε όμως δημιουργήθηκαν θανάσιμες αντιζηλίες. Οι γυναίκες του Μουχτάρ επωφελήθηκαν από την απουσία του σε μία εκστρατεία για να θέσουν σε εφαρμογή ένα εκδικητικό σχέδιο. Παραπονέθηκαν στον βεζίρη και κατηγόρησαν τη Φροσύνη ότι διαφεντεύει τα πλούτη του συζύγου τους. Αυτό έκρινε την τύχη της. Ο Αλής "όρμησε" μία νύκτα στο σπίτι της με τη φρουρά του. Εκείνη μάζεψε τα κοσμήματά της και τα απόθεσε στα πόδια του. Αλλά οι σωματοφύλακες την αλυσόδεσαν και την οδήγησαν στο σεράι. Για να δικαιολογήσει την πράξη του ο Αλής πρόσταξε να συλληφθούν την ίδια νύχτα και άλλες δεκαπέντε γυναίκες γνωστών Γιαννιώτικων οικογενειών. Ένας βλάχος του παρέδωσε με τη θέλησή του τη γυναίκα του, έγκυο οκτώ μηνών. Ο Αλής έκλεισε τις γυναίκες σ' ένα μπουντρούμι και περίμενε τρεις μέρες να γίνουν διαβήματα για την απελευθέρωσή τους. Κανείς δεν παρουσιάστηκε. Το βράδυ της τρίτης μέρας τις μετέφεραν στη λίμνη και τις έπνιξαν. Η Φροσύνη πέθανε από την τρομάρα της, πριν

φτάσει στη λίμνη. Την έθαψαν στο μοναστήρι των Αγίων Αναργύρων. Το μνήμα της ήταν ισκιωμένο από ιτιές, κάτω από μία αγριελιά[24].

Επόμενος περιηγητής που επισκέφθηκε την Ελλάδα και φυσικά τα Γιάννενα ήταν ο **George Gordon Byron** (1788-1824), ιδιαίτερα σημαντική προσωπικότητα στην ανατολή του 19ου αιώνα. Η περιήγηση του Άγγλου αριστοκράτη και ποιητή στη χώρα μας σφράγισε δια παντός τόσο την πνευματική όσο και την ανθρώπινη μοίρα του. Ανήκε στην προνομιούχο κοινωνική τάξη της Βρετανίας και ήταν περήφανος για τον τίτλο του και τις σπουδές του. Ξεκίνησε τα ταξίδια του το 1809 με τον φίλο του John Cam Hobhouse, τον κατοπινό λόρδο Broughton. Ο πρώτος τους σταθμός στην Ελλάδα ήταν η Πρέβεζα για να καταλήξουν στο παλάτι του Αλή πασά στο Τεπελένι, αφού προηγουμένως τον αναζήτησαν στα Γιάννενα. Μαυρόψυχος ο Αλής αλλά και επιδέξιος διπλωμάτης, όπως τον χαρακτηρίζει ο Κυριάκος Σιμόπουλος στη μονογραφία του *Βύρων*, θα επιφυλάξει μύριες περιποιήσεις στον Άγγλο ευγενή. Τον δέχθηκε σε πλούσια διακοσμημένη, μαρμαρόκτιστη αίθουσα, ενώ αυτός καθόταν σε ένα πορφυρό σοφά, τριγυρισμένος από λαμπροστόλιστους τζοχανταραίους. Η χλιδή των σαραγιών του Αλή στα Γιάννενα και το Τεπελένι θα προκαλέσει βαθύτατη εντύπωση στον ποιητή. Σούβλιζε ο Αλής τους εχθρούς του στην αυλή ή τσάκιζε με το τσεκούρι τα κόκαλά τους απολαμβάνοντας το θέαμα από το χαγιάτι. Αλλά φρόντιζε συγχρόνως να στέλνει είκοσι φορές την ημέρα στον Byron και τον συνοδό του σερμπέτια, φρούτα, αμύγδαλα και ζαχαρωτά. Δεν παρέλειψε μάλιστα να κολακέψει τον νεαρό ξένο απευθύνοντάς του φιλοφρονήσεις: *"Τα μικρά σου αφτιά, τα σγουρά σου μαλλιά και τα ολόασπρα χέρια σου δείχνουν πως είσαι από τρανή γενιά"*. Μετά την επιστροφή τους από το Τεπελένι στα Γιάννενα, ο ποιητής έστειλε στον Αλή ως δώρο και ενθύμιο το όπλο του μαζί με μια επιστολή στην ελληνική γλώσσα που έγραψε ο Γιαννιώτης οικοδεσπότης του Νικολός Αργύρης Βρεττός. Όταν το 1813 ο Sir H. Holland γύρισε από την Ήπειρο στο Λονδίνο έφερε μαζί του μια επιστολή του Αλή προς τον Byron γραμμένη στα λατινικά, στην οποία ο τύραννος των Ιωαννίνων τον παρακαλούσε να του στείλει ένα τουφέκι. Στα Γιάννενα ανάμεσα στους ένοπλους του Αλή έγραψε τις πρώτες στροφές της περίφημης

[24] Παπασταύρος Αναστάσιος, *Τα Γιάννενα του 19ου αιώνα όπως τα περιέγραψαν και τα απεικόνισαν οι ξένοι περιηγητές,* Αθήνα 2005

ποιητικής του σύνθεσης Childe Harlold's Pilgrimage (Το προσκύνημα του Τσάιλντ Χάρολντ). Είναι η πασίγνωστη αφήγηση σε στίχους των στοχασμών ενός νέου που, αφού πέρασε το ένα τρίτο της ζωής του *"στις πιο τρελές ακολασίες"*, ένιωσε ξαφνικά *"την αηδία του κορεσμού και τη φρίκη για τη χώρα που γεννήθηκε"* και τώρα αναζητεί τη λύτρωση σε νέους τρόπους ζωής σε μακρινές χώρες, όπως και πάλι γράφει ο Σιμόπουλος. Ο μεγάλος φιλέλληνας θαύμασε την πνευματική και οικονομική ζωή των Ιωαννίνων της εποχής εκείνης και χαρακτηριστικά έγραψε ότι *"οι Γιαννιώτες υπερέχουν των λοιπών Ελλήνων τόσο κατά την ανάπτυξη, όσο και κατά τη διάλεκτο".* Από τα Γιάννενα η συντροφιά κατευθύνθηκε στην Κέρκυρα για να συνεχίσει το ταξίδι της στη νότια Ελλάδα μ' ένα τούρκικο πολεμικό. Το καράβι όμως έπεσε σε τρικυμία και εξόκειλε στις ηπειρωτικές ακτές όπου οι σουλιώτες θα περιθάλψουν τους ναυαγούς. Οι ορεσίβιοι πολεμιστές θα τους προσφέρουν φωτιά, προστασία, περιποιήσεις, τραγούδια της λεβεντιάς και άγριους βουνίσιους χορούς του πολέμου. Η καινούρια εμπειρία είναι συγκλονιστική για τον Βύρωνα που θα εκφράσει τον θαυμασμό του για τους Ηπειρώτες πολεμιστές. Με συνοδεία αρματωμένους σουλιώτες περνάει τα κακοτράχαλα βουνά, κατεβαίνει στο Μεσολόγγι, ταξιδεύει με πλοίο στη Πάτρα, περνάει τον Κορινθιακό και κατευθύνεται για προσκύνημα στους Δελφούς, για να συνεχίσει την ελληνική του περιήγηση και να καταλήξει στην Αθήνα. Οι Τουρκόφιλοι Ευρωπαίοι που βρίσκονται ήδη εκεί επιχειρούν να βραχυκυκλώσουν τον Byron, μιλώντας με περιφρόνηση για την Ελλάδα, χλευάζοντας τους Έλληνες και προσπαθώντας να μαράνουν τον ζήλο του ποιητή. Είναι ο Γάλλος πρόξενος στην Αθήνα L. F. S Fauvel, ο Ιταλός ζωγράφος και κατεδαφιστής του Παρθενώνα G. B. Luisieri, ο Γάλλος έμπορος που ζούσε στην Αθήνα P. N Roque και ο κατοπινός πρόξενος της Αυστρίας και γνωστός αρχαιοκάπηλος G. C. Gropius. Όλους αυτούς τους μισέλληνες ο ποιητής αντιμετώπισε με καυστικό λόγο και ισχυρά επιχειρήματα. Ο Byron δεν κρατούσε ημερολόγιο ούτε κατέγραψε τις εντυπώσεις του, που απεικονίζονται με απαράμιλλο τρόπο στα ποιήματά του και στην αλληλογραφία του. Σύμφωνα με τον Byron η Αθήνα ήταν η πιο πολιτισμένη πόλη της κυρίως λεγόμενης Ελλάδας, αλλά όχι του ελληνικού Έθνους, γιατί τα Γιάννενα υπερτερούν της Αθήνας στον πλούτο, στην παιδεία καθώς και στην ανάπτυξη και διάλεκτο των κατοίκων. Ο Αλής περιγράφεται από τον Byron με ωραίο πρόσωπο, ανοιχτογάλαζα μάτια και άσπρα γένια, όχι ψηλός, με την Υψηλότητά του να είναι 60 ετών. Έχει πολύ ευγενικούς τρόπους

και διατηρεί την αξιοπρέπεια των Τούρκων. Η εμφάνισή του όμως ξεγελά. Πρόκειται για έναν ανελέητο τύραννο που βαρύνεται με τρομερές αγριότητες. Αλλά είναι γενναίος και καλός στρατηγός και τον αποκαλούν οθωμανό Βοναπάρτη. Ο Αλής στάθηκε πραγματικός πατέρας του Byron, του έδωσε συστατικά γράμματα, φρουρά και κάθε είδους βοήθεια. Αποχαιρέτησε προσωρινά την Ελλάδα την άνοιξη του 1811, όμως ξαναγύρισε στη χώρα αργότερα που τόσο αγάπησε και ύμνησε, αφήνοντας την τελευταία του πνοή στις 18 Απριλίου 1824, σε ηλικία τριάντα επτά, μόλις, ετών.

Σύντροφος του Byron στις περιηγήσεις του στην Ελλάδα στα 1809 και 1810, ήταν ο **John Cam Hobhouse** (1786-1869), συμπατριώτης του και αριστοκράτης, κατοπινός λόρδος Broughton και μέλος του Ελληνικού Κομιτάτου κατά την Επανάσταση. Απόφοιτος του Cambridge και αρχαιολάτρης, ο Hobhouse είχε φιλελεύθερες ιδέες και υποστήριξε την ελληνική υπόθεση με σθένος και ενθουσιασμό. Ο Άγγλος ευγενής δίνει πολύ ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την πρωτεύουσα της Ηπείρου εκείνης της εποχής. Το πρώτο που αντίκρισαν οι δύο περιηγητές μπαίνοντας στην πόλη ήταν ένα ανθρώπινο χέρι με τη σπάλα του που κρεμόταν από τα κλαδιά ενός δέντρου. Γράφει *"από μακριά φαινόταν κρέας για πούλημα, γιατί το δέντρο βρισκόταν απέναντι ακριβώς από ένα κρασοπωλείο. Ήταν ένα κομμάτι από το σώμα κάποιου 'κλέφτη' που αποκεφαλίστηκε πριν πέντε μέρες. Λιανίστηκε στα τέσσερα και τα κομμάτια κρεμάστηκαν σε διάφορα σημεία της πολιτείας"*. Ήταν ο Έλληνας αρματολός Παπαθύμιος Βλαχάβας που έπεσε στα χέρια του Αλή και μαρτύρησε μετά την άτυχη εξέγερση του 1808. Σύμφωνα με τον Hobhouse, στο έργο του "A journey through Albania and other provinces of Turkey...", (London 1813) τα σπίτια στα Γιάννενα ανέρχονταν στα 8.000 και οι κάτοικοι 35.000, από τους οποίους το ένα δέκατο είναι μουσουλμάνοι και ελάχιστοι εβραίοι. Κάνει μνεία στα γιαννιώτικα σπίτια και αναφέρει ότι ήταν μεγάλα και καλοχτισμένα, με στάβλο και αποθήκη στο ισόγειο και στο πάνω πάτωμα με χαγιάτι και τα διαμερίσματα της οικογένειας. Υπήρχαν και αυλές με λεμονοπορτοκαλιές. Από τον δρόμο έδιναν θλιβερή εντύπωση με τα μικρά καγκελωτά καφασωτά παράθυρα και τις πελώριες δίφυλλες κατάκλειστες πόρτες. Κανένα πάντως από τα αθηναϊκά σπίτια δεν μπορεί να συγκριθεί με τα αρχοντόσπιτα που είδε στα Γιάννενα και τη Λιβαδειά. Στα Γιάννενα θα καταλύσουν στο σπίτι ενός Έλληνα που είχε ζήσει αρκετά χρόνια στην Τεργέστη και μιλούσε καλά τα Ιταλικά. Πρόκειται για το πασίγνωστο αρχοντικό του σινιόρ Νικολού Αργύρη, γιου του Αναστασίου Αργύρη

Βρεττού, πλούσιου Γιαννιώτη έμπορου που ο Αλής τον απογύμνωσε από την περιουσία του. Ο σινιόρ Νικολός Αργύρης, πλούσιος σπιτονοικοκύρης των δύο περιηγητών στα Γιάννενα είχε μία αδελφή ανύπαντρη. Οι γιαννιώτισσες πριν από τον γάμο είναι αθέατες, όπως περιγράφουν. Μαζί με τον Byron της έστειλαν δώρο ένα βενετικό μεταξωτό. Εκείνη λυπήθηκε που δεν ήταν παντρεμένη και γι' αυτό δεν επιτρεπόταν να φιλήσει τα χέρια τους προσωπικά. Παρακάλεσε όμως να γίνει αυτό από τον αγγελιαφόρο που τους έφερε το μήνυμα. Δεν την είδαν ούτε μια φορά όσο καιρό έμειναν στο σπίτι της. Πολλοί από τους Γιαννιώτες εμπόρους, περιγράφει ότι *"έμεναν τρία και τέσσερα χρόνια στην Τεργέστη, στη Γένοβα, στο Λιβόρνο, στη Βενετία, στη Βιέννη, όπου εκτός από την παιδεία που είχαν αποκτήσει στα σχολεία της πατρίδας, είχαν τη δυνατότητα να εξοικειωθούν και με άλλες σύγχρονες γλώσσες και αυτό καλλιεργούσε το πνεύμα και έδινε άνεση και λεπτότητα στους τρόπους τους. Πολλά ευρωπαϊκά έθιμα μεταφυτεύονταν έτσι στη γενέτειρά τους"*.

Στην πρωτεύουσα του Αλή οι δύο ξένοι πέρασαν αρκετές μέρες με περιπάτους και επισκέψεις στα σεράγια του πασά και των γιων του. Για τον Αλή αναφέρει ότι με σκληρά μέτρα και αφού έκαψε, κρέμασε, αποκεφάλισε, παλούκωσε, κατόρθωσε να ασφαλίσει τις συγκοινωνίες στο εσωτερικό, την τάξη στις βόρειες επαρχίες και να ανοίξει τη χώρα στους εμπόρους που μπορούσαν πλέον να μετακινηθούν με σιγουριά. Έκτισε γεφύρια, άνοιξε δρόμους ανάμεσα σε βαλτοτόπια, στόλισε τις πόλεις με νέα κτίσματα και πολιτεύθηκε ως καλός και μεγάλος ηγεμόνας. Περιγράφει τη γυναίκα του Μουχτάρ πασά, κόρη του Ιμπραήμ. Αυτή ήταν ευνοούμενη του Αλή. Μία μέρα που την επισκέφθηκε τη βρήκε να κλαίει. Την πίεσε να του αποκαλύψει τι ακριβώς τη βασάνιζε και εκείνη του εκμυστηρεύθηκε ότι ο άνδρας της δεν την αγαπούσε πια. Τη ρώτησε αν είχε υποψίες πως υπήρχαν άλλες γυναίκες στη μέση. Ναι, απάντησε η νύφη του. Ο βεζίρης αξίωσε να μάθει ποιες ήταν. Κι εκείνη κάθισε κι έγραψε τα ονόματα των δεκαπέντε ωραιότερων γυναικών της πόλης (ελληνίδες και τουρκάλες). Την ίδια νύχτα πιάστηκαν στα σπίτια τους και οδηγήθηκαν στο φρούριο. Ύστερα τις έκλεισαν σε σακιά, τις φόρτωσαν στα πριάρια και τις έπνιξαν στη λίμνη.

Ο Hobhouse γράφει για τα Γιάννενα ότι "*είναι η σημαντικότερη πόλη της ευρωπαϊκής Τουρκίας μετά τη Θεσσαλονίκη, την Αδριανούπολη και ίσως το Βιδίνι. Υπήρχαν δύο*

μεγάλοι δρόμοι. Ο ένας διέσχιζε την πόλη κατά μήκος και ο άλλος διασταυρωνόταν κάθετα καταλήγοντας στο φρούριο". Ακόμα συμπληρώνει πως *"κάθε χρόνο γινόταν εμποροπανήγυρη στα Γιάννενα, σ' ένα πλάτωμα που βρισκόταν ένα μίλι έξω από την πόλη, προς τα ΝΑ, που κρατούσε 15 μέρες"*. Πρόκειται για την περίφημη μεσαιωνική εμποροπανήγυρη της Πωγωνιανής που μεταφέρθηκε στα Γιάννενα το 1792 ύστερα από την καταστροφή της Διπαλίτσας, πρωτεύουσας του Πωγωνίου. Άρχιζε στις 8 Οκτωβρίου και οι δύο ξένοι είχαν την ευκαιρία να την επισκεφθούν. Σε αυτό το χρονικό διάστημα όπως υποστηρίζει ο Hobhouse *"όλοι οι έμποροι ήταν υποχρεωμένοι να κλείσουν τα μαγαζιά τους στο παζάρι και στο μπεζεστένι και να στήσουν παράγκες. Οι παράγκες, σε πολλές σειρές, κάλυπταν μεγάλη έκταση και ήταν απαράλλακτες με τα παραπήγματα που συνηθίζονταν στην Αγγλία. Κάθε σειρά είχε ορισμένο είδος εμπορευμάτων. Υπήρχαν ελεύθεροι χώροι για τα ζώα, πρόβατα και άλογα και πολλά αλώνια με γρασίδι για τους χορευτές που διασκέδαζαν όλη τη νύχτα"*. Γράφει *"τα Γιάννενα προσφέρουν μια πολύ ευχάριστη και ακίνδυνη παραμονή. Οι Έλληνες των Ιωαννίνων είναι οι καλύτερα αποκατεστημένοι κάτοικοι και έχουν εξοικειωθεί με τα δυτικά ήθη και τις ευρωπαϊκές γλώσσες"*. Ακόμα *"πολλοί Γιαννιώτες περηφανεύονταν για τους προγόνους τους. Ένας δάσκαλος του είπε ότι η οικογένειά του δίδασκε 300 ολόκληρα χρόνια. Ο πρωτότοκος ακολουθούσε πάντοτε το επάγγελμα του δασκάλου"*. Ο Hobhouse μαζί με τον Byron εκτός από τη Ζίτσα επισκέφθηκαν και το Δελβινάκι. Παρατηρεί ότι είναι, *"ένα πεντακάθαρο χωριό με κατοίκους γεωργούς και κτηνοτρόφους, αν και υπάρχουν μερικοί έμποροι που μεταφέρουν με άλογα διάφορα είδη από την Κωνσταντινούπολη, τη Θεσσαλονίκη και τα Γιάννενα και τα πωλούν στη Ρούμελη και την Αρβανιτιά".* Οι δυο τους έφυγαν από τα Γιάννενα στις 23 Οκτωβρίου 1809.

Επόμενος περιηγητής που επισκέφτηκε τα Γιάννενα στα 1803 και 1804 ήταν ο διπλωμάτης **Jacob Ludwig Salomon Bartholdy** (1779-1825). Πρώσος, εβραϊκής καταγωγής, περιηγήθηκε την Ελλάδα επί επτά μήνες. Δημοσίευσε το ταξιδιωτικό χρονικό του Voyage en Grèce fait dans les années 1803 et 1804, το 1805 στα γερμανικά και το 1807 στα γαλλικά, στο οποίο εξιστορεί και τον πόλεμο του Αλή εναντίον των σουλιωτών. Ο Bartholdy είναι ο πρώτος Ευρωπαίος περιηγητής που έκανε μία συστηματική εποπτική μελέτη για την Ελλάδα, πολιτική, οικονομική και γεωγραφική. Τον διέπνεε έντονος ανθελληνισμός. Στα Γιάννενα συναντήθηκε με τον Αλή, ενώ

σχολιάζει στο οδοιπορικό του την πνευματική και κοινωνική ζωή της πόλης, περιγράφει δε τον σατράπη της Ηπείρου με ρομαντικό θαυμασμό, ως "μία από τις ξεχωριστές προσωπικότητες της ιστορίας και προικισμένο με τις δυνατότητες και τις αρετές μεγάλου πολιτικού αναμορφωτή". Επιπλέον, παρέστη μάρτυρας της απανθρωπιάς του μητροπολίτη Ιωαννίνων Ιερόθεου προς τα παιδιά του Φώτου Τζαβέλα, που κρατούνταν όμηροι υπό την ευθύνη του. Για τον Αλή δίνει τις εξής περιγραφές: "*Προώθησε την ελληνική παιδεία. Ήταν μεγάλη πολιτική φυσιογνωμία. Χωρίς αμφιβολία υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους ηγέτες του αιώνα. Για την επιδεξιότητα και το θάρρος του θα μπορούσε κανείς να τον συγκρίνει με τον Φίλιππο της Μακεδονίας. Για τη σκληρότητά του με το λακεδαιμόνιο Νάβη. Το όνομά του προκαλεί τρόμο. Αν είχε την κατάλληλη μόρφωση, θα γινόταν ένας μεγάλος βασιλιάς"*. Επίσης περιγράφει ότι *"οι δύο γιοι του Αλή βεζίρη, ο Μουχτάρ και ο Βελή πασάς, στο άνθος και οι δύο της ηλικίας τους είχαν κάνει τα Γιάννενα κέντρο της ακολασίας, της χλιδής και των συνωμοσιών. Αντί όμως, προς έπαινό τους να μετατραπούν σε τυράννους της Ανατολής απέναντι στις γυναίκες που η ομορφιά τους άναβε τα πάθη τους, προσπαθούσαν κυρίως τρυφεροί και πρόθυμοι εραστές να κερδίσουν την καρδιά τους με περιποιήσεις, με φιλοδωρήματα, με γιορτές και σερενάτες. Είχαν μάλιστα τη λεβεντιά μερικές φορές να παραιτούνται από τις αξιώσεις τους, εκεί όπου παλιοί αντίζηλοι είχαν τα πρωτεία. Στην Αλβανία, ο Βελή πασάς, νέος άνδρας με εξαιρετικές διαθέσεις, είχε ερωτευθεί με πάθος μια ωραία Ελληνίδα που την έλεγαν Φροσύνη. Αφού κατάφερε να καθυποτάξει το Σούλι, παραμέλησε ολότελα, για χατίρι αυτής της Ελληνίδας, τη νόμιμη σύζυγό του, που έκανε τα παράπονά της στον σκληρό Αλή πασά. Τότε αυτός, ανήμερα του Αγίου Αθανασίου 1804, πρωί πρωί συνέλαβε τη Φροσύνη και τριάντα εννιά άλλες γυναίκες, διαβόητες για την ομορφιά τους όχι όμως και για τη φρονιμάδα τους και τις έριξε στη λίμνη Αχερουσία προκειμένου να εξυγιάνει τα ήθη της πόλης"*.

Ένας ακόμη σπουδαίος περιηγητής που επισκέφθηκε τα Γιάννενα ήταν ο **William Haygarth** (1782-1825). Απόφοιτος του Cambridge, ακολουθώντας το παράδειγμα των καλλιεργημένων και εύπορων νέων της Αγγλίας επισκέφθηκε το 1810 την Ελλάδα, όπου και παρέμεινε περισσότερο από πέντε μήνες. Ο περιηγητής διαπίστωσε την ελληνική εθνική αφύπνιση και προφήτεψε με θερμό φιλελληνικό συναίσθημα την απελευθέρωση. Ήταν γνωστός του Byron, ο οποίος τον εκτιμούσε πολύ και μάλιστα συναντήθηκαν στην Αθήνα. Ο Haygarth γνώριζε τόσο την αρχαία ελληνική γλώσσα όσο και τη νεοελληνική.

Το πλούσιο συγγραφικό του έργο περιλαμβάνει αναφορές στον Αχέροντα, το Σούλι, τα Γιάννενα, τον Αλή πασά. Για τον Αλή περιγράφει τα εξής λόγια: *"Άσπρη πάνω στο γιλέκο του, το στολισμένο με αστραφτερά πετράδια, πέφτει η γενειάδα του και χαμόγελα παίζουν επάνω σε αυτά τα χείλη που αναπνέουν μόνο την καταστροφή. Η ευγένεια της συμπεριφοράς του, το χαμόγελο με το οποίο συνήθως διαλέγεται, δεν προδίδουν τη θηριωδία του χαρακτήρα του. Είναι βάρβαρος στα πάθη του, σκληρός και αρπακτικός, περισσότερο από το συνηθισμένο ακόμα και για Τούρκο αξιωματούχο. Ευεργέτησε όμως τη χώρα που κυβερνά με την αποπομπή ή την εξολόθρευση των ληστών που πριν λίγα χρόνια κατέκλυζαν την περιοχή. Διαθέτει μεγάλες πολιτικές ικανότητες και εκπληκτική μνήμη"*. Στα Γιάννενα, όπου έφτασε το 1810 γνώρισε τον γραμματέα του βεζίρη Σπύρο Κολοβό περιγράφοντας με μεγάλη πιστότητα την υποδοχή του στο σεράι από τον Αλή, όπου του έκαναν εντύπωση *"η πλούσια διακόσμηση με ζωγραφική και χρυσώματα, τα λαμπρά φορέματα των αξιωματικών και τα όμορφα πορσελάνινα φλιτζάνια που ήταν τοποθετημένα μέσα σε άλλα ασημένια"*. Τον εντυπωσίασε επίσης η ανάπτυξη της παιδείας στην πρωτεύουσα του Αλή, γεγονός για το οποίο τον επαινεί. Και αυτό το αποδίδει στην επιθυμία του πασά να περιβάλλεται από μορφωμένους ανθρώπους αν και ο ίδιος ήταν απαίδευτος. Με έκπληξη διαπίστωσε ότι όταν ο βεζίρης πήγε να επισκεφθεί τον γιο του Βελή στη Θεσσαλία, πήρε μαζί του όλους τους γραμματισμένους των Ιωαννίνων. Οι Έλληνες παρατηρεί ο περιηγητής *"περνούν τις μέρες τους με νωθρό και ράθυμο τρόπο, δεν ασχολούνται με το διάβασμα ή τη μελέτη και δεν τους απασχολεί οποιαδήποτε σκέψη, εκτός από την καθημερινή ρουτίνα. Οι μόνοι που διαφέρουν είναι οι Γιαννιώτες. Στις βάρβαρες περιοχές της Ηπείρου πρέπει τώρα να αναζητήσουμε το φως του πολιτισμού που κάποτε καταύγαζε την περιοχή της Αττικής". "Στα Ιωάννινα"*, συνεχίζει *"υπάρχουν σχολεία όπου διδάσκεται η αρχαία ελληνική, ο Θουκυδίδης, ο Ξενοφώντας, ο Θεόφραστος, ο Όμηρος. Οι μαθητές των σχολείων μαθαίνουν τη χημεία του Lavoisier, τον Ευκλείδη και τις αρχές του Νεύτωνα. Στον φτωχό κατάλογο των νεοελλήνων συγγραφέων οι Γιαννιώτες κατέχουν αξιόλογη θέση. Στους συγγραφείς από τα Γιάννενα συγκαταλέγεται ο Milesius (Μελέτιος) που απολαμβάνει μεγάλης εκτίμησης από τους συμπατριώτες του και έγραψε την Εκκλησιαστική Ιστορία και ένα μεγάλο έργο αρχαίας και νέας γεωγραφίας"*. Ο Άγγλος φιλέλληνας περιγράφει στο βιβλίο του *"την τοποθεσία των Ιωαννίνων ως μαγευτική. Η πόλη μοιάζει ν' αναπαύεται μέσα στο ευγενικό τοπίο κατά μήκος ενός στενού ακρωτηρίου*

που προβάλλει μακριά στη λίμνη, τα νερά της οποίας σκοτεινιάζουν από τη σκιά των βουνών που βρίσκονται πίσω της, ανάμεσα στα οποία διακρίνεται ο ορεινός όγκος της Πίνδου. Η εντύπωση από όλο το θέαμα είναι καταπληκτική και γραφική". Επίσης περιγράφει την κοινωνία των Ιωαννίνων ως την πιο ανεπτυγμένη της Ελλάδας. Για τις Γιαννιώτισσες αναφέρει χαρακτηριστικά ότι είναι σχεδόν τελείως αμαθείς και αγράμματες. Καταγίνονται με τις βαριές οικιακές δουλειές και καταντούν υπηρέτριες των ανδρών. Σπάνια κάθονται στο τραπέζι με τους άνδρες. Η κυριότερη ενασχόλησή τους εκτός από τα οικιακά είναι η προετοιμασία της προίκας. Για τον γάμο τους αποφασίζουν οι γονείς. Παντρεύονται πολύ μικρές, δεκατριών-δεκατεσσάρων ετών και στα είκοσι πέντε τους χρόνια φαίνονται ήδη γριές. Ο Haygarth εκτός από ποιητής και φιλόλογος ήταν και εξαίρετος ζωγράφος. Τα έργα του πολλά από τα οποία έμειναν ημιτελή, αποπνέουν τόσο στο χρώμα όσο και στο σχέδιο διάθεση ρομαντική και μελαγχολική η οποία συναντάται και στο συγγραφικό του έργο. Κατά το διάστημα της παραμονής του στην Ελλάδα, από τις 15 Αυγούστου 1810 μέχρι τις 24 Ιανουαρίου 1811, φιλοτέχνησε 120 υδατογραφίες. Αυτοί οι πίνακες επισημάνθηκαν το 1866 και αγοράσθηκαν από τον Ιωάννη Γεννάδειο σε δημοπρασία στο Λονδίνο. Σήμερα βρίσκονται στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη (Haygarth's sketches of Greece, 1810-1811). Στο εικαστικό έργο του Haygarth περιλαμβάνονται τέσσερις υδατογραφίες της πόλης των Ιωαννίνων και δύο σχέδια με θέμα την ακρόαση στον Αλή πασά. Οι εντυπώσεις του περιηγητή καταγράφηκαν στο έμμετρο ημερολόγιό του, "Greece, a poem in three parts, with notes, classical illustrations and sketches of the scenery" (London 1814) που περιλαμβάνει εννέα έγχρωμες ακουατίντες και πολλές ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις για τις αρχαιότητες και την τυπογραφία του ελλαδικού χώρου.

Ένας άλλος Άγγλος περιηγητής που έφτασε στην Ελλάδα τον Απρίλιο του 1811 ήταν ο **Frederick Sylvester North Douglas** (1791-1819) σε ηλικία μόλις είκοσι ετών. Έγραψε ένα χρονικό το οποίο θεωρήθηκε από πολλούς το καλύτερο βιβλίο για την Ελλάδα της προεπαναστατικής περιόδου. Πρόκειται για το "An essay on certain points of resemblance between the ancient and modern Greeks" (London 1813). Ήταν φωτεινό μυαλό, είχε λαμπρή φιλολογική κατάρτιση και χαρακτήρισε ως έγκλημα την αρπαγή των γλυπτών του Παρθενώνα από τον διαβόητο συμπατριώτη του λόρδο Elgin. Ακολούθησε το συνηθισμένο δρομολόγιο των Άγγλων περιηγητών κατά την περίοδο της Γαλλικής

κυριαρχίας στην Ευρώπη : Πορτογαλία, Ισπανία, Μάλτα, Σικελία, Επτάνησα, Πρέβεζα, Γιάννενα. Εντυπωσιάζεται από την πολιτιστική και πνευματική εξέλιξη των Ηπειρωτών της εποχής του και θεωρεί τα Γιάννενα *"Αθήνα της νέας Ελλάδας"*. Η αναγέννηση του ελληνικού έθνους μπορεί να επέλθει, όπως γράφει ο Douglas *"με τα συγγράμματα των Γιαννιωτών, τα όπλα των μανιατών και το εμπόριο της Ύδρας"*. Στα Γιάννενα συνάντησε όπως όλοι οι ξένοι περιηγητές, τον Αλή, τον οποίο και επαινεί για την ανοχή που επέδειξε στη λειτουργία και την ανάπτυξη των ελληνικών σχολείων της επικράτειάς του. Ο Frederick Douglas διαπνέεται από έντονα φιλελληνικά αισθήματα, τα οποία και εκφράζονται στο χρονικό του. Αναφέρει ότι ο Αλή πασάς *"όχι μόνο είχε επιδείξει ανοχή στη λειτουργία και ανάπτυξη των σχολείων, αλλά και ενίσχυε την ελληνική παιδεία στην επικράτειά του. Εκτός του ότι βοήθησε στη δημιουργία του μεγάλου εκπαιδευτικού ιδρύματος υπό τον Ψαλίδα στα Γιάννενα, επιπλέον κατόρθωσε να συγκεντρώσει στην πρωτεύουσά του με προσκλήσεις, απειλές και υποσχέσεις τους πιο προικισμένους και μορφωμένους Έλληνες. Εκεί διδάσκονται όλες οι σύγχρονες γλώσσες. Η καθαρότητα της προφοράς, το βάθος της διδασκαλίας και η γνώση του κόσμου που διακρίνει τη γιαννιώτικη κοινωνία έχουν μεταβάλει αυτή την πόλη σε Αθήνα της σύγχρονης Ελλάδας"*.

Από τις πιο αξιοπρόσεκτες περιπτώσεις ξένων περιηγητών ήταν ο Άγγλος γιατρός **Sir Henry Holland** (1788-1873). Σπούδασε στο Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου και ξεκίνησε την περιοδεία του σε ηλικία μόλις είκοσι τεσσάρων ετών. Αργότερα το 1840 έγινε προσωπικός γιατρός του πρίγκιπα Αλβέρτου και το 1852 της βασίλισσας της Αγγλίας Βικτώριας, ενώ τον επόμενο χρόνο του χορηγήθηκε ο τίτλος του βαρονέτου. Δημοσίευσε τις εντυπώσεις του στο "Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia etc., during the years 1812 and 1813" (London 1815). Το οδοιπορικό του που είναι γραμμένο με απλότητα και ζωντάνια περιλαμβάνει και 12 ωραιότατες χαλκογραφίες σε σχέδιά του. Ο Holland έχει μεγάλη παρατηρητικότητα και κριτικό πνεύμα, ενώ σιγά σιγά διαμορφώνει έντονη φιλελληνική συνείδηση. Είναι προφανές ότι ήρθε στην Ελλάδα επηρεασμένος και από τις παρορμήσεις του Byron και του φίλου του Hobhouse. Σε αυτούς άλλωστε οφείλεται το γεγονός ότι αποφάσισε να περιηγηθεί κατά κύριο λόγο την επικράτεια του Αλή πασά, του βεζίρη της Αλβανίας, όπως τον αποκαλεί. Συγκέντρωσε και κατέγραψε πολύ και ενδιαφέρον υλικό για την Ήπειρο της εποχής εκείνης. Οι εντυπώσεις του θεωρούνται από τις πιο έγκυρες και το οδοιπορικό του ως

σοβαρότατη ιστορική πηγή. Είχε απόλυτη ελευθερία κινήσεων στην περιοχή που οφείλεται στο ότι προσέφερε τις ιατρικές του υπηρεσίες στον Αλή και στον γιο του Μουχτάρ, με αποτέλεσμα να αποκτήσει την εύνοιά τους. Ο Άγγλος γιατρός διασώζει πλήθος πληροφοριών για την πνευματική πρωτεύουσα του ελληνισμού που ήταν τότε τα Γιάννενα. Ασχολείται με θέματα μεταφορών, επιστήμης, λογοτεχνίας, εμπορίου, γεωγραφίας και κοινωνικής ζωής. Είναι χαρακτηριστικό ότι είναι ο πρώτος που επισημαίνει ότι ενδέχεται στο ηπειρωτικό υπέδαφος να υπάρχουν κοιτάσματα πετρελαίου, συμπέρασμα που έβγαλε από το *"εύφλεκτο, πηχτό υγρό που ανάβλυζε υπό μορφή ασφάλτου"*. Έφτασε στα Γιάννενα, αφού αποβιβάσθηκε στην Πρέβεζα, στις 30 Οκτωβρίου 1812, έχοντας μαζί του συστατικά γράμματα για τον Αλή. Δίνοντας μία άποψη των Ιωαννίνων από τη θέση όπου βρίσκεται σήμερα το Γενικό Νοσοκομείο "Γ. Χατζηκώστα", την οποία θεωρεί και ως την πιο ενδιαφέρουσα από τις εισόδους της πόλης, ο περιηγητής ενθουσιασμένος περιγράφει το θέαμα αυτό: "*Επιτέλους σε απόσταση μικρότερη από δύο μίλια, η θέα της πόλης ξανοίχτηκε απότομα μπροστά μας. Μια υπέροχη εντύπωση που τη διατηρώ σαν μοναδική στη μνήμη μου. Μια μεγάλη λίμνη απλώνει τα νερά της κατά μήκος ενός ψηλού και απότομου βουνού που σχηματίζει την πρώτη κορυφογραμμή της Πίνδου. Το βλέμμα καθώς αποσπάται από το κάστρο της χερσονήσου, αναπαύεται πάνω στο σύνολο της πόλης, καθώς αυτή εκτείνεται δίπλα από τη δυτική όχθη της λίμνης. Πράγματι, η σωστή λέξη είναι 'αναπαύεται' μια που πραγματικότητα και φαντασία συνδυάζονται για να δώσουν στο τοπίο τον χαρακτήρα μιας ατέλειωτης και πανέμορφης εικόνας που απλώνεται μπροστά μας"*. Κατέλυσε με τον συνοδό του στο αρχοντικό του Μιχαήλ Μέντζου (Μίσιου), ενός από τους πιο ευκατάστατους και αξιοσέβαστους κατοίκους των Ιωαννίνων. Η οικογένεια Μίσιου κατατάσσεται από τον Holland στην ανώτερη κοινωνική τάξη των Ιωαννίνων και του έκανε εντύπωση περιγράφοντάς την στο οδοιπορικό του, δίνοντας για τις καθημερινές της συνήθειες την ακόλουθη περιγραφή: "*Η οικογένεια Μίσιου γενικά σηκωνόταν πριν τις οκτώ. Το πρωινό της αποτελούνταν από ένα ή δυο φλιτζάνια καφέ, που σερβίρονταν με ένα τάσι ζαχαρωτά, αλλά χωρίς άλλο φαγητό. Λαμβάνοντας υπόψη τις τεράστιες πρωινές μας απαιτήσεις είχε προστεθεί ψωμί, μέλι και ρυζόγαλο στο γεύμα που μας πρόσφεραν. Ο οικοδεσπότης μας τον οποίο προσφωνούσαν τα παιδιά του και οι υπηρέτες του 'αφέντη', περνούσε μεγάλο μέρος του πρωινού καπνίζοντας, περπατώντας πάνω κάτω στους εξώστες ή μιλώντας με*

τους φίλους του που τον επισκέπτονταν. Μια και δεν ασχολούνταν με το εμπόριο, σπάνια έφευγε από το σπίτι και δεν θυμάμαι να τον είδα επάνω από πέντε ή έξι φορές πέρα από τις πύλες της κατοικίας του. Στο μεταξύ η κυρία του ήταν απασχολημένη με τη διεύθυνση των υποθέσεων του νοικοκυριού, με το κέντημα ή με το γνέσιμο μεταξοκλωστής. Τα αγόρια περνούσαν το πρωινό τους μαθαίνοντας να διαβάζουν και να γράφουν ελληνικά με ένα νεαρό άνδρα, που είχε τη θέση του παιδαγωγού. Ο τρόπος διδασκαλίας δεν διαφέρει πολύ απ' ό,τι συνηθίζεται σε άλλες χώρες. Η ώρα του γεύματος της οικογένειας ήταν συνήθως ανάμεσα στις δώδεκα και στη μία, αλλά ακολουθώντας εμάς καθυστερούσαν έως τις δύο. Μαζευόμασταν στην τραπεζαρία του σπιτιού και μία υπηρέτρια κατά τη συνήθεια της Ανατολής, έφερνε σε καθένα διαδοχικά μια μεγάλη λεκάνη με σαπούνι και έχυνε στα χέρια χλιαρό νερό από μια μπρούντζινη κανάτα. Μετά καθόμασταν στο τραπέζι που ήταν απλώς ένας κυκλικός ορειχάλκινος δίσκος που ονομάζεται 'τράπεζα', τοποθετημένος επάνω σ' ένα σκαμνί, χωρίς τραπεζομάντιλο ή άλλο εξάρτημα. Το δείπνο αποτελούνταν γενικά από δέκα ή δώδεκα πιάτα, που σέρβιρε με μοναδικό τρόπο ένας Αλβανός υπηρέτης, ντυμένος με την εθνική του ενδυμασία. Τα πιάτα είχαν μεγάλη ποικιλία και η απαρίθμησή τους ίσως να αρκεί σαν γενικό παράδειγμα της συνήθους σύνθεσης αυτού του γεύματος σε μία ελληνική οικογένεια της ανώτερης τάξης: πρώτα ένα πιάτο με βρασμένο ρύζι αρωματισμένο με χυμό λεμονιού, μετά ένα πιάτο με κρέας αρνιού μαγειρεμένο με σπανάκι ή κρεμμύδια και άφθονες σάλτσες, ένα τούρκικο πιάτο με κεφτεδάκια, άλλο ένα τούρκικο φαγητό που μοιάζει με μεγάλο κέικ, εξωτερικά γαρνιρισμένο με πλούσιο και λιπαρό πολτό που περιείχε αβγά, λαχανικά και μία μικρή ποσότητα κρέας. Μετά από αυτό, ένα πιάτο ψητό κρέας αρνιού με σταφίδες και αμύγδαλα, βραστό ρύζι και λάδι, κομμάτια από ομελέτα, ένα πιάτο με λεπτές τηγανίτες από αλεύρι, αβγά και μέλι ή μερικές φορές αντί γι' αυτά μικρά κέικ από αλεύρι, καφέ και αβγά. Το γεύμα τελείωνε με ένα επιδόρπιο από σταφύλια, σταφίδες και κάστανα. Όταν δεν έχουν ξένους, η οικογένεια τρώει από τα πιάτα που έρχονται διαδοχικά στο τραπέζι, αυτό γίνεται ακόμη και όταν υπάρχουν ξεχωριστά πιάτα μπροστά τους. Στη διάρκεια του γεύματος πίνουν το λεπτό κρασί της χώρας τους. Οι Έλληνες πάντως δεν συνηθίζουν να πίνουν υπερβολικά. Όταν απομακρυνθεί ο δίσκος ξανάρχεται η λεκάνη και η κανάτα, συνήθεια που σπάνια παραλείπουν ακόμη και οι κατώτερες τάξεις σε αυτή τη χώρα. Μετά από ένα διάλειμμα λίγων λεπτών μας πρόσφεραν ένα ποτήρι λικέρ και καφέ καθώς και ένα ναργιλέ, σε όποιον ήθελε. Το καλοκαίρι γενικά παίρνουν ένα σύντομο

υπνάκο μετά το φαγητό. Αφού περνούσαμε μία ή δύο ώρες στους καναπέδες του διαμερίσματος, έρχονταν μερικοί επισκέπτες και η οικογένεια πήγαινε στο μεγάλο δωμάτιο. Οι επισκέπτες αυτοί ήταν Έλληνες της πόλης, μερικοί από αυτούς συγγενείς και άλλοι φίλοι της οικογένειας, που δεν έρχονταν με επίσημη πρόσκληση αλλά απρόσκλητοι για να περάσουν ένα μέρος της βραδιάς συζητώντας. Αυτός ο τρόπος συναναστροφής είναι κοινός στα Ιωάννινα και αν εξαιρέσουμε το ότι οι γυναίκες συμμετέχουν λίγο, μπορεί να θεωρηθεί εξαιρετικά ευχάριστος. Όταν ένας επισκέπτης μπει στο δωμάτιο, χαιρετά και τον χαιρετάνε με το δεξί χέρι στην καρδιά, ένας απλός τρόπος χαιρετισμού και αξιοπρεπής ταυτόχρονα. Κάθεται στον καναπέ και του προσφέρουν ζαχαρωτά, καφέ και μία πίπα και αυτά αποτελούν πράγματι τις μόνες απαιτήσεις των επισκεπτών από τους οικοδεσπότες τους. Στους Έλληνες αρέσει εξίσου με τους Τούρκους το κάπνισμα. Το τσιμπούκι και η μακριά τούρκικη πίπα είναι οι απαραίτητες καθημερινές τους πολυτέλειες και σχεδόν όλοι έχουν μαζί τους μία μικρή καπνοσακούλα από όπου παίρνουν τις προμήθειές τους. Αυτή η βραδινή κοινωνική συναναστροφή στο σπίτι του οικοδεσπότη μας ήταν πηγή τόσο ευχαρίστησης όσο και πληροφόρησης για μας. Ο ζωντανός και κοινωνικός χαρακτήρας των Ελλήνων και η προθυμία τους για επαφή με ευρωπαίους ταξιδιώτες βοήθησε να γνωρισθούμε με πολλούς από τους σπουδαιότερους εμπόρους και τους περισσότερους λογοτέχνες της πόλης". "Εξωτερικά προς τον δρόμο δεν φαίνεται παρά ένας λίθινος τοίχος. Ο κάτω όροφος είναι λιθόκτιστος και το άνω μέρος του κτηρίου σχεδόν ολόκληρο από ξύλο. Μια πλατιά στοά εκτείνεται σε όλο το μάκρος στις δύο πλευρές της αυλής, ανοικτή μπροστά και καλυμμένη επάνω από τη στέγη του κτηρίου. Είναι ασυνήθιστο εκτός από τις κατώτερες τάξεις να κατοικούν στο ισόγειο. Ο πρώτος όροφος όμως, πάντοτε κατοικείται από την οικογένεια. Στο σπίτι του οικοδεσπότη μας υπήρχαν 4 ή 5 αίθουσες επιπλωμένες με καναπέδες, τάπητες και καθρέπτες, τα οποία με τις διακοσμήσεις της οροφής και των τοίχων μπορούν να θεωρηθούν ως η μόνη επίπλωση ενός ελληνικού διαμερίσματος. Το κύριο δωμάτιο ή αίθουσα υποδοχής ήταν φαρδιά, ψηλή και διακοσμημένη με μεγάλο πλούτο. Το ύψος της ήταν αρκετό για δύο σειρές παράθυρα. Ωστόσο όλα αυτά τα παράθυρα ήταν μικρά και κατάλληλα μόνο για φωτισμό χωρίς να επιτρέπουν την εξωτερική θέα. Ένα ντιβάνι, όπως εκείνο των ανακτόρων, το χρησιμοποιούσαν αντί για καρέκλες και τραπέζια, που σπάνια υπάρχουν σε ένα ελληνικό σπίτι. Η τραπεζαρία ήταν επίσης μεγάλη, αλλά με λιγότερη διακόσμηση. Το ίδιο

συνέβαινε και με τα άλλα δωμάτια. Η κουζίνα και τα δωμάτια για τους υπηρέτες επικοινωνούσαν με ένα διάδρομο με τη μεγάλη στοά. Η στοά αυτή ήταν η προνομιακή θέση για όλα τα μέλη της οικογένειας και ήταν σπάνιο να μη βλέπει κανείς εδώ μερικούς από τους υπηρέτες, οι οποίοι έπαιζαν με τα παιδιά και είχαν οικειότητα με τους οικοδεσπότες. Στις ελληνικές ή τουρκικές κατοικίες δεν υπάρχουν υπνοδωμάτια. Οι καναπέδες στις αίθουσές τους είναι το μέρος που αναπαύονται τη νύχτα οι ανώτερες τάξεις και εκεί απλώνονται τα βαμβακερά στρώματα . Οι άνδρες και οι γυναίκες δεν γδύνονται, αλλά αφαιρούν μονάχα ένα μικρό μέρος από τα ρούχα τους. Οι λαϊκές τάξεις μάλιστα σπάνια αφαιρούν κάτι πριν κατακλιθούν ανάμεσα στις άγριες μάλλινες κάπες οι οποίες είναι το νυκτερινό τους σκέπασμα. Σε αυτό το σημείο οι συνήθειες της Ανατολής είναι πιο απλές από εκείνες της πολιτισμένης Ευρώπης. Η επικοινωνία όλων των δωματίων με έναν ανοιχτό εξώστη καθιστά τα ελληνικά σπίτια πολύ κρύα τον χειμώνα, πράγμα για το οποίο μπόρεσα να πεισθώ κατά τη διάρκεια και των δυο παραμονών μου στα Ιωάννινα. Η ανώτερη τάξη των Ελλήνων σπάνια χρησιμοποιεί κάποιο μέσο θέρμανσης εκτός από ένα μαγκάλι με ξυλοκάρβουνα στη μέση του δωματίου. Ευτυχώς που υπάρχουν τα πανωφόρια και τα χονδρά ρούχα. Μερικές φορές το μαγκάλι τοποθετείται κάτω από ένα τραπέζι σκεπασμένο με μία χονδρή κουρελού που πέφτει σχεδόν μέχρι το πάτωμα. Η ζέστη με αυτόν τον τρόπο περιορίζεται και τα πόδια όσων κάθονται γύρω από το τραπέζι αποκτούν γρήγορα μια ευχάριστη θερμοκρασία, που διαχέεται και στο υπόλοιπο σώμα". Αμέσως τους επισκέφθηκε ο γραμματέας του Αλή Σπύρος Κολοβός που μιλούσε με ευχέρεια τα γαλλικά, ιταλικά και γερμανικά και τους προσκάλεσε για την επόμενη μέρα στο σεράι για να συναντήσουν τον *"εξαιρετικό άνδρα"*, όπως ονομάζει τον Αλή ο Holland. Ο περιηγητής δίνει μια λεπτομερή και εντυπωσιακή περιγραφή του ανακτόρου και της πρώτης αυτής επαφής με τον τοπάρχη της Ηπείρου. "*Η διακυβέρνησή του διέπεται από έναν απόλυτα προσωπικό δεσποτισμό που ενισχύεται από τη σύμπτωση μιας σειράς εξαιρετικών ικανοτήτων. Γρήγορη σκέψη, μοναδική οξυδέρκεια, μία σύνθεση δυναμισμού, σιγουριάς και επιμονής στη δράση, αποφασιστικότητα μαζί και πανουργία, αδυσώπητα εκδικητικό πνεύμα και περιφρόνηση κάθε ηθικής αρχής που θα μπορούσε να σταθεί εμπόδιο στις φιλοδοξίες του".* Ο Holland επισκέπτεται την πόλη, τα περίχωρα, τα τζαμιά, το παζάρι, το περίφημο κιόσκι του Αλή και σχηματίζει μία ενδιαφέρουσα εικόνα της κοινωνίας των Ιωαννίνων. Περιγράφοντας

αναφέρει "*οι κήποι και το περίπτερο του βεζίρη στο βόρειο προάστιο αποτελούν ένα αξιόλογο δημιούργημα. Οι κήποι είναι πράγματι μικροί, αλλά το περίπτερο, τριγυρισμένο από ένα ξύλινο περίβολο, προσφέρει ένα θέαμα εξαιρετικής ομορφιάς. Υπάρχει μια μεγάλη αίθουσα, με περιφέρεια γύρω στα διακόσια σαράντα πόδια, το περίγραμμά της δεν είναι τέλειος κύκλος, αλλά σχηματίζεται από τις καμπύλες τεσσάρων ξεχωριστών τμημάτων ή εσοχών, που όλες είναι ανοικτές στη μεγάλη κυκλική περιοχή, στο κέντρο του κτηρίου. Όλο το δάπεδο είναι μαρμάρινο. Στο κέντρο βρίσκεται μια μεγάλη και βαθιά μαρμάρινη λεκάνη, στη μέση της οποίας, επίσης από μάρμαρο, υπάρχει το ομοίωμα ενός πυραμιδοειδούς φρουρίου εφοδιασμένου με πολυάριθμα κανόνια, καθένα από τα οποία ξεπηδά ένας υδάτινος πίδακας που συναντά τους άλλους πίδακες από τα κανόνια στην εξωτερική περιφέρεια της λεκάνης. Το σιντριβάνι συμπληρώνεται με ένα ψηλό πίδακα στην κορυφή της πυραμίδας. Ένα μικρό όργανο, προσαρμοσμένο σε μία κολόνα στην κεντρική αίθουσα είναι κατασκευασμένο έτσι ώστε να σκορπά τη μουσική του την ώρα που το νερό τρέχει στο συντριβάνι. Η ζωγραφική, τα σκαλίσματα και οι επιχρυσώσεις όλου του περιπτέρου είναι πολύ ωραία. Απέναντι από τη μεγάλη είσοδο υπάρχουν σκαλιά που οδηγούν σε δύο ιδιαίτερα διαμερίσματα του βεζίρη. Σ' ένα από αυτά υπάρχει ένα καφασωτό παράθυρο, με ζωγραφισμένο πάνω σ' αυτό ένα τοπίο με τόση δεξιοτεχνία ώστε το παράθυρο μπορεί να ξεγελάσει και το πιο παρατηρητικό μάτι".* Κάνει επίσης μνεία στα παζάρια της πόλης ως το πιο ενδιαφέρον μέρος της. Απλώνονται σε δέκα ή δώδεκα δρόμους, που τέμνουν ο ένας τον άλλον σε ακανόνιστες γωνίες, πολύ στενούς και ακόμη πιο σκοτεινούς λόγω των χαμηλών στεγών και των μεγάλων ξύλινων παραγκών, όπου τα αγαθά εκτίθενται για πώληση. Όπως συνηθίζεται στις μεγάλες πόλεις στην Τουρκία, κάθε παζάρι έχει το δικό του προϊόν. Σε άλλο βρίσκει κανείς όσους ασχολούνται με τα κοσμήματα και άλλα διακοσμητικά είδη, σε άλλο τους εμπόρους που πουλάνε κάπες, τούρκικα σάλια και άλλα είδη ενδυμασίας, σε ένα τρίτο τους λιανοπωλητές κοινών βαμβακερών αγαθών, σε ένα τέταρτο τους παντοπώλες, τους εμπόρους καπνού και ξηρών φρούτων, σε ένα πέμπτο αυτούς που πουλάνε πίπες, κεχριμπάρι, επιστόμια και ξύλινα μπιχλιμπίδια, σε ένα άλλο τους εμπόρους χρωματισμένου δέρματος και τούρκικων πασουμιών. Καθώς τα Ιωάννινα είναι η κατοικία πολλών πλούσιων ανθρώπων και επιπλέον σημείο συγκέντρωσης αγαθών για μια μεγάλη περιοχή της χώρας, μερικά τμήματα αυτών των παζαριών είναι γεμάτα από πλούτο και αφθονία και ειδικότερα αυτά που περιλαμβάνουν κοσμήματα και

διακοσμητικά είδη της ενδυμασίας που είναι πολύ εντυπωσιακά. Για τον πληθυσμό της πόλης δεν μπόρεσε να μιλήσει με βεβαιότητα αφού άκουσε διάφορες εκτιμήσεις, από είκοσι πέντε μέχρι σαράντα ή ακόμη και πενήντα χιλιάδες. Κάνοντας υποθέσεις αλλά και σύμφωνα με τις εγκυρότερες πληροφορίες που συγκέντρωσε, ο πραγματικός πληθυσμός πρέπει να ήταν περίπου τριάντα χιλιάδες, εξαιρουμένων των Αλβανών στρατιωτών που στάθμευαν εκεί. Ο πληθυσμός αποτελούνταν από Έλληνες, Τούρκους, Αλβανούς και Εβραίους. Οι Έλληνες αποτελούσαν ίσως το μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων και οπωσδήποτε ήταν οι πλέον ευυπόληπτοι σε πλούτο και περιουσία. Οι εύποροι απαρτίζουν το μεγάλο σώμα των εμπόρων, ενώ εκείνοι των χαμηλότερων τάξεων ασκούν το επάγγελμα του τεχνίτη και του μαγαζάτορα. Οι Τούρκοι των Ιωαννίνων συγκροτούν ένα πολυάριθμο πληθυσμό και παρουσιάζουν την ίδια νωθρότητα, αδιαφορία και προκατάληψη, τα ίδια έθιμα και διαστροφές στην κοινωνική ζωή που ανέκαθεν τους χαρακτήριζαν ως κοινότητα. Οι Εβραίοι των Ιωαννίνων απαντώνται ως έμποροι και τεχνίτες, ενώ μερικοί από αυτούς απασχολούνται στο σεράι. Επωφελούνται μαζί με τους Έλληνες, από τη γενική ανεκτικότητα και δεν εκτίθενται σε καμιά ιδιαίτερη στέρηση. Οι Αλβανοί των Ιωαννίνων ανήκουν στην κατώτερη τάξη. Όσοι είναι στη στρατιωτική υπηρεσία του βεζίρη εξασφαλίζουν υποχρεωτική στέγη στα σπίτια των χριστιανικών οικογενειών, κάτι που θεωρείται από τους Έλληνες βαρύς και καταπιεστικός φόρος. Επιπλέον, εντυπωσιασμένος από τον πλούτο της Παμβώτιδας γράφει ότι *"η λίμνη των Ιωαννίνων βρίθει από ψάρια, από τα οποία τα χέλια είναι αξιόλογα λόγω του μεγάλου τους μεγέθους, επίσης ψαρεύονται εξαιρετικοί κυπρίνοι. Οι όχθες της και τα γύρω βουνά είναι καταφύγια πολλών αρπακτικών ορνέων. Ο αετός με την άσπρη ουρά (falco fulvus), ο αιγυπτιακός γύπας (vultur percnopterus) και άλλα είδη γυπών, ο γερανός (ardea virgo et alba) και αρκετές ποικιλίες του γένους anas, είναι από τα πιο αξιόλογα πουλιά που απαντώνται στην περιοχή. Οι αγριόπαπιες που υπάρχουν στην λίμνη προσφέρουν εξαίρετο θήραμα και διαρκώς συναντώνται βάρκες με κυνηγούς. Οι πιο κοινές βάρκες είναι τα μονόξυλα φτιαγμένα από ένα μονοκόμματο κομμάτι ξύλο"*. Για τις γυναίκες των Ιωαννίνων οι ξένοι περιηγητές αναφέρουν πολλά σημεία τόσο αρνητικά όσο και θετικά που αφορούν στην θέση της στην πατριαρχική κοινωνία των Ιωαννίνων. Ο Holland σκιαγραφεί τις γυναίκες της Ηπείρου ως καταπιεσμένες εξαιτίας των εθίμων και των αναγκών, γι' αυτόν τον λόγο διαδραματίζουν έναν ανενεργό ή αρνητικό ρόλο στην

κοινωνία. Αν και δεν τους απαγορεύεται η επαφή με τους άνδρες που επισκέπτονται τα σπίτια τους, είτε είναι Έλληνες είτε ξένοι σπάνια ανταλλάσσουν επισκέψεις με άλλες οικογένειες ή συμμετέχουν σε οποιαδήποτε κοινή διασκέδαση. Τις φίλες τους τις βλέπουν κυρίως στα λουτρά και αυτό αποτελεί κίνητρο να περνούν εκεί περισσότερο απ' ότι χρειάζεται για την υγεία ή την προσωπική ομορφιά τους. Στους γάμους και στα πανηγύρια οι Γιαννιώτισσες στολίζονται με τόση υπερβολή που φθάνει στην κακογουστιά. Οι νυφάδες βάφονται χωρίς μέτρο, άθλια και ακαλαίσθητα παρουσιάζοντας ένα θέαμα που κουράζει το μάτι. Αλλά όχι μόνο οι νυφάδες. Και οι καλεσμένες συνηθίζουν αυτόν τον γελοίο καλλωπισμό. Ένα κορίτσι γύριζε από γάμο με ένα χρυσό φύλλο κάτω από κάθε μάτι. Τα μάγουλά του ήταν βαμμένα κυριολεκτικά με πολύ έντονα χρώματα. Πρέπει ωστόσο να παραδεχτεί κανείς ότι οι γυναίκες αυτές έχουν μια θηλυκή απαλότητα στους τρόπους που αποσπά τον θαυμασμό. Η ομιλία τους είναι συνήθως χαριτωμένη και θελκτική. Τόσο κατά την άσκηση της Ιατρικής όσο και με άλλες ευκαιρίες, συνάντησε Ελληνίδες της ανώτερης τάξης των Ιωαννίνων που με την ευπρέπεια και συμπεριφορά τους θα ταίριαζαν στους περισσότερους ευρωπαϊκούς κύκλους. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά *"Ο τρόπος ζωής των Ελλήνων στα Ιωάννινα είναι στο σύνολό του ομοιόμορφος λόγω της πολιτικής πίεσης στην οποία έχουν υποκύψει όλοι. Σε αυτή την πόλη υπάρχουν πολλές ευχάριστες κοινωνικές επαφές, τουλάχιστον ίσης αξίας με αυτές που είδε στην Ισπανία, Πορτογαλία ή Σικελία και βεβαίως ανώτερες απ' ότι θα συναντήσει κανείς αλλού στην Ελλάδα. Η ζωντάνια των Ελλήνων δίνει πάντοτε χαρακτήρα στην κοινωνία και στα Ιωάννινα υποβοηθείται από την ευρωπαϊκή επαφή"*. Η εμπορική ακμή έφερε την εκπολιτιστική, όπως παρατηρεί εύστοχα ο Holland. Τα Γιάννενα αποτελούσαν το κέντρο της ελληνικής βιβλιαγοράς. Όλα τα βιβλία που τυπώνονταν στη Βενετία, Βιέννη, Λειψία και Μόσχα μεταφέρονταν στα Γιάννενα κι από εκεί σκορπίζονταν σε όλη την Ελλάδα λέγοντας χαρακτηριστικά ότι *"στην πόλη υπάρχουν πολλά μαγαζιά που είναι γνωστά για τον μεγάλο κύκλο εργασιών τους στον τομέα του βιβλίου".* Οι τίτλοι, γράφει ο περιηγητής έπαιζαν σπουδαίο ρόλο στις κοινωνικές και επαγγελματικές διακρίσεις. Οι κάθε λογής άρχοντες προσαγορεύονταν "ευγενέστατοι" και "εντιμότατοι", οι έμποροι "τιμιότατοι", οι γιατροί "εξοχότατοι", οι διδάσκαλοι "σοφολογιότατοι" και οι ψαλτάδες που είχαν κι αυτοί τον τίτλο τους, "μουσικολογιώτατοι". Στη δεύτερη επίσκεψή του στα Γιάννενα το 1813, ο Holland

κατέλυσε στο αρχοντικό του Δημητρίου Αθανασίου, που ήταν ένας από τους πιο αξιόλογους Γιαννιώτες εμπόρους. Το διαμέρισμά του ήταν μεγάλο και η διακόσμηση καλόγουστη, επιπλωμένο ωραία σύμφωνα με την ελληνική συνήθεια. Εκεί συναντήθηκε με πολλούς από τους φίλους του, τον Αθανάσιο Ψαλίδα, τον Γεώργιο Σακελλάριο, τον Λουκά Βάγια, τον Ιωάννη Μελά, τον Ιωάννη Κωλέττη και άλλους.

Στις δύο Ακαδημίες των Ιωαννίνων φοιτούσαν τα περισσότερα ελληνόπουλα της πόλης. Το Γυμνάσιο του Αθανασίου Ψαλίδα είχε την πρώτη θέση και απέκτησε φήμη από το γεγονός ότι ο διευθυντής του θεωρείται ένας από τους κορυφαίους των ελληνικών γραμμάτων. Είναι αλήθεια ότι υπάρχουν Έλληνες που έγραψαν περισσότερα έργα, αλλά ο Ψαλίδας έχει ταξιδέψει πολύ, μιλάει ξένες γλώσσες, είναι λαμπρός κλασικός φιλόλογος, οξύνους κριτικός, ποιητής και ενημερωμένος σε πολλούς τομείς της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας και επιστήμης. Η δεύτερη Ακαδημία ήταν κατώτερου επιπέδου. Διευθυντής της ένας γηραλέος διδάσκαλος, ο Μπαλάνος, αξιοσέβαστος και φιλόπονος, αλλά με λιγότερη παιδεία από τον Ψαλίδα. Τα κεφάλαια για τη λειτουργία του σχολείου είχαν εξασφαλίσει οι αδελφοί Ζωσιμά. Δύο από αυτούς ήταν εγκατεστημένοι στην Ιταλία, ο τρίτος στην Ρωσία. Οι Ζωσιμάδες δαπανούσαν είκοσι χιλιάδες πιάστρα τον χρόνο για την αγορά βιβλίων και τις ανάγκες του σχολείου. Είχε πολλές συναντήσεις με τον Αλή και συζήτησε μαζί του τη γενική πολιτική κατάσταση και τις εξελίξεις των πολέμων του Ναπολέοντα, χωρίς να παραλείψει να τον ενημερώσει για τις προόδους της ιατρικής επιστήμης. Εξάλλου διαπίστωσε ότι ο βεζίρης είχε φοβίες για ανύπαρκτες ασθένειες και του ζήτησε να τον εξετάσει και να του υποβάλει έγγραφη γνωμάτευση. Το παράπονο όμως του περιηγητή είναι ότι δεν μπόρεσε να επισκεφθεί το περιβόητο χαρέμι του Αλή πασά, για το οποίο γράφει : *"Αν και η θέση μου ως γιατρός του βεζίρη, ειδικά κατά την τελευταία παραμονή μου στα Γιάννενα, με δίδαξε αρκετά παράξενα σχετικά με το εσωτερικό του χαρεμιού και ενώ είχα δύο θηλυκούς ασθενείς μέσα από τα τείχη, τα αυστηρά έθιμα της Τουρκίας με εμπόδισαν να μπω σε αυτούς τους απαγορευμένους χώρους και μπορώ να μιλήσω για την εμφάνισή τους μόνο από πληροφορίες. Τα διαμερίσματα λέγεται ότι είναι επιπλωμένα με λαμπρή πολυτέλεια και ότι ο αριθμός των γυναικών του χαρεμιού υπερβαίνει τις τριακόσιες, αλλά σ' αυτές περιλαμβάνονται και διάφορες υπηρέτριες, χορεύτριες κλπ. Το μπάνιο, η μουσική, ο χορός, τα παραμύθια, το κέντημα και η ραπτική γεμίζουν τον χρόνο, η χαύνωση ή οι έξαλλες εκδηλώσεις γυναικών ναρκωμένων*

με όπιο ή μεθυσμένων και οι ιστορίες για άλλες, που έρχονται στο χαρέμι με φίλτρα και μάγια, είναι από τις περιστασιακές διασκεδάσεις του χαρεμιού". Ο Holland με έδρα τα Γιάννενα επισκέφθηκε τις πιο πολλές περιοχές της Ηπείρου, το Σούλι, την Παραμυθιά, τη Σελοπία, τη Ζίτσα, το Γαρδίκι και άλλα δίνοντας γοητευτικές και πλήρεις περιγραφές για όλα αυτά τα μέρη στο οδοιπορικό του. Ο Άγγλος γιατρός έφυγε οριστικά από τα Γιάννενα στις 7 Απριλίου 1813. Τότε είδε για τελευταία φορά τον Αλή, γράφοντας συγκινημένος που *"σηκώθηκε και προχωρώντας προς τη μέση του δωματίου μαζί μου, με φίλησε στα μάγουλα για χαιρετισμό".* Ο Dr. Henry Holland εγκαταλείποντας την Ελλάδα είχε πλέον συνειδητοποιήσει ότι η απελευθέρωση του ελληνικού έθνους είναι κοντά, χωρίς όμως να μπορεί να προσδιορίσει πότε και πώς θα πραγματοποιηθεί.

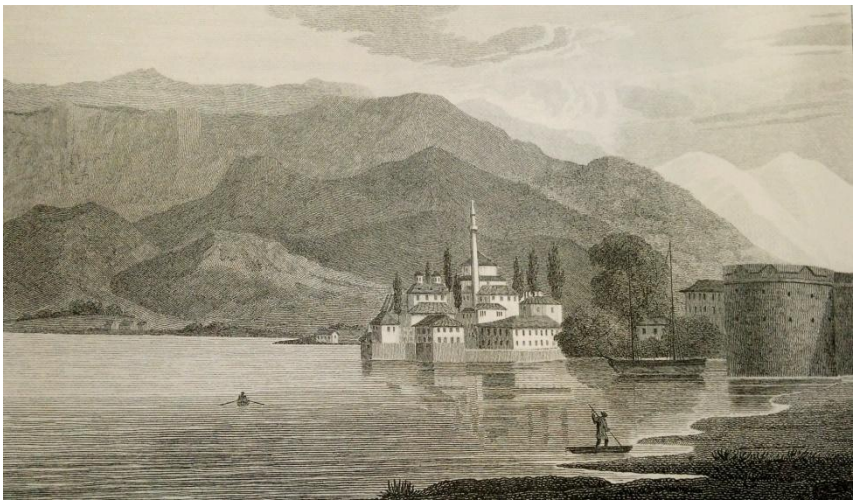

Το τζαμί του Κάστρου των Ιωαννίνων (Mosque of the Fortress of Ioannina), χαλκογραφία των H. Holland (σχέδιο) και J. Burne (χάραξη), από το βιβλίο του πρώτου, "Travels in the Ionian Isles, Albania, Macedonia etc. during the years 1812 and 1813, London 1815".

Ένας άλλος σπουδαίος περιηγητής των Ιωαννίνων ήταν ο Άγγλος λοχαγός **William Martin Leake** (1777-1860) ο οποίος περιηγήθηκε την Ελλάδα από το 1804 έως το 1810 κατά τη διάρκεια των ναπολεόντειων πολέμων με μυστική διπλωματική και στρατιωτική αποστολή. Ήταν η εποχή που ο διαμελισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας φαινόταν πιθανός και οι μεγάλες δυνάμεις προσπαθούσαν να αποκτήσουν ερείσματα στην Ελλάδα που τη θεωρούσαν χώρα στρατηγικής σημασίας. Ανήσυχο και ερευνητικό πνεύμα, κατά τον Σιμόπουλο ο Leake συνδύασε την αποστολή με την έρευνα και τον μυστικό πράκτορα με τον περιηγητή. Ήταν διπλωμάτης και στρατιωτικός, αλλά και αρχαιολόγος, τοπογράφος, νομισματολόγος, γλωσσολόγος και συλλέκτης αρχαιοτήτων. Καρπός των πολύχρονων περιηγήσεών του υπήρξαν δέκα πολύτομα επιβλητικά έργα πολλών χιλιάδων σελίδων. Το 1804 λαμβάνει την εντολή και οδηγίες από τον ίδιο τον Άγγλο πρωθυπουργό Harrowby να εισχωρήσει στα ενδότερα της ελληνικής χερσονήσου για να συγκεντρώσει πληροφορίες στρατιωτικής σημασίας και μεταξύ άλλων να επισκεφθεί τα Γιάννενα και να καλλιεργήσει φιλικές σχέσεις με τον Αλή πασά, τον οποίο η Αγγλία επεδίωκε να προσεταιρισθεί, ως αντίβαρο στις επεκτατικές βλέψεις του Ναπολέοντα. Ο Leake υπήρξε ιδιοφυΐα και στους δύο ρόλους, του μυστικού πράκτορα και του ερευνητή. Ταξίδεψε αδιάκοπα επί επτά χρόνια. Περιήλθε την Ελλάδα από άκρη σε άκρη. Παράλληλα με τα πολιτικοστρατιωτικά του καθήκοντα υλοποίησε την εντολή για συγκέντρωση τοπογραφικού υλικού με πρωτοφανή μεθοδικότητα. Ήταν άριστος ιχνηλάτης και μοναδικός γεωγράφος. Ήταν όμως και προνομιούχος ερευνητής εξαιτίας της ιδιότητάς του. Είχε στην τσέπη του ένα σουλτανικό φιρμάνι, άφθονα χρήματα και συστατικά γράμματα, που του εξασφάλιζαν πάντοτε κατάλυμα στα σπίτια των πλούσιων Ελλήνων, κοτζαμπάσηδων, δεσποτάδων, προεστών και νοικοκυραίων. Η πρώτη του επίσκεψη στα Γιάννενα πραγματοποιήθηκε στις 18 Ιουνίου 1805. Από τότε τα επισκέφθηκε πολλές φορές και με έδρα την πρωτεύουσα του Αλή ταξίδεψε σε ολόκληρη την Ήπειρο φθάνοντας σε περιοχές εντελώς απρόσιτες και απομακρυσμένες. Μερικά από τα μέρη που επισκέφθηκε ο Άγγλος λοχαγός ήταν η Ζίτσα, το Μέτσοβο, το Δελβινάκι, το Συρράκο, το Σούλι, η Κόνιτσα κ.ά. Το 1897 διορίσθηκε επίσημος αντιπρόσωπος του Άγγλου βασιλιά στην αυλή του βεζίρη. Από τον Φεβρουάριο του 1809 έως τον Μάρτιο του 1810 ο Leake παραμένει συνεχώς στα Γιάννενα και την Πρέβεζα. Στα οδοιπορικά του περιγράφει την κοινωνική ζωή των Ιωαννίνων, την αρχιτεκτονική των σπιτιών τους,

την πόλη, τις συνήθειες, ενώ αναφέρεται και στην πνευματική ζωή τους. Τα Γιάννενα, όπως γράφει ο Leake φημίζονταν για τα δύο σχολεία και τις δύο βιβλιοθήκες τους. Υπάρχει και μια ακόμη βιβλιοθήκη στον μητροπολιτικό ναό αλλά περιλαμβάνει μόνο κείμενα των πατέρων και της βυζαντινής ιστορίας. Επικεφαλής του παλιού σχολείου που η ίδρυσή του χάνεται μέσα στην παράδοση είναι ο Κοσμάς Μπαλάνος, ένας αξιοσέβαστος άνθρωπος. Ο πατέρας του ήταν κι εκείνος δάσκαλος. Σε αυτό το ίδρυμα που τώρα τελευταία εξασφάλισε οικονομική ενίσχυση από τους Ζωσιμάδες, διδάσκονται όπως σε όλα τα ελληνικά σχολεία, γραμματική και Έλληνες συγγραφείς. Στο άλλο σχολείο εκατό μαθητές μαθαίνουν ελληνικά, ιστορία, γεωγραφία και φιλοσοφία. Εκτός όμως από αυτά τα δύο σχολεία υπάρχουν και πολλά άλλα μικρά που διευθύνονται κυρίως από κληρικούς. Μνημονεύει και τον Πατρο-Κοσμά τον Αιτωλό, τον κοινωνικό μεταρρυθμιστή που περιοδεύοντας επί οκτώ χρόνια σε ολόκληρη τη χώρα είχε για κύριο θέμα των κηρυγμάτων του την παιδεία. Παρά την παρατεταμένη διαμονή πολλών εμπόρων στο εξωτερικό, τα ήθη και οι συνήθειες στα σπίτια των Ελλήνων των Ιωαννίνων δεν άλλαξαν παρά ελάχιστα από τα χρόνια του Ομήρου. Η ελληνική γλώσσα που χρησιμοποιείται στα Γιάννενα είναι πολύ πιο καθαρή απ' ότι στην κυρίως λεγόμενη Ελλάδα. Περιλαμβάνει φράσεις περισσότερο ελληνικές και σύνταξη πιο σύμφωνη προς τους πραγματικούς κανόνες και πιο ακριβή. Τα Γιάννενα διακρίνονται για τον πλούτο και τη μόρφωση των κατοίκων τους και αποτελούν το κέντρο εκείνων που έχουν αξιώσεις νοημοσύνης και αβρότερου βίου. Και αυτό γιατί από πολύ καιρό έχουν εξαίρετα σχολεία που με τις βιβλιοθήκες τους και τα βιβλιοπωλεία της αγοράς χρησιμεύουν για την ανατροφή της νεότητας. Το ίδιο αφορούσε και στις συνήθειες της οικογενειακής ζωής, καθώς δεν άλλαξαν και πολύ. Τα κορίτσια προικίζονταν, αλλά τον σύζυγο διαλέγουν πάντοτε οι γονείς. Και όχι μόνο δεν ζητούν τη γνώμη της θυγατέρας, αλλά ούτε της επιτρέπουν να δει πριν από τον γάμο τον μελλοντικό αφέντη της. Τα αδέλφια φροντίζουν για την προίκα της αδελφής και όπως συμβαίνει γενικά στην Ελλάδα, δεν παντρεύονται πριν την αποκαταστήσουν. Τα κορίτσια σπάνια βγαίνουν από το σπίτι. Εξαίρεση γίνεται για τον εκκλησιασμό. Το βάδισμα των γυναικών είναι αλλόκοτο, όχι τόσο εξαιτίας του περιορισμού και της ενδυμασίας, όσο από την πεποίθηση που επικρατεί ότι το κλυδωνιζόμενο, λικνιστικό περπάτημα είναι απόδειξη ευγένειας και γοητείας. Γι' αυτό και αποτελεί σπουδαία φιλοφρόνηση να πει κανείς σε μια Γιαννιώτισσα πως περπατά

όπως η χήνα. Σύμφωνα με τον Leake, από την εποχή που τα Γιάννενα έγιναν πρωτεύουσα του Αλή ο μόνιμος πληθυσμός αντικαταστάθηκε σιγά σιγά από κατοίκους προσωρινούς και μετακινούμενους. Η πόλη είναι σήμερα γεμάτη από ξένους που καταφθάνουν από διάφορες ελληνικές και αλβανικές περιοχές, δελεασμένοι από τις ευκαιρίες κερδοσκοπίας και τις καταναλωτικές δαπάνες που αυξάνονται συνεχώς στην πρωτεύουσα του βεζίρη. Οι φρουρές και τα στρατεύματα, καθώς και τα αλβανικά ασκέρια που αδιάκοπα περνούν από την πόλη αυξάνουν τον κινητό πληθυσμό. Φαίνεται ωστόσο ότι ο αριθμός των κατοίκων δεν άλλαξε εδώ και πενήντα χρόνια, γιατί πολλές οικογένειες, ελληνικές και οθωμανικές μετακινήθηκαν σε άλλες περιοχές για να αποφύγουν τους κινδύνους και τις αρπαγές και κυρίως την αναγκαστική προσφορά καταλυμάτων στους Αλβανούς στρατιώτες, υποχρέωση από την οποία δεν εξαιρούνται ούτε οι Τούρκοι. Τα ελληνικά σπίτια των Ιωαννίνων είναι 2.000, τα μουσουλμανικά 1.000 και τα εβραϊκά 200. Οι ελληνικές πάντως οικογένειες που κατοικούν στην πόλη είναι περισσότερες από τα σπίτια, κάπου 3.000. Υπάρχουν 6 ή 7 εκκλησίες με 50 παπάδες, 15 τζαμιά και 2 συναγωγές. Ο πληθυσμός μόνιμος και κινητός είναι 30.000. Τα γιαννιώτικα σπίτια είναι τα καλύτερα της ευρωπαϊκής Τουρκίας. Οι πλούσιοι Γιαννιώτες απέφευγαν κάθε επίδειξη ευμάρειας. Τα σπίτια τους είχαν εξωτερικά πτωχή εμφάνιση. Ελάχιστα παράθυρα έβλεπε κανείς προς τον δρόμο και εκείνα ήταν κλεισμένα με σιδεροκάγκελα χονδροειδέστατης κατασκευής. Τα πλουσιότερα ελληνικά σπίτια δεν διαφέρουν από αρχιτεκτονική άποψη, από τα μουσουλμανικά, έχουν όμως περισσότερες ανέσεις από το ένα μέρος επειδή οι πολυταξιδεμένοι έμποροι απέκτησαν τις συνήθειες των πολιτισμένων ευρωπαϊκών χωρών και από το άλλο γιατί είναι διαφορετικές οι συνθήκες της οικογενειακής ζωής. Οι Ελληνίδες δεν είναι έγκλειστες όπως οι Τουρκάλες. Τα Γιαννιώτικα σπίτια έχουν συνήθως μία μεγάλη εσωτερική αυλή και μια μικρή στο πίσω μέρος του σπιτιού. Από την ευρύχωρη αυλή ανεβαίνει κανείς, από μια πλατιά μεγαλόπρεπη σκάλα, στο ξύλινο χαγιάτι όπου βλέπουν όλα τα δωμάτια του σπιτιού. Το χαγιάτι στηρίζεται σε μια πέτρινη αψίδα που οδηγεί στην εξωτερική πύλη. Ένα μέρος της αυλής είναι κήπος και στην άκρη του απλόχωρου χαγιατιού υπάρχει πάντοτε ένα κιόσκι. Το χαγιάτι και το κιόσκι αποτελούν τη θερινή κατοικία της οικογένειας. Ο σοφάς είναι το μόνο θεατό έπιπλο του σπιτιού. Αλλά και το τραπεζάκι με τον στρογγυλό μεταλλικό δίσκο εμφανίζονται στην κάμαρα μόνο κατά τη διάρκεια των

γευμάτων. Σε μερικά ωστόσο σπίτια υπήρχε τραπέζι με καρέκλες ευρωπαϊκού τύπου και στους τοίχους κρέμονταν βενετσιάνικοι ή γερμανικοί καθρέπτες. Σε μία ή περισσότερες κάμαρες βλέπεις την εικόνα της Παναγίας και ένα καντήλι πάντοτε αναμμένο μπροστά της. Γενικά πάντως κρεμούν την εικόνα του Αγίου που έχει το όνομα του νοικοκύρη. Μερικές από αυτές τις εικόνες είναι σκεπασμένες εκτός από το πρόσωπο με ασήμι, όπως στις εκκλησίες. Το κατώτερο μέρος των Γιαννιώτικων σπιτιών κτιζόταν από μικρές κακοπελεκημένες πέτρες και τα επάνω διαμερίσματα από ξύλο. Κάθε μεγάλο σπίτι είχε το πηγάδι του. Για τον Αλή αναφέρει τα εξής: *"Είναι πολύ σφιχτοχέρης, τάζει γερή πληρωμή, μα δεν κρατά τη συμφωνία. Είναι πανούργος και για να ελέγχει απόλυτα τους υπηκόους του, φροντίζει να τα έχει καλά με τους δεσποτάδες, που τους χρησιμοποιεί και σαν όργανα αργυρολογίας"*. Συνεχίζοντας ο Leake δίνει λεπτομερή περιγραφή για το περιώνυμο κιόσκι του πάρκου του Αγίου Γεωργίου που κατασκευάστηκε από έναν Γάλλο αρχιτέκτονα και βρίσκεται στη σημερινή συνοικία "Αμπελόκηποι" : *"Άλλο κτήριο που στόλιζε τα Γιάννενα, μόλο που δεν φαινόταν επειδή το έκρυβαν τα δένδρα ήταν το κιόσκι, ένα μικρό παλάτι που υψωνόταν στον λόφο του Αϊ-Γιώργη. Εκεί ο Αλής είχε δημιουργήσει κι ένα ζωολογικό κήπο με ελάφια, μία λεοπάρδαλη και άλλα θηρία. Το κιόσκι ήταν κυκλικό με διάμετρο 250 πόδια, μαρμαροστρωμένο. Στη μέση υπήρχε μια δεξαμενή. Στο κέντρο της δεξαμενής είχε στηθεί ένα ομοίωμα κάστρου με κανόνι. Από την κάννη του κανονιού τιναζόταν νερό. Κι αμέσως απαντούσε μία παρόμοια εκτίναξη νερού από ένα άλλο κανόνι που βρισκόταν στην άκρη της δεξαμενής. Αυτό υποτίθεται ήταν το κανόνι των εχθρών που πολιορκούσαν το κάστρο. Αν αντί γι' αυτά τα γελοία και ευτελέστατα τουρκικού γούστου κατασκευάσματα έκτιζε ένα απλό και κομψό σιντριβάνι, το κιόσκι θα ήταν τέλειο στο είδος του. Νομίζω πως ούτε ο σουλτάνος έχει τόσο όμορφο και τόσο ευχάριστο κιόσκι για τις καλοκαιρινές ζέστες. Ο χώρος γύρω από το κεντρικό μαρμαρόστρωτο χωριζόταν σε επτά τμήματα. Ένα από αυτά ήταν ο προθάλαμος. Αντίκρυ μια στενή σκάλα που οδηγούσε στον κήπο. Τα σκαλοπάτια ανέβαζαν σε μία κάμαρα που είχε παράθυρο προς το εσωτερικό. Το παράθυρο είχε καφάσι ζωγραφισμένο μ' ένα τοπίο, αλλά με τέτοιο τρόπο που δεν φαινόταν πως ήταν παράθυρο. Και όσοι βρίσκονταν μέσα στο κιόσκι θαρρούσαν πως ήταν γύρω γύρω μονάχα τοίχοι. Σ' εκείνη την κάμαρα εγκαθιστούσε τις ευνοούμενες του χαρεμιού του που έπαιρνε μαζί του στο κιόσκι. Από το μυστικό παράθυρο οι γυναίκες μπορούσαν να βλέπουν και να ακούν χωρίς να φαίνονται. Από τις άλλες έξι κάμαρες οι δύο*

ήταν αδειανές και μαρμαρόστρωτες. Οι υπόλοιπες ήταν δωμάτια μεγαλόπρεπα επιπλωμένα. Στις τρεις πλευρές υπήρχαν σοφάδες, ενώ η τέταρτη έβλεπε στην κρήνη". Περιγράφει την Φροσύνη, ως μία ιδιαίτερη παρουσία. Ήταν ανιψιά του δεσπότη των Γρεβενών, 28 χρονών, σύμφωνα με τον Leake. Όπως λεγόταν ήταν έξυπνη, μορφωμένη και φαίνεται πως ενσάρκωνε τον τύπο της αρχαίας εταίρας. Οι Γιαννιώτες μιλούν με περηφάνια και συμπάθεια για τη Φροσύνη. Ασφαλώς και θεωρούσαν την ύπαρξη μιας τέτοιας προσωπικότητας στην πόλη ως απόδειξη υπεροχής του πολιτισμού τους πάνω σε όλη την Ελλάδα, όσο και το βιβλιοπωλείο τους στο παζάρι και τα δύο τους σχολεία. Ωστόσο η θέση της Φροσύνης θα ταίριαζε καλύτερα στη Γαλλία ή την Ιταλία παρά στη σημερινή Ελλάδα. Η παρουσία της σε μία τουρκική πολιτεία ήταν πολύ επικίνδυνη γιατί η συμπεριφορά μιας τέτοιας γυναίκας από καλή οικογένεια είχε ολέθρια επίδραση επάνω στις Ελληνίδες. Οι Τουρκάλες πάλι την έβλεπαν με φρίκη ή με ζήλια. Τα φθονερά παράπονα της γυναίκας του Μουχτάρ στον πεθερό της είχαν στόχο τη Φροσύνη. Η αδελφή της πάλι, σύζυγος του Βελή φθονούσε δύο ή τρεις παντρεμένες γιαννιώτισσες. Αυτές οι κατηγορίες υπήρξαν χωρίς αμφιβολία η άμεση αιτία του τρομερού γεγονότος. Ο συνολικός αριθμός των θυμάτων ήταν δεκαεπτά. Από αυτά μόνο πέντε ή έξι ανήκαν στην ανώτερη τάξη. Τα πτώματα επέπλεαν πολλές μέρες και ο σατράπης ήταν αμπαρωμένος στο χαρέμι του για να αποφύγει τα διαβήματα διαμαρτυρίας των Ελλήνων. Οι Γιαννιώτες πάντως έδειξαν την αγανάκτησή τους παρακολουθώντας ομαδικά την κηδεία της Φροσύνης. Το 1815 επιστρέφει στην Αγγλία μετά από άλλες στρατιωτικές αποστολές και αρχίζει το συγγραφικό του έργο, που έχει ως κύριο αντικείμενο την Ελλάδα. Η έκδοση των βιβλίων του θα κλιμακωθεί μεταξύ των ετών 1815 και 1857. Τα περίφημα, όμως έργα του το τρίτομο Travels in Morea και το τετράτομο Travels in Northern Greece, θα κυκλοφορήσουν μεταξύ 1830 και 1835. Ο Leake έγραψε οκτώ συνολικά βιβλία που αφορούν την Ελλάδα, ενώ έγινε αντιπρόεδρος της Βασιλικής Λογοτεχνικής Εταιρείας και Βασιλικής Γεωγραφικής Εταιρείας, μέλος της Βασιλικής Ακαδημίας Επιστημών του Βερολίνου και μέλος του Βασιλικού Ινστιτούτου των Παρισίων.

Ο Άγγλος αρχιτέκτονας **Charles Robert Cockerell** (1788-1863) άρχισε το ταξίδι του τον Σεπτέμβριο του 1810 από την Κωνσταντινούπολη και περιηγήθηκε την Ελλάδα επί επτά χρόνια. Σε ηλικία είκοσι δύο ετών διορίστηκε από το αγγλικό υπουργείο Εξωτερικών βασιλικός αγγελιαφόρος στη Μεσόγειο. Ο πατέρας του ήταν επίσης

αρχιτέκτονας. Ο Cockerell εξελίχθηκε αργότερα σε έναν από τους επιφανέστερους Άγγλους αρχιτέκτονες και έγινε καθηγητής στη Βασιλική Ακαδημία του Λονδίνου και πρόεδρος του Βασιλικού Ινστιτούτου Αρχιτεκτονικής. Στο ημερολόγιό του ο νεαρός περιηγητής μεταξύ των άλλων σκιαγραφεί την πολιτική κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα το 1810-1811. Σε αυτό εκφράζει ανθελληνικά αισθήματα και βλέπει με συμπάθεια τους Τούρκους. Επηρεασμένος από τους "άθλους" και τα "τρόπαια" του λόρδου Elgin στην Ακρόπολη, ο Cockerell επιδίδεται σε συστηματική αρχαιοκαπηλία από κοινού με άλλους Ευρωπαίους συνεργάτες του με τους οποίους συνέστησε "εταιρεία αρχαιοκαπήλων" ή μάλλον "συμμορία", όπως εύστοχα ονομάζεται από τον Σιμόπουλο. Επισκέφθηκε τα Γιάννενα το 1813 με τους συμπατριώτες του T.S. Hughes, R.T. Parker, τον στρατηγό Davies κ.ά. Στην πρωτεύουσα της Ηπείρου έγινε η καθιερωμένη επίσκεψη στο παλάτι του Αλή πασά. Ο πανούργος βεζίρης καλούσε πάντα τους ξένους και τους περιποιούνταν για να δημιουργεί καλές εντυπώσεις και να καλλιεργεί τη φήμη του στις ευρωπαϊκές χώρες. Τους είπε, κατά τη συνήθειά του ότι τους θεωρεί παιδιά του, ενώ στον Cockerell που μιλούσε καλά την ελληνική γλώσσα φάνηκε *"αξιαγάπητος, αγαθός και καλόκαρδος".* Ακόμα ο βεζίρης επιθυμούσε να μη δυσαρεστήσει τη νύφη του, σύζυγο του Μουχτάρ και κόρη του πασά του Βερατιού, γιατί εκείνη την εποχή είχε μεγάλη ανάγκη από τη φιλία του. Όταν ο Αλής μπήκε στο σπίτι της την αποκάλεσε ξελογιάστρα του γιου του και τη στόλισε με πολλές άλλες βρισιές. Οι άλλες γυναίκες που εκτελέστηκαν ήταν επίσης κακής διαγωγής. Η πιστή δούλα της Φροσύνης δεν δέχθηκε να την εγκαταλείψει και την ακολούθησε στον θάνατο. Οι ξένοι θαύμασαν στα Γιάννενα, το πλήθος των μαγαζιών που ξεπερνούσαν τις δύο χιλιάδες και την αφθονία των εμπορευμάτων. Συνάντησαν και τον Ψαλίδα που γνώριζε τις λεηλασίες των ελληνικών μνημείων από τον Cockerell και τους συνεταίρους του και όπως φαίνεται χρησιμοποιούσε σκληρή γλώσσα. Στις συνομιλίες του με άλλους μεταγενέστερους περιηγητές επιστράτευε πάντοτε βαρύτατους χαρακτηρισμούς για τον Άγγλο αρχαιοκάπηλο. Ξανασυνάντησαν τον βεζίρη πριν από την αναχώρησή τους. Τον βρήκαν να κρατάει στα χέρια του ένα βιβλίο. Ο πρόξενος της Αγγλίας στα Γιάννενα Foresti τους εξήγησε αργότερα ότι ο βεζίρης ήταν αγράμματος αλλά ήθελε να δείξει στους ξένους ότι γνωρίζει ανάγνωση. Επισκέφθηκαν και το παλάτι του Μουχτάρ πασά, γιου του Αλή και όπως αναφέρει: *"Τραχύς αλλά ανοιχτόκαρδος, χωρίς όμως το ευχάριστο παρουσιαστικό*

του πατέρα του, δημιουργούσε οικειότητα με τον ξένο. Οι κουβέντες του απλοϊκές. Πλάι του στον σοφά υπήρχαν πολλές ταμπακέρες και κουρδιστά πουλιά που κελαηδούσαν. Οι τοιχογραφίες που διακοσμούσαν την αίθουσα απεικόνιζαν μάχες και σφαγές. Κυριαρχούσε μία σύνθεση που παρίστανε ένα ζευγάρι Έλληνες που μόλις είχαν απαγχονιστεί". Ακόμη, γνώρισε τον Pouqueville, τον πρόξενο της Γαλλίας στα Γιάννενα και τον αδελφό του. Γράφει ο νεαρός Άγγλος *"οι ελεεινότεροι τύποι Γάλλων, χυδαίοι, καυχησιάρηδες, πραγματικά παιδιά της Γαλλικής επανάστασης"*. Στις 29 Ιανουαρίου πέρασαν τη χιονισμένη Πίνδο: *"Τις αποσκευές κουβάλησε στους ώμους μια ομάδα από μετσοβίτες χαμάληδες που βυθίζονταν στα χιόνια μέχρι τη μέση. Όσο για τα άλογα, χώνονταν μέσα στο χιόνι και τα τραβούσαν από το κεφάλι και την ουρά"*. Ο Cockerell υπήρξε επιδέξιος ζωγράφος και άφησε πολλές θαυμάσιες εικόνες, ιδιαίτερα για τα Γιάννενα που δημοσιεύθηκαν στο βιβλίο του T.S.Hughes, Travels in Sicily, Greece and Albania (London 1820). Μεταξύ αυτών ξεχωρίζει η έξοχη απεικόνιση του σπιτιού του Νικολού Αργύρη. Το οδοιπορικό του Άγγλου αρχιτέκτονα, Travels in Southern Europe and the Levant, 1810-1817, εκδόθηκε στο Λονδίνο το 1903 από τον γιο του Samuel Pepys Cockerell.

Ο Άγγλος περιηγητής **Thomas Smart Hughes** (1786-1847) ήρθε στην Ελλάδα το 1813 για να επισκεφθεί τα Γιάννενα και τον Αλή πασά αποκλειστικά, συνοδευόμενος από τον συμπατριώτη του R.T.Parker. Είχε κάνει λαμπρές κλασικές και θεολογικές σπουδές στο Cambridge και αργότερα χειροτονήθηκε ιερέας. Τις ταξιδιωτικές του εντυπώσεις κατέγραψε στο δίτομο έργο του, Travels in Sicily, Greece and Albania (London 1830), εμπλουτισμένο με ωραιότατες χαλκογραφίες από σχέδια του συμπατριώτη του αρχαιολόγου και αρχιτέκτονα C.R. Cockerell. Το 1821 κυκλοφόρησε στο Παρίσι η γαλλική έκδοση. Ο Hughes ήταν λεπτομερής στις περιγραφές του και προσεκτικός στις παρατηρήσεις του. Όταν άρχισε η εθνεγερσία από το Λονδίνο πλέον και ενταγμένος στις τάξεις των φιλελλήνων, συνέταξε και κυκλοφόρησε στους συμπατριώτες του έκκληση για το αγωνιζόμενο ελληνικό έθνος. Στα Γιάννενα έμεινε τέσσερις μήνες και γνώρισε καλά τη γιαννιώτικη κοινωνία. Λειτουργούσαν δύο σχολεία όπου διδάσκονταν τα αρχαία ελληνικά. Το ένα ιδρύθηκε από τον Γκιώνη, γιαννιώτη έμπορο που δημιούργησε μεγάλη περιουσία στη Βλαχία, πριν 30 χρόνια. Τα κεφάλαια όμως που είχε τοποθετήσει ο ιδρυτής στην Τράπεζα της Βενετίας για το σχολείο δημεύθηκαν κατά την εισβολή των

Γάλλων. Από τότε το ίδρυμα λειτουργεί με δαπάνες της οικογένειας Ζωσιμά, που είναι εγκατεστημένη από πολλά χρόνια στη Ρωσία, Πολωνία και Αυστρία. Κάπου 300 παιδιά εκπαιδεύθηκαν σ' αυτό το σχολείο που το διεύθυνε ο Μπαλάνος, αξιοσέβαστος άνθρωπος με μεγάλη μόρφωση. Στο δεύτερο σχολείο φοιτούσαν 100 μαθητές με διευθυντή τον Ψαλίδα. Αυτό το σχολείο ιδρύθηκε πριν 30 χρόνια από τον πλούσιο έμπορο Πικροζώη από το Γραμμένο, χωριό κοντά στα Γιάννενα. Υπήρχαν καλές βιβλιοθήκες και στις δύο σχολές. Η σχολή του Ψαλίδα ήταν εφοδιασμένη και με δύο υδρόγειους καθώς και με αρκετές καλές συσκευές αστρονομίας. Έφτασε με τη συνοδεία του στις 15 Ιανουαρίου 1814 και κατέλυσε στο αρχοντικό του Νικολού Αργύρη, όπου είχαν φιλοξενηθεί ο Byron με τον Hobhouse. Προβλήθηκε από τον Hughes ως υπόδειγμα τοπικής αρχιτεκτονικής, το χαρακτήρισε "μέγαρο", περιγράφοντάς το: *"Στο υπόγειο του σπιτιού υπάρχουν οι στάβλοι, οι αποθήκες του σιταριού και άλλοι βοηθητικοί χώροι. Πολύ κοντά στη διπλή εξώπορτα βρίσκεται η πέτρινη σκάλα που οδηγεί επάνω από τη στοά του ισογείου, σε μια γραφική και πολύ όμορφη αίθουσα. Είναι ο χώρος που συγκεντρώνεται η οικογένεια τις κρύες μέρες του χειμώνα και αναπαύεται την καυτή περίοδο του καλοκαιριού. Σε μία άκρη της αίθουσας αυτής βλέπεις ένα είδος καλοκαιρινού δωματίου που το ονομάζουν κιόσκι. Σε αυτό υπάρχουν χαμηλά ντιβάνια με μαξιλάρια για να δέχεται ο σπιτονοικοκύρης τους επισκέπτες του. Από το κυρίως σπίτι οι σημαντικότεροι χώροι είναι τα δωμάτια των ανδρών, οι ανδρώνες, όπου οι Έλληνες συνηθίζουν να κάθονται, να τρώνε, να πίνουν, να καπνίζουν και να κοιμούνται. Στο άλλο άκρο του σπιτιού είναι ο γυναικωνίτης, πολύ μικρότερος από τα διαμερίσματα των ανδρών. Τα καλύτερα δωμάτια του σπιτιού όμως είναι οι ξενώνες. Μεγάλα και ψηλά με χρωματιστές ραβδώσεις στους τοίχους και άλλα κομψά στολίδια. Τα ντιβάνια δίπλα από το τζάκι είναι αναπαυτικά και στους σοφάδες υπάρχουν μαξιλάρια ντυμένα με γαλάζιο ύφασμα".* Ο Hughes συνάντησε κι αυτός στο σπίτι του προξένου της Αγγλίας G.Foresti τον περίφημο "Ψαλίδα", όπως τον αποκαλεί, ο οποίος όμως τον δυσαρέστησε με την επίθεση εναντίον του φίλου και συνεργάτη του, γνωστού αρχαιοκάπηλου Cockerell. Έγινε επίσης δεκτός πολλές φορές από τον Αλή, από την προσωπικότητα του οποίου εντυπωσιάστηκε τόσο ώστε το χρονικό του να μεταφέρει το δέος που αισθανόταν απέναντί του. Περιγράφει τον "χαρακτήρα του Αλή ο οποίος θεμελιωνόταν επάνω στον άκρατο εγωισμό του. Στα μάτια του οι άνθρωποι ήταν απλά εργαλεία για τους σκοπούς του. Οι επιτυχίες του οφείλονταν από τη μια μεριά

στην απανθρωπιά και στην απουσία κάθε ηθικού χαλινού και από την άλλη στο θάρρος και τις ικανότητές του. Καμιά συγκίνηση, καμιά τύψη δεν ανέκοψαν ποτέ την πορεία του προς τον αντικειμενικό σκοπό, θεωρούσε την καλή πίστη και τη δικαιοσύνη εφευρήματα για την παγίδευση των αμαθών και των εύπιστων. Η εξαπάτηση των άλλων αποτελούσε τη μεγάλη του τέχνη". Για το περιώνυμο κιόσκι του Αλή κάνει μνεία ως "θαύμα τουρκικής αρχιτεκτονικής. Με τη δύναμη του νερού που εκτινασσόταν στο σιντριβάνι άρχιζε να παίζει ένα μουσικό όργανο. Ήταν το αγαπημένο καταφύγιο του βεζίρη μέσα σ' έναν απέραντο κήπο στον βορινό μαχαλά. Εκεί σεργιάνιζε ελεύθερη η περίφημη ήμερη λεοπάρδαλη, ενώ υπήρχε μεγάλος αριθμός ζαρκαδιών και μία στρουθοκάμηλος που έτρεχε με ένα νεαρό αρβανίτη στην πλάτη της". Ο υποβιβασμός της γυναίκας σύμφωνα με τον Hughes οφείλεται στην πρόωρη απομόνωσή της από την κοινωνία και στην παντελή έλλειψη μόρφωσης. Σε καμία από τις χώρες που έχει επισκεφθεί δεν λυπήθηκε τόσο πολύ για τη μειονεκτική θέση των γυναικών όσο στα Γιάννενα και αυτό διότι οι Ελληνίδες έχουν μία έμφυτη ευγένεια και ευαισθησία και δεν μοιάζουν με τις φιλήδονες γυναίκες του νότου. Αλλά δυστυχώς, μόλις οι κοπέλες πλησιάζουν στην ηλικία του γάμου, απομονώνονται περισσότερο απ' ό,τι οι καθολικές μοναχές στα μοναστήρια της Δύσης. Εξάλλου, ο σύζυγος θέλει τη γυναίκα του σαν ένα πρόθυμο και παθητικό αποδέκτη των επιθυμιών των άλλων. Δεν υπάρχει μεγαλύτερη αγωνία για τους γονείς από την εξεύρεση γαμπρού για την κόρη τους. Για τη Φροσύνη περιγράφει ότι *"ήταν ξακουστή όχι μονάχα για την ομορφιά της αλλά και για τη χάρη, τα ψυχικά χαρίσματα, την εξυπνάδα και τους κομψούς τρόπους. Είχε απαρνηθεί τη ζωή του γυναικωνίτη για να γίνει το επίκεντρο, η ψυχή της γιαννιώτικης κοινωνίας. Άκουσε τους πιο σοβαρούς Γιαννιώτες να μιλούν με ενθουσιασμό για τις αρετές της και την πνευματώδη κουβέντα της. Ήταν ερωμένη του Μουχτάρ πασά, πρωτότοκου γιου του Αλή. Όταν η σύζυγος του Μουχτάρ ανακάλυψε χάρη στο βαρύτιμο δακτυλίδι γαμήλιο δώρο στον άντρα της, την απιστία ζήτησε από τον πεθερό εκδίκηση. Εκείνος για πολιτικούς λόγους δεν ήθελε να δυσαρεστήσει τον πατέρα της, τον Ιμπραήμ πασά κι έτσι αποφάσισε να δράσει. Ανέλαβε ο ίδιος την επιχείρηση για να μη πληροφορηθεί τίποτα ο Μουχτάρ πασάς και για να μη διακινδυνεύσουν ύστερα, από την οργή του, οι εκτελεστές του σχεδίου. Μπήκε νύχτα με μερικούς σωματοφύλακες στο σπίτι της Φροσύνης, την ξύπνησε βίαια, της έδειξε το δακτυλίδι και τη ρώτησε αν το γνωρίζει. Η δύστυχη Ελληνίδα διάβασε τη μοίρα της στο*

μέτωπο του τυράννου. Την πρόσταξε να ντυθεί και να τον ακολουθήσει, επιτρέποντας μονάχα στην έμπιστη δούλα της να τη συνοδεύσει. Κατεβαίνοντας στην αυλή έδωσε εντολή στους φρουρούς να οδηγήσουν τις δύο γυναίκες σε μια εκκλησία που βρισκόταν στην όχθη της λίμνης. Εκεί είχαν συγκεντρωθεί με διαταγή του βεζίρη είκοσι γυναίκες κακής διαγωγής. Πέρασε η άλλη μέρα χωρίς να δοθεί η μοιραία διαταγή. Φαίνεται ότι ο τύραννος κατεχόταν από τύψεις και δίσταζε. Λένε πως ήθελε να κερδίσει καιρό και ότι περίμενε διαβήματα για να τους χαρίσει τη ζωή. Αλλά δεν παρουσιάσθηκε παρά ένας Έλληνας, ένας σύζυγος που έπεσε στα πόδια του εκλιπαρώντας τον για τη γυναίκα του. Ο Αλής τον ρώτησε μ' ένα σαρκαστικό χαμόγελο αν μπορούσε να ζήσει με μία γυναίκα άπιστη. Ναι, απάντησε εκείνος και ο βεζίρης πρόσταξε να την ελευθερώσουν. Την ίδια νύκτα έκλεισαν τις άλλες σε σακιά, τις φόρτωσαν σε βάρκες και τις έπνιξαν. Λένε πως η Φροσύνη και η πιστή της συντρόφισσα βρήκαν ευκαιρία να ριχθούν μόνες, αγκαλιασμένες στα νερά". Ο Hughes και οι σύντροφοί του θα περπατήσουν στα Γιάννενα και κυρίως στο παζάρι, που αποτελούσε όπως γράφει *"το πιο ενδιαφέρον τμήμα σε κάθε τουρκόπολη". "Η εμφάνιση του εσωτερικού της πόλης των Ιωαννίνων, όπως άλλωστε και των άλλων πόλεων στην Τουρκία, πραγματικά διέψευσε τις προσδοκίες μου"*, αναφέρει. *"Δεν συνάντησα στα Γιάννενα ούτε έναν Έλληνα που να ξεπερνά τη μετριότητα, αν και υπήρχαν άνδρες ταξιδεμένοι, μορφωμένοι και γλωσσομαθείς. Το μόνο ενδιαφέρον που βρίσκει ο ξένος στα Γιάννενα είναι το πρωτόγνωρο, το εξωτικό στοιχείο. Αλλά όταν και αυτή η μαγεία διαλυθεί, προσγειώνεται στη μονοτονία και διαπιστώνει την αποτελμάτωση των ιδεών και την αδυναμία να ζήσει ως σκεπτόμενος άνθρωπος. Ούτε κονσέρτα, ούτε θεάματα, ούτε συλλογές έργων τέχνης, ούτε πολιτικές συζητήσεις, ούτε δίκες, ούτε ένα καινούριο βιβλίο, ούτε ένα τυπωμένο φυλλάδιο, αφού στα Γιάννενα δεν υπάρχει ούτε τυπογραφείο, ούτε βιβλιοπωλείο. Βιβλία βρίσκει κανείς μόνο σε καταστήματα γενικού εμπορίου, ενώ ένα καπνοπωλείο πουλούσε μία μετάφραση περσικών παραμυθιών".* Προσθέτει: *"Ήταν πολλά ακανόνιστα σοκάκια, κάθε σοκάκι με το δικό του εμπόριο. Μεγάλες ξύλινες πόρτες σε όλες τις εξόδους του παζαριού αμπαρώνονταν κάθε βράδυ μόλο που υπήρχαν φύλακες και ολόκληρα κοπάδια από αγριόσκυλα που κυκλοφορούσαν ασύδοτα κι αν έβλεπαν διαβάτη με φράγκικη φορεσιά χυμούσαν πάνω του να τον κατασπαράξουν. Ένα από αυτά τα σκυλιά ξέσχισε τη ρεντιγκότα του Parker και ένα άλλο δάγκωσε τον Ιταλό υπηρέτη".* Αναφέρει ο Hughes ότι *"ανάμεσα στο παζάρι και το κάστρο υπήρχε ένας δρομάκος που τελείωνε στην*

πλατεία, όπου ήταν εγκατεστημένο το φρουραρχείο και εκεί έκαιγαν ανθρώπους ζωντανούς σε σιγανή φωτιά, τους παλούκωναν, έκοβαν τα χέρια και τα πόδια τους, έγδερναν το κεφάλι τους και άφηναν το δέρμα να πέσει στον λαιμό εγκαταλείποντας το θύμα σε αυτή τη κατάσταση μέχρι να ξεψυχήσει". "Στα βόρεια του παζαριού απλωνόταν ο μαχαλάς με τα αρχοντικά των αγάδων και των πλούσιων Ελλήνων εμπόρων. Η χλιδή σε μερικά από αυτά προξένησε τη λαιμαργία του Αλή που αφάνισε τους νοικοκυραίους τους", γράφει ο Άγγλος περιηγητής. Συνεχίζοντας, κάνει μνεία στα σπίτια των Ιωαννίνων τα οποία δεν διαθέτουν αξιόλογη εξωτερική όψη. Οι πλευρές τους που βλέπουν προς τους δρόμους κρύβονται από ψηλούς πέτρινους τοίχους. Οι στοές, τα παράθυρα και οι πόρτες των διαμερισμάτων επικοινωνούν μόνο με την εσωτερική αυλή. Το ισόγειο κατά κανόνα είναι κατασκευασμένο από πέτρα και πλίνθους, ο όροφος από ξύλινους τοίχους επιχρισμένους με κονίαμα, ενώ η στέγη τους αποτελείται από κοίλα κεραμίδια ή καλαμωτές που παράγονται σε μεγάλη ποσότητα και εξαιρετικά καλή ποιότητα στις παρυφές της λίμνης. Η παρουσία βοδιών και στάβλων είναι ιδιαίτερα ορατή ανάμεσα στα σπίτια, σε βαθμό μάλιστα πιο έντονο από οποιαδήποτε άλλη πόλη. Ο Hughes κατά την παραμονή του στα Γιάννενα παρακολούθησε γάμους, δεξιώσεις, καρναβάλια, την εκστρατεία του Αλή στην Πάργα, που τα περιέγραψε όλα με θαυμαστή παρατηρητικότητα στο οδοιπορικό του. Στην ηπειρωτική πρωτεύουσα ο ταξιδιώτης δεν είδε ζητιάνους να δείχνουν τις φρικτές πληγές τους, όπως στις καθολικές πολιτείες της Ισπανίας και της Πορτογαλίας. Γράφει ότι *"αυτό τιμά τους Έλληνες γιατί τα κοινά βάσανα έχουν αναπτύξει ανθρωπιά και αλληλεγγύη και προστατεύουν τους συμπατριώτες τους που λιμοκτονούν"*. Συνεχίζοντας ο Hughes λέει ότι *"τα σοκάκια στη συνοικία των Εβραίων ήταν στενά, κακοστρωμένα και σκοτεινά. Πολλά σπίτια ήταν ανοικτά κι από τις δύο πλευρές. Το επάνω πάτωμα στηριζόταν σε στύλους και τα κενά κλείνονταν με υφάσματα κι άλλα κουρέλια για να προφυλάξουν τους ενοίκους από τη βροχή και τον άνεμο. Παντού σκόνταφτες σε χαλάσματα"*. Οι ελληνικές εκκλησίες συμπληρώνει, ήταν μεγάλες και πλούσια διακοσμημένες, σε αντίθεση με τα τζαμιά που διακρίνονταν για την απλότητά τους. Ανεξίθρησκος ο βεζίρης απέφευγε κάθε παρέμβαση. Σε καμιά περιοχή της αυτοκρατορίας δεν απολάμβαναν οι Έλληνες τόσα θρησκευτικά προνόμια όσα στα Γιάννενα. Ένα από αυτά ήταν οι καμπάνες. Οι Γιαννιώτες όπως παρατηρεί ο Hughes ήταν εγκρατείς με καλά οργανωμένη ζωή. Ξυπνούσαν νωρίς το πρωί και τακτοποιούσαν

τις υποθέσεις τους πολύ πριν ένας Άγγλος αρχίσει το breakfast. Το πρωινό τους ήταν καφές και τσιμπούκι. Ύστερα περίπατος, επισκέψεις ή υποθέσεις. Μετά το γεύμα, μεσημεριανός ύπνος και το απόγευμα πάλι επισκέψεις ή περίπατος στη λίμνη και τα περίχωρα. Μετά το δείπνο χαρτιά ή διασκέδαση με γαλλικά και ιταλικά παιχνίδια. Ο Hughes εγκατέλειψε τα Γιάννενα στις 11 Μαΐου 1814 με προορισμό την Πρέβεζα. Συνοδοιπόροι του στην ηπειρωτική περιήγηση ήταν ο C.R. Cockerell και ο R.T Parker του οποίου ο Hughes ήταν παιδαγωγός.

Αφορμή του ταξιδιού του Άγγλου **William Turner** (1792-1867) στάθηκε η διπλωματική του καριέρα. Σε ηλικία είκοσι ετών, το 1812 διορίσθηκε στην Αγγλική Πρεσβεία της Πόλης. Με την ιδιότητα αυτή περιηγήθηκε τις περισσότερες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και μεταξύ αυτών και την Ήπειρο. Τις εντυπώσεις του κατέγραψε στο τρίτομο οδοιπορικό του, Journal of a tour in the Levant (London 1820). Το βιβλίο εμπλουτίζεται με δύο χάρτες και είκοσι δύο έγχρωμες και ασπρόμαυρες χαλκογραφίες, πολύ ενδιαφέρουσες χωρίς όμως κάποια από αυτές να αφορά τα Γιάννενα. Το καλοκαίρι του 1813 επισκέφθηκε τα Γιάννενα μεταφέροντας έγγραφα και οδηγίες στον Άγγλο πρόξενο Foresti. Στην ηπειρωτική πρωτεύουσα φιλοξενήθηκε στο σπίτι του γραμματέα του Αγγλικού Προξενείου Δημητρίου Κράλη. Στο Αργυρόκαστρο, που πήγε στη συνέχεια κατέλυσε στο σπίτι Έλληνα επισκόπου. Έγινε εγκάρδια δεκτός από τον σατράπη της Ηπείρου. Ο βεζίρης του φάνηκε πολύ παχύς, επειδή *"ήταν τυλιγμένος με πολλά ρούχα, κυρίως αγγλικές φανέλες. Τον υπηρετούσαν δυο παιδόπουλα ντυμένα στα κόκκινα, με φεσάκι και μακριά κυματιστά μαλλιά"*. Ο Αλή είπε στον Turner όπως περιγράφει χαρακτηριστικά: *"Μου είπε ότι θα επιθυμούσε όλοι οι συμπατριώτες μου να θεωρούν την Αλβανία ως το σπίτι τους και είχε την ελπίδα ότι η φιλία μεταξύ των χωρών μας θα διατηρούνταν επί πολύ. Δεν μπόρεσα να μη γελάσω από μέσα μου όταν μου μίλησε για τη σκληρότητα του... Βοναπάρτη"*. Ο Turner αφού συνόδευσε τον Αλή στο Τεπελένι ξαναγύρισε στα Γιάννενα. Του έκανε εντύπωση *"η αφθονία και η ποικιλία των αγαθών που υπάρχουν εκεί καθώς και οι θετικές οικονομικές προοπτικές σε αντίθεση με τη μιζέρια που επικρατεί στις περιοχές γύρω από την Κωνσταντινούπολη"*. Ο Turner έμεινε πέντε χρόνια στην Ελλάδα και η στάση του απέναντι στην επερχόμενη ελληνική εθνεγερσία ήταν θετική. Ο Άγγλος περιηγητής δεν είχε σχέση με τον διάσημο συμπατριώτη του ζωγράφο J.M. William Turner (1775-1851).

Γάλλος συνταγματάρχης ο **Guillaum Frederick-François de Vaudoncourt** (1772-1845) ανέλαβε το 1807 πολιτικοστρατιωτική αποστολή στα Γιάννενα και τα Επτάνησα. Έγραψε ένα χρονικό με στοιχεία για τη γεωγραφία και την οικονομία της περιοχής, Memoirs on the Ionian Islands,...Ancient and modern geography of Epirus etc. (London 1816), καθώς και άλλα έργα στρατιωτικής σημασίας. Γεννήθηκε στη Βιέννη από Γάλλους γονείς και συμμετείχε στην εκστρατεία του Ναπολέοντα στην Ιταλία το 1796. Στο χρονικό του περιγράφει παραστατικά την οργάνωση του αστυνομικού κράτους του Αλή που διέθετε ένα μοναδικό δίκτυο καταδοτών και παρακολουθήσεων. Αναφέρει ότι *"τα καθήκοντα της αστυνομίας δεν περιορίζονται στη δημόσια ασφάλεια. Παρακολουθεί τι γίνεται μέσα σε κάθε σπίτι, ελέγχει τη συμπεριφορά όλων των πολιτών και αναφέρει στον βεζίρη με κάθε λεπτομέρεια τι κάνουν, τι λένε και τι σχεδιάζουν οι υπήκοοί του. Έτσι ο Αλής είναι πληροφορημένος πάντοτε για κάθε πρωτοβουλία τους".* Παρακολουθούσε επίσης τους ξένους προξένους καθώς και την αλληλογραφία τους, αρπάζοντας μερικές φορές και τους διπλωματικούς σάκους. Ο Αλής χρησιμοποιούσε ακόμη και γυναίκες για να υποκλέψει μυστικά των ξένων επισήμων στα Γιάννενα, όπως συνέβη με τον Pouqueville. Ανέπτυξε στενές σχέσεις ο Turner με τον σατράπη της Ηπείρου, για τον οποίο γράφει *"ότι ενδιαφέρεται για την παιδεία των Ελλήνων, μιλάει την ελληνική γλώσσα που είναι καθιερωμένη στη διοίκηση και στην προσωπική του αλληλογραφία ενώ χρησιμοποιεί τη χριστιανική και όχι την οθωμανική χρονολογία".* Ο Αλής σύμφωνα με τον Vaudoncourt είναι *"πολύ κομψός και γνωρίζει να προκαλεί τη συμπάθεια, όταν το θεωρεί αναγκαίο, άλλωστε είναι συνήθως ευγενής και καλοσυνάτος. Αγοράζει μεγάλες ποσότητες διαμαντιών ή φροντίζει να τις αρπάξει με διάφορες μεθόδους όταν μαθαίνει από τους πράκτορές του τους κατόχους τους. Έχει συλλογές ρολογιών μεγάλης αξίας καθώς και χρυσών και ασημένιων αγγείων. Οι θησαυροί του φυλάσσονται σε υπόγειες κρύπτες όπου κανείς δεν έχει δικαίωμα να εισχωρήσει".* Ο Γάλλος συνταγματάρχης κατά τη διάρκεια της παραμονής του κατασκεύασε το κάστρο του βεζίρη στα Λιθαρίτσια και ισχυροποίησε τις αμυντικές θέσεις γύρω από τα Γιάννενα και την Πρέβεζα όπου έκτισε και το φρούριο του Παντοκράτορα. Μία άλλη αναφορά έγκειται στον Μουχτάρ ο οποίος όντας ερωτευμένος με την Φροσύνη, βρισκόταν κάθε μέρα στο σπίτι της, όπου σύχναζαν επίσης πολλοί σπουδαίοι Γιαννιώτες με τις γυναίκες τους. Ο Αλής φοβήθηκε πως οι συνομιλίες και οι σκέψεις των Ελλήνων θα ασκούσαν μεγάλη επίδραση στον γιο του,

πολύ περισσότερο όταν υπήρχε και ένας παντοδύναμος ερωτικός ενδιάμεσος. Παρακίνησε λοιπόν κρυφά τις γυναίκες του Μουχτάρ και κυρίως την κόρη του πασά του Βερατιού, να παραπονεθούν, ακόμη και διαζύγιο να ζητήσουν. Ανακατεύτηκε μάλιστα και ο ίδιος ο Ιμπραήμ πασάς και υποστήριξε τα παράπονα της θυγατέρας του. Ο Αλής έσπευσε τότε να παρουσιάσει το ζήτημα σαν υπόθεση που αφορά το συμφέρον του κράτους. Κάλεσε το διβάνι και εκεί αποφασίσθηκε ο πνιγμός της Φροσύνης και άλλων δεκαπέντε γυναικών του περιβάλλοντός της με την κατηγορία ότι ξελόγιασαν τον Μουχτάρ και δημιούργησαν κίνδυνο πολέμου με τον πασά του Βερατιού. Κι επειδή δεν έβρισκε άνθρωπο τόσο τολμηρό που να αψηφήσει την οργή του Μουχτάρ, πήγε ο ίδιος στο σπίτι της Φροσύνης, τη συνέλαβε και την παρέδωσε στους δήμιους. Ύστερα για να απομακρύνει ολότελα τον Μουχτάρ από τους Έλληνες, διέδωσε ότι αν οι Γιαννιώτες προεστοί και ιδιαίτερα ο μητροπολίτης Τρικάλων, θείος της Φροσύνης, ζητούσαν να απονεμηθεί χάρη, θα δεχόταν. Αλλά ο θρησκευτικός φανατισμός τους εμπόδισε να ενεργήσουν για τη σωτηρία της ερωμένης ενός μουσουλμάνου.

Ο πιο περίεργος ίσως ξένος επισκέπτης των Ιωαννίνων στις αρχές του $19_{ου}$ αιώνα είναι ο Γάλλος αξιωματικός **Ibrahim Manzour** εφέντης (το πραγματικό του όνομα Samson Cerfheer de Medelsheim, γεννημένος στο Στρασβούργο). Δραπέτευσε από την Γαλλία, όπου είχε φυλακισθεί για τα φιλοβασιλικά του αισθήματα, κατέφυγε το 1803 στην Κωνσταντινούπολη, εξισλαμίσθηκε εκεί και το 1816 έφτασε στα Γιάννενα και ανέλαβε τη διοίκηση του πυροβολικού του Αλή πασά. Ήταν τότε τριάντα εννιά ετών. Τρία χρόνια υπηρέτησε τον βεζίρη που του είχε απαγορεύσει την έξοδο από την πόλη. Τις εντυπώσεις από την παραμονή του στην πρωτεύουσα του Αλή κατέγραψε στο χρονικό Mémoire sur la Grèce et l' Albanie (Paris 1827). Αν και ο συγγραφέας του δεν είναι αξιόπιστος, πρόκειται για σοβαρότατη πηγή πληροφοριών για τα γεγονότα που συγκλόνισαν την Ήπειρο εκείνη την εποχή. Παρά το γεγονός ότι πολλές φορές είναι υπερβολικός καταγράφει με απλότητα και σαφήνεια τις εμπειρίες του. Ασχολείται με την τελετουργία των γευμάτων του Αλή και τα σχολαστικά μέτρα που έπαιρνε από φόβο μήπως τον δηλητηριάσουν οι εχθροί του, ενώ δεν παραλείπει να αναφέρει και περιστατικά που σχετίζονται με την πρωτοφανή φιλαργυρία του. Περιγράφει επίσης τους γάμους του Σαλήμπεη, τριτότοκου γιου του βεζίρη που έγιναν το 1817 και ιστορεί τον πανικό που επικρατούσε στα Γιάννενα, όταν περνούσε η άμαξα με τις γυναίκες του χαρεμιού: *"Όλοι*

οι άνδρες έπρεπε να εξαφανισθούν ή να ξαπλωθούν μπρούμυτα καταγής. Οι παραβάτες σφάζονταν επί τόπου από τους ευνούχους ή τους στρατιώτες της συνοδείας. Μόνο οι γυναίκες απαλλάσσονταν από την υποχρέωση αυτή". Ο Αλής για να δελεάσει τον Manzour ώστε να παραμείνει στα Γιάννενα προσφέρθηκε να του βρει σύζυγο και να του παραχωρήσει σπίτι, αυτός όμως απέρριψε τις προσφορές, δέχθηκε όμως ένα γούνινο παλτό, ένα άλογο και άλλα δώρα. Οι Οθωμανοί της Αυλής του βεζίρη τον καλοδέχτηκαν ενώ οι Έλληνες τον αντιπαθούσαν και συνωμοτούσαν εναντίον του. Κατά την παραμονή του στα Γιάννενα πειραματιζόταν στην κατασκευή εκρηκτικής ύλης και κατόρθωσε να παρασκευάσει ένα είδος δυναμίτη σε μορφή σκόνης που αποτελούνταν από ασβεστόλιθο και μπαρούτι. Για τον Αλή ανέφερε χαρακτηριστικά ότι *"είναι ολότελα αγράμματος, ούτε να διαβάσει ούτε να γράψει μπορεί και υποκρίνεται πως ξέρει και τα δύο. Επίσης διασκεδάζει μιλώντας στον συνομιλητή του πότε ελληνικά, πότε τούρκικα και πότε αρβανίτικα ανάλογα με τη διάθεσή του, αδιαφορώντας αν γίνεται κατανοητός. Ο αιματοβαμμένος βεζίρης αισθάνεται δέος μόνο μπροστά στους δερβίσηδες".* Επίσης προσθέτει: *"Όταν η Φροσύνη αποκάλυψε στους συγγενείς της τις ερωτικές προτάσεις του Μουχτάρ, όλοι και περισσότερο ο θείος της ο δεσπότης (ο Γκάγκας) τη συμβούλευσαν να δεχθεί αμέσως, κι ας ήταν παντρεμένη με παιδιά, για να μη θυμώσει ο πασάς. Το έμαθε ο σύζυγος, ήξερε τι τον περιμένει και την ίδια μέρα εγκατέλειψε τα Γιάννενα και κατέφυγε στο Βουκουρέστι. Ο δεσμός της Φροσύνης με τον Μουχτάρ κράτησε αρκετό καιρό. Ανάμεσα στα δώρα του ήταν και το δακτυλίδι της γυναίκας του που οδήγησε τη Φροσύνη στον θάνατο".* Ο Γάλλος εξωμότης που θεωρεί την κατάληψη της Πάργας "πούλημα των Άγγλων" δραπέτευσε από τα Γιάννενα κάτω από μυστηριώδεις συνθήκες το 1819.

Πολύ νέος ο Άγγλος αρχιτέκτονας **Thomas Allom** (1804-1872) συνειδητοποίησε ότι το μέλλον του είναι στη ζωγραφική και όχι στην αρχιτεκτονική. Μεγάλο όνομα στην εποχή του, για πολλά χρόνια εξέθετε έργα του στη Βασιλική Ακαδημία του Λονδίνου με συνεχή επιτυχία. Πολλές φορές κλήθηκε από συναδέλφους του να τους βοηθήσει με τη δύναμη και την ομορφιά της τέχνης του. Ο Allom περιηγήθηκε την Ανατολή μεταξύ του 1836 και του 1837, έγραψε πλήθος περιηγητικών έργων, τα οποία και συμπλήρωσε με έξοχα χαρακτικά, που ζωγράφισε εκ του φυσικού. Αποτέλεσμα της ελληνικής εμπειρίας του ήταν η έκδοση των Syria, the Holly Land, Asia Minor and Constantinople (London 1844) και Constantinople and scenery of the seven churches of Asia Minor (London

1843), με σαράντα επτά χαλυβδογραφίες που απεικονίζουν, μεταξύ των άλλων τα Γιάννενα, το Σούλι, την Πάργα, την Παραμυθιά και το Αργυρόκαστρο. Γράφει ο Allom ότι *"τα Γιάννενα που τα επισκέφθηκε το 1837 είναι πασίγνωστα στην Αγγλία γιατί ήταν η πρωτεύουσα του διακεκριμένου τοπάρχη Αλή πασά και γι' αυτό συγκεντρώνουν πλήθος επισκεπτών από όλη την Ευρώπη".* Συνεχίζει ο περιηγητής λέγοντας ότι η πόλη είναι γνωστή από την εποχή του Ιωάννη Κατακουζηνού και διατήρησε τη βυζαντινή της φυσιογνωμία μέχρι το 1432. Η ονομασία τους "Ioannina" μάλλον προέρχεται από το χριστιανικό όνομα του ιδρυτή τους αν και συνήθως γράφονται "Yannini". Τα Γιάννενα είναι φημισμένα, σύμφωνα με τον Allom, για τα σχολεία τους και έχουν αναδείξει πολλούς μορφωμένους άνδρες. Αναφέρει ακόμη ότι *"τα Γιάννενα έχουν 40.000 κατοίκους, 19 τζαμιά, 5 τεκέδες, 6 εκκλησίες και 2 συναγωγές. Η ασφάλεια που παρέχουν, η προστασία των γύρω βουνών, οι φυσικές τους ομορφιές και η πανέμορφη λίμνη τους, συντελούν ώστε κανείς από όσους περιηγούνται την Ήπειρο και την Αλβανία να διανοείται να μην τα επισκεφθεί".* Οι Γιαννιώτες είναι σε συνεχή επικοινωνία με τη Ρωσία, τη Βενετία και τη Μάλτα. Τα Γιάννενα φημίζονται για τα κεντήματά τους, για τη δεξιοτεχνία των τεχνιτών τους στη διακόσμηση των σπαθιών και των άλλων όπλων και κυρίως για τα όμορφα τσιμπούκια που κατασκευάζονται εκεί. Το πρώτο πράγμα που έκαναν οι μωαμεθανοί όταν κατέλαβαν την πόλη, γράφει ο Allom ήταν να κατεδαφίσουν τις χριστιανικές εκκλησίες και το δεύτερο να μιμηθούν την απαγωγή των Σαβίνων από τους Ρωμαίους: *"Μία πάνοπλη ομάδα μουσουλμάνων έστησε καρτέρι έξω από μία εκκλησία στην οποία είχαν συγκεντρωθεί οι καλύτερες γιαννιώτικες οικογένειες. Κάθε Τούρκος έβαλε στο μάτι την κοπέλα που του άρεσε περισσότερο κι όταν το εκκλησίασμα βγήκε από τον ναό την άρπαξε και την απήγαγε βιαίως. Οι κραυγές κι η απόγνωση των γονιών τους ήταν μάταιη. Τα κορίτσια, τελικά συμβιβάσθηκαν με τη μοιρασιά και έτσι χριστιανές και μουσουλμάνοι έζησαν αρμονικά μαζί".* Συνεχίζει ο Allom και αναφέρει ότι *"όλα χάλασαν το 1611, όταν ένας φανατικός χριστιανός επίσκοπος (πρόκειται για τον Διονύσιο Σκυλόσοφο)... ονειρεύτηκε ότι μπορεί να ρίξει ακόμη και τον σουλτάνο από τον θρόνο του. Με μερικούς οπαδούς του επιτέθηκε στα Γιάννενα, έχασε όμως τη μάχη κι από τότε οι Γιαννιώτες έχασαν όλα τα προνόμιά τους και υποτάχθηκαν στον τουρκικό ζυγό, όπως όλες οι περιοχές της αυτοκρατορίας".* Ο Allom ήταν σπουδαίος ζωγράφος. Οι

απεικονίσεις της Κωνσταντινούπολης, της Προύσας, της Σμύρνης, των Μουδανιών και άλλων πόλεων της Μ. Ασίας είναι εξαιρετικές.

Ο λαμπρός Γάλλος ζωγράφος **Louis Dupré** (1789-1837) μαθητής του διάσημου ζωγράφου και θερμού φιλέλληνα Jacques Louis David επισκέφθηκε την Ήπειρο το 1819. Συγκέντρωσε τις εντυπώσεις του στο εικονογραφημένο λεύκωμα Voyage à Athènes et à Constantinople... (Paris 1825). Πρόκειται για μνημειώδη έκδοση, πραγματικό επίτευγμα της χαρακτικής τέχνης. Σε αυτό ο Dupré απεικόνισε το γοητευτικό και εξωτικό στοιχείο με σπάνια ακρίβεια και μοναδική λάμψη. Οι έγχρωμες λιθογραφίες του είναι πολύτιμες γιατί αποδίδουν με εξαιρετική πιστότητα πρόσωπα, ενδυμασίες, σκηνές της καθημερινής ζωής, τοπία και πολλά άλλα θέματα που συγκίνησαν τον καλλιτέχνη. Τα κείμενα που συνοδεύουν τις εικόνες είναι ταξιδιωτικά χρονικά μεγάλου ενδιαφέροντος. Αποβιβάσθηκε πρώτα στην Κέρκυρα και έπειτα απέναντι στο Βουθρωτό. Από εκεί κατευθύνθηκε στα Γιάννενα, όπου φιλοτέχνησε μερικά από τα καλύτερα σχέδια και ελαιογραφίες του. Για τα Γιάννενα αναφέρει ότι *"δεν υπήρχε τίποτα αξιοσημείωτο στο εσωτερικό της πόλης. Τα σπίτια της δείχνουν θλιβερά και ομοιόμορφα, αλλά αν σκεφτεί κανείς ότι είναι τούρκικα σπίτια, είναι αρκετά καλοχτισμένα. Επισκέφθηκα το παζάρι, που είχε πολλούς ακανόνιστους δρόμους με χαμηλά μαγαζιά. Οι τεχνίτες που δουλεύουν εδώ εκθέτουν την πραμάτεια τους έξω στην πρόσοψη κάτω από ένα στέγαστρο. Ο χώρος είναι ολόκληρος στεγασμένος και ασφαλίζεται κάθε βράδυ από μεγάλες πόρτες".* Ανάμεσα στις λιθογραφίες περιλαμβάνεται ο Αλή πασάς στη λίμνη των Ιωαννίνων. Για τον Αλή αναφέρει χαρακτηριστικά: *"Η γλυκιά και πρόσχαρη φυσιογνωμία του, οι απλοϊκοί, θελκτικοί τρόποι του, η μακριά λευκή γενειάδα του που έδινε στο πρόσωπό του σεβάσμια όψη ήταν ό,τι καταλληλότερο για να εξαπατηθούν κατά την πρώτη επαφή, εκείνοι που δεν γνώριζαν ότι με τη δόλια εξωτερική του εμφάνιση κάλυπτε τη θηριώδη φύση του. Αν και ογδόντα χρόνων φαινόταν γεμάτος υγεία και δύναμη και ακόμη απρόσβλητος από τις ασθένειες που συνοδεύουν συνήθως τα γηρατειά. Το πρόσωπό του, αναλλοίωτο από τις ζημιές του χρόνου, διατηρούσε μια ευκινησία εκφράσεως, την οποία έκανε εντονότερη η εκπληκτική ζωηρότητα των ματιών του. Μόνο το βαρύ και τεράστιο σώμα του δεν του επέτρεπε να καθίσει με τα πόδια σταυρωμένα, όπως συνηθίζουν οι ανατολίτες. Κοντά του, ώστε να φτάνει εύκολα είχαν τοποθετήσει τα όπλα του: μια καραμπίνα, ένα μακρύ εγχειρίδιο και δύο πιστόλια κοσμημένα με πολύτιμες πέτρες. Άστραφταν όλα από τη*

θαυμάσια στίλβωση. Το κοστούμι του πλούσιο, αλλά χωρίς επιδεικτική μεγαλοπρέπεια, δεν πρόδιδε το υψηλό του αξίωμα". Έχοντας ζήσει κοντά στο περιστατικό πνιγμού της Φροσύνης περιέγραψε: *"Είδα τη μοιραία πύλη από την οποία είχαν γκρεμίσει τις δεκαεφτά ελληνίδες, όλες μητέρες, πανέμορφες που σκοτώθηκαν, όπως λένε επειδή τις ζήλεψαν οι νύφες του τυράννου ή μάλλον επειδή ο ίδιος θέλησε να εκδικηθεί στο πρόσωπό τους τη σπουδαιότερη από όλες, τη Φροσύνη την ανεψιά του αρχιεπισκόπου Γαβριήλ που αντιστάθηκε στους ένοχους πόθους του".*

Ο Γάλλος ζωγράφος L. Dupré, σε λιθογραφία και ελαιογραφία που δημιούργησε μετά το ταξίδι του στην πόλη αποτυπώνει το κάστρο με τις δύο ακροπόλεις, το Φετιχιέ και Ασλάν τζαμί και το Σεράι του Αλή.

Ο Γάλλος αξιωματικός του Βοναπάρτη **Barthélemy Bacheville** έφτασε στα Γιάννενα, μετά από πρόσκληση του Αλή, το 1818 με ένα καραβάνι από άλογα και είκοσι καμήλες για να μάθει στον στρατό του Αλή την πολεμική τέχνη. Έγραψε ένα ανακριβές οδοιπορικό Voyage des frères Bacheville, en Europe et en Asie (Paris 1822) που κατά τον Σιμόπουλο παρουσιάζει τόσες αβεβαιότητες και γεωγραφικούς παραλογισμούς που δεν αφήνει αμφιβολίες ότι πρόκειται για φαντασιώσεις του συγγραφέα. Ονομάζει την Παμβώτιδα ..."Αχερουσία λίμνη", ενώ περιγράφει μια σειρά από περιστατικά που έχουν σχέση με την πασίγνωστη αγριότητα του σατράπη της Ηπείρου (βασανισμούς,

αποκεφαλισμούς, εκτελέσεις). Υποστηρίζει μάλιστα ότι η διαβόητη ήμερη λεοπάρδαλη του βεζίρη πυρπολήθηκε από τον ίδιο και έγινε παρανάλωμα, επειδή αρνήθηκε να κατασπαράξει έναν άνδρα και μια γυναίκα που ο Αλής έριξε στο κλουβί της. Αναφερόμενος στις θηριωδίες του Αλή γράφει ότι *"σούβλισε κάποιον για ασήμαντο παράπτωμα, έδωσε εντολή να τον ψήσουν και ανάγκασε τους γονείς του να συνδαυλίζουν και να τροφοδοτούν τη φωτιά".* Ακόμη περιγράφει: *"μία μέρα πρόσταξε να δέσουν ένα στρατιώτη στην κάννη του κανονιού και τον ανάγκασαν να πυροδοτήσει ο ίδιος. Ο Αλής γελούσε με το θέαμα. Σε λίγο έφεραν δύο κλέφτες. Τους έκοψαν με μεγάλα ψαλίδια την άκρη της μύτης, τα αφτιά και τα ακροδάχτυλα. Έριξαν αυτά τα ματωμένα ξεφτίδια σ' ένα δοχείο, πρόσθεσαν αλάτι και ξίδι και ανάγκασαν τους μελλοθάνατους να τα φάνε"*. Ο μεγαλομανής Bacheville ισχυρίζεται ότι τελικά ανέλαβε την εκπαίδευση του πεζικού του Αλή, αλλά μετά από λίγο καιρό αναγκάσθηκε να δραπετεύσει από τα Γιάννενα κάτω από μυστηριώδεις συνθήκες, παρόμοιες με εκείνες του τυχοδιώκτη I.Manzour.

Αμερικανός πολιτικός και απόφοιτος του Πανεπιστημίου του Harvard ο **Edward Everett** (1794-1865) που είχε σπουδάσει κλασική φιλολογία επισκέφθηκε την Ελλάδα σε ηλικία είκοσι έξι ετών το 1819, παρακινούμενος από τον Byron τον οποίο συνάντησε στο Λονδίνο. Ελληνολάτρης, ερευνητής και προικισμένος νεοελληνιστής, έγραψε ημερολόγιο του ταξιδιού του που έμεινε όμως ανέκδοτο. Το κείμενο αυτό ήλθε στο φως της δημοσιότητας από τον Γ. Σούλη το 1949. Στα Γιάννενα έφτασε στις 10 Απριλίου 1819 με τον συμπατριώτη του T. Lyman εφοδιασμένος με συστατικό γράμμα του Άγγλου διοικητή των Επτανήσων για τον Αλή πασά. Εγκαταστάθηκαν κι αυτοί στο αρχοντικό του Νικολού Αργύρη κι ανέβηκαν αμέσως στο σεράι του Μουχτάρ, για τον οποίο ο Everett γράφει με συμπάθεια. Την άλλη μέρα επισκέφθηκαν τον βεζίρη. Παρατηρεί ότι *"η αίθουσα του βεζίρη ήταν χαμηλοτάβανη με κανονικές διαστάσεις, αλλά πολύ σκοτεινή. Πλούσια φωτιά έκαιγε σε μία πλευρά. Ο βεζίρης καθόταν σταυροπόδι ανάμεσα σε έξι μαξιλάρια. Κρατούσε στο χέρι του ένα μακρύ τσιμπούκι. Τα κάτασπρα γένια και τα μουστάκια του ήταν πλούσια και η έκφρασή του γλυκιά και επιβλητική. Πλάι του βρισκόταν ένα στιλέτο και δύο πιστόλες".* Ο Αλής ζήτησε από τον Αμερικανό ξένο να μεσολαβήσει για να εγκατασταθεί πρόξενος των ΗΠΑ στα Γιάννενα ενώ εξέφρασε την επιθυμία να αναπτύξει εμπορικές σχέσεις με την Αμερική. *"Τα Γιάννενα είναι μια όμορφη μικρή πόλη με έκδηλα σημάδια ευημερίας",* γράφει ο Everett που έφυγε από την

πρωτεύουσα της Ηπείρου μετά από πενθήμερη παραμονή και αφού προηγουμένως είχε την τύχη να του δείξει ο βεζίρης την πλουσιότατη συλλογή διαμαντιών που με διάφορους τρόπους θεμιτούς ή μη είχε αποκτήσει. Συνάντησε και τον Ψαλίδα ο οποίος τον ενημέρωσε για την οικονομική κυρίως κατάσταση της Σχολής που διηύθυνε.

Συνταξιδιώτης του Edward Everett ο επίσης Αμερικανός **Theodore Lyman** (1792-1849) ξεκίνησε από τη Σαγιάδα την ηπειρωτική του περιήγηση στις 8 Απριλίου 1819 με μοναδικό προορισμό τα "Ioannina" και την αυλή του Αλή πασά. Καλός χειριστής του γραπτού λόγου ο Lyman καταγράφει ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις και παραθέτει λεπτομερή στοιχεία για την περιοχή που επισκέπτεται ενώ είχε ήδη διαβάσει τα κείμενα των άλλων περιηγητών που προηγήθηκαν, όπως του Pouqueville, του Leake και του Byron. Ο Αμερικανός συγγραφέας μαζί με τον Everett από τη Σαγιάδα κατευθύνθηκαν προς τα Γιάννενα, αφού συγκρότησαν καραβάνι με έναν Γιαννιώτη έμπορο που γύριζε από την Κέρκυρα και ένα νεαρό βενετσιάνο χορευτή της όπερας που ήταν καλεσμένος του πασά για να χορέψει με μια ομάδα Ιταλών στους γάμους του εγγονού του. Η διαδρομή επιφύλαξε κι άλλες απογοητεύσεις στον ξένο επισκέπτη αφού γινόταν μέσα από άγρια και σκοτεινά μονοπάτια όπου συναντούσε κανείς άθλια ελληνικά σπίτια που δεν είχαν ούτε τραπέζια ούτε καρέκλες ούτε κρεβάτια και όπου οι εξαθλιωμένες μανάδες κλείνουν κατάμουτρα την πόρτα γιατί βλέπουν τον κάθε ξένο σαν δυνάστη που έρχεται να τους αρπάξει τη μικρή τους περιουσία. Στις 10 Απριλίου 1819 φθάνουν στα Γιάννενα. Η άφιξή τους συμπίπτει με το Πάσχα. Μπαίνοντας στην πόλη είδαν πολλούς Γιαννιώτες να κρατούν στα χέρια τους κεριά, τρία ή τέσσερα, μια και το Πάσχα όπως γράφει ο Lyman, είναι η μεγαλύτερη γιορτή των Ελλήνων. Οι άνθρωποι φορούσαν τα καλά τους ρούχα και καινούρια παπούτσια και καθάριζαν τις εικόνες της Παναγίας στα εικονοστάσια που ήταν πολλά στην είσοδο των Ιωαννίνων. Ο Lyman ευχαριστήθηκε γιατί οι διερχόμενοι τους χαιρετούσαν με τη φράση "Χριστός Ανέστη" που στο οδοιπορικό του τη γράφει με ελληνικούς χαρακτήρες. Η διάθεση του Αμερικανού περιηγητή άλλαξε προς το καλύτερο αφού βρέθηκε σε μια μεγάλη και πλούσια πόλη, με πολλούς μορφωμένους άνδρες καθώς και πλούσιους που έχουν καταθέσεις στο Λιβόρνο, τη Βιέννη και τη Λειψία. Οι Έλληνες αποτελούν την άρχουσα τάξη των Ιωαννίνων, Έλληνες είναι οι αξιωματούχοι του Αλή, οι πλούσιοι έμποροι, οι διαπρεπέστεροι στρατιωτικοί καθώς και όλοι οι σπουδαγμένοι. Από έγκυρες πηγές κατά τον Lyman

"υπάρχουν στα Γιάννενα 5.000 σπίτια, με έξι κατοίκους το καθένα. Η πόλη καταλαμβάνει μικρή έκταση, μέσα σ' αυτή βρίσκονται τα δύο κάστρα, τα δύο παλάτια του Αλή, το παλάτι του Μουχτάρ και τα μεγαλύτερα και περισσότερα οθωμανικά νεκροταφεία από όλες τις τουρκικές πόλεις. Είναι αξιοπρόσεκτο το γεγονός ότι στα ελληνικά σπίτια κατοικούν περισσότερες από μία οικογένειες. Τα σπίτια αυτά είναι βέβαια μεγάλα και η αυλή τους περιβάλλεται από ξύλινες περιφράξεις. Πάντως πιστεύω ότι ο αριθμός των σπιτιών δεν πρέπει να ξεπερνά τις 3.000, ενώ ένας Άγγλος ταξιδιώτης υπολογίζει τον πληθυσμό σε 35.000". Κατέλυσε με τον Everett στο σπίτι του Νικολού Αργύρη κατόπιν εντολής του Μουχτάρ, γιατί *"απαγορεύεται από το κοράνι στους μουσουλμάνους να φιλοξενήσουν αλλόθρησκους στο παλάτι που επιπλέον στεγάζει και το απροσπέλαστο χαρέμι του πρίγκιπα".* Οι δύο ξένοι πραγματοποίησαν τις συνηθισμένες επισκέψεις του στον Αλή και τον γιο του, ενώ συνάντησαν φυσικά και τον Ψαλίδα *"που δίδασκε στο σχολείο του 200 μαθητές, γνώριζε πέντε γλώσσες, είχε ένα όμορφο σπίτι κι ένα χαριτωμένο γιο και ήταν ζωηρός, γνωστικός, οξύνους και μορφωμένος, αλλά μιλούσε με κάποια τραχύτητα".* Το πιο ενδιαφέρον τμήμα του χρονικού του Lyman αποτελούν οι αναφορές του στην οικονομική ζωή των Ιωαννίνων και της ευρύτερης περιοχής. Τα "στατιστικά του στοιχεία" όπως τα ονομάζει αφορούν τον πληθυσμό της πόλης, τα έσοδα του Αλή που *"κρατά για τον εαυτό του το ένα τρίτο από τις εισπράξεις των πωλήσεων στην επικράτειά του"* και που στέλνει όμως 16 πιάστρα για κάθε ενήλικο της ανώτερης τάξης (πάνω από 16 χρονών), 10 πιάστρα για κάθε ενήλικο της μεσαίας τάξης και 6 πιάστρα για κάθε ενήλικο της κατώτερης τάξης "χαράτσι" στον σουλτάνο. Ο Lyman υπολογίζει το εισόδημα του βεζίρη σε δεκατέσσερα εκατομμύρια πιάστρα, του πρωτότοκου γιου του Μουχτάρ, κυβερνήτη των Ιωαννίνων σε τρία εκατομμύρια, του δευτερότοκου Βελή πασά της Θεσσαλίας σε τέσσερα εκατομμύρια και του Σελή πασά του Δελβίνου και νεότερου γιου του Αλή σε πεντακόσιες χιλιάδες πιάστρα. Ο Lyman δίνει επίσης πληροφορίες για τον πληθωρισμό, για τα προϊόντα και τις τιμές τους, για τις εξαγωγές και τις εισαγωγές, για τις εμπορικές συναλλαγές, τη γεωργική παραγωγή ακόμη και για το κόστος ζωής στα Γιάννενα. Υπολογίζει ότι κατά μέσο όρο ο Γιαννιώτης χρειάζεται μια κάπα κάθε δύο χρόνια, επισκέπτεται τον κουρέα του τρεις φορές τον μήνα, αγοράζει δύο μάλλινα ρούχα, μια μπλούζα κι ένα λαιμοδέτη τον χρόνο, μια ζώνη για το μαχαίρι του και μια θήκη για τον καπνό του κάθε δέκα χρόνια και ένα καλό παλτό με βαμβακερό γιακά κάθε πέντε χρόνια.

Προσθέτοντας σε αυτά, τα έξοδα του σπιτιού, το ενοίκιο, τα ποτά, τα τρόφιμα, το κρέας, ο Lyman εκτιμά ότι το ετήσιο κόστος ζωής στα Γιάννενα είναι στις αρχές του 19ου αιώνα τριάντα τρεις περίπου λίρες Αγγλίας. Ο Lyman έφυγε από τα Γιάννενα χωρίς να πληροφορηθεί ή τουλάχιστον δεν θέλησε να γράψει για τις θηριωδίες του δυνάστη της Ηπείρου. Αντίθετα αναφέρει ότι θα θυμάται πάντοτε *"με ιδιαίτερη ικανοποίηση και ευχαρίστηση τη φιλοξενία και την προστασία αυτής της διακεκριμένης οικογένειας"*. Ο ξένος περιηγητής κατέθεσε τις εντυπώσεις του στην αμερικανική επιθεώρηση The North American Review, Miscellaneous Journal (Boston 1820). Ακόμη ο Lyman έγραψε το βιβλίο The political state of Italy (Boston 1820), όπου ελάχιστα ασχολείται με το ταξίδι που έκανε με τον Everett στην Ελλάδα. Άλλωστε και στο πρώτο του οδοιπορικό δεν αναφέρει σε κανένα σημείο το όνομα του συνταξιδιώτη του. Ο Lyman που διετέλεσε δήμαρχος της Βοστώνης αποφοίτησε από το Harvard το 1810 ήταν πολυγραφότατος συγγραφέας, θερμός φιλέλληνας και γνωστός φιλάνθρωπος.

Αγγλικανός επίσκοπος του Lincoln ο αιδεσιμότατος **Christofer Wordsworth** (1807-1885), ήταν επιπλέον και σημαντικό δημόσιο πρόσωπο της εποχής του. Διετέλεσε επίτιμο μέλος του Trinity College, επισκέπτης καθηγητής του Cambridge, διευθυντής του Harrow School και μέλος του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου της Ρώμης. Ταξίδεψε στην Ελλάδα το 1832 και έγραψε το έργο, Greece, pictorial, descriptive and historical που γνώρισε σημαντική επιτυχία και κυκλοφόρησε σε τέσσερις εκδόσεις. Στο ογκώδες σύγγραμμά του που διανθίζεται με κομψά μικρά χαρακτικά, ο Άγγλος ιερωμένος αναδεικνύεται σε γεωγράφο, ιστορικό και περιηγητή. Ο ίδιος δεν ζωγράφιζε και οι εικόνες του βιβλίου του προέρχονται από άλλους καλλιτέχνες, τους καλύτερους του Λονδίνου και του Παρισιού, όπως γράφει στο εξώφυλλο της γαλλικής έκδοσης. Από τον Ζυγό του Μετσόβου, *"την πιο αξιοσημείωτη περιοχή της γεωγραφίας της Ηπειρωτικής Ελλάδας"* αρχίζει την περιγραφή του ο Wordsworth. Στα Γιάννενα αφιερώνει μερικές σελίδες, ενώ στη Δωδώνη (προβληματισμένος για την ακριβή θέση της) πολύ περισσότερες. Σημειώνει ότι *"για τα Γιάννενα έχουν γραφεί τόσο πολλά που είναι πλέον μια γνώριμη πόλη, παρ' ότι δεν διαθέτει αρχαιότητες. Δυστυχώς έχει πέσει πια σε παρακμή, ακολουθώντας την τύχη του Αλή πασά του τελευταίου διαπρεπούς κυβερνήτη της, αυτού που μπορεί να ονομασθεί ο Ναπολέων της Ελλάδας χάρη στην οξύνοια και τη σύνεση που τον χαρακτήριζε"*. Ο αιδεσιμότατος Wordsworth πέρασε τον περισσότερο χρόνο της

παραμονής στα Γιάννενα, την "άγια πόλη" όπως την ονομάζει, ασχολούμενος με το τέμενος του Φετιχιέ τζαμιού και τον τάφο του Αλή, περιγράφοντας τον εσωτερικό και εξωτερικό χώρο και αναλύοντας το τελετουργικό μέρος των μουσουλμανικών ιεροτελεστιών. Οι υποθέσεις του για την ακριβή θέση της Δωδώνης επιβεβαιώθηκαν το 1887 από τις ανασκαφές του καθηγητή Καραπάνου. Ο Wordsworth ήταν ο πρώτος Άγγλος που έγινε δεκτός από τον βασιλιά Όθωνα. Ως συγγραφέας ήταν ακαταπόνητος, είχε καθαρή σκέψη, σοβαρότητα και επιπλέον μια τάση μυστικιστικού ενθουσιασμού. Έγραψε επίσης το έργο Athens and Attica που θεωρείται σημαντική πηγή πληροφοριών της εποχής εκείνης. Το ύφος του ήταν ζωηρό, ευγενικό αλλά και σαρκαστικό.

Ο πασίγνωστος Άγγλος συγγραφέας του Book of Nonsense (London 1846), **Edward Lear**[25] (1812-1888) πραγματοποίησε δύο ταξίδια στην Ελλάδα και την Αλβανία, το 1848 και το 1849. Το πρώτο ξεκίνησε από τη Θεσσαλονίκη και τελείωσε στην Άρτα και το δεύτερο που αφορούσε την Ήπειρο, άρχισε από την Κέρκυρα και κατέληξε στον Βόλο. Πριν έλθει στην Ελλάδα περιηγήθηκε την Ιταλία το 1838 και το 1839. Ο Lear εξέδωσε χρονικό υπό μορφή ημερολογίου, Journals of a landscape painter in Albania etc. (London 1851), σημαντικό μέρος του οποίου καταλαμβάνουν οι εντυπώσεις του από τα Γιάννενα, τη Ζίτσα και την υπόλοιπη Ήπειρο. Η έκδοση περιλαμβάνει και είκοσι ωραιότατες επιχρωματισμένες χαλκογραφίες φιλοτεχνημένες από τον συγγραφέα που ήταν και σπουδαίος τοπιογράφος. Ο Lear στην εισαγωγή του βιβλίου του αναφέρεται στους περιηγητές που προηγήθηκαν, ξεχωρίζοντας τους J. C. Hobhouse, H. Holland και D. Urquhart. Κορυφαίο θεωρεί όμως τον λοχαγό W. M. Leake που τον χαρακτηρίζει γεωγράφο, αρχαιολόγο, κλασικό και πολιτικό, του οποίου μάλιστα την ορθογραφία και την ονοματολογία ακολουθεί στο έργο του. Ο περιηγητής στο οδοιπορικό του είναι λυρικός και ενθουσιώδης και περιγράφει περισσότερο τις φυσικές ομορφιές και τις καθημερινές απλές συνήθειες των ανθρώπων, παρά τα ιστορικά γεγονότα και τα γεωγραφικά δεδομένα των τόπων που επισκέπτεται. Έρχεται στα Γιάννενα δύο φορές, στις 7 Νοεμβρίου 1848 και στις 11-13 Ιουνίου 1849, φιλοξενούμενος του βρετανού υποπρόξενου των Ιωαννίνων σινιόρ Δαμασκηνού. Στη σύντομη παραμονή του στα

[25] Παπασταύρος Αναστάσιος, *Edward Lear ζωγραφίζοντας την Ήπειρο στα μέσα του 19ου αιώνα*, Ιωάννινα 2014

"ρομαντικά Γιάννενα" ξοδεύει τον χρόνο του σε μακρινούς περιπάτους γράφοντας και ζωγραφίζοντας. Γράφει πως *"μόνο όταν ο καλλιτέχνης αρχίζει να επικοινωνεί με τις συστάδες των δένδρων, τους γύρω λόφους, την πεδιάδα και τη λίμνη, αντιλαμβάνεται το ανεξάντλητο απόθεμα πραγματικής ομορφιάς που αφθονεί στα Γιάννενα".* Επικεντρώνεται στα σύννεφα και τον ουρανό, παρά στα τεμένη των Ιωαννίνων καθώς ο άστατος καιρός των Ιωαννίνων του έκανε εντύπωση. Γράφει στο "Journals...", με ημερομηνία 14 Μαΐου 1849: *"Το πρωί ξεκινάει με λιακάδα, όμως γύρω στις 9 με 10, αστραπές και ασθενής βροχή μας αλλάζει το πρόγραμμα. Το ίδιο συμβαίνει και μετά τις τρεις το απόγευμα. Ο αέρας αν και άνοιξη είναι πολύ κρύος και ενώ στην Πάργα φορούσα ελαφρό ρουχισμό εδώ αναγκάζομαι να φορώ διπλή κάπα, ενώ τη μισή νύχτα δεν μπορώ να κοιμηθώ από το κρύο".* Θαυμάζει την αγορά των Ιωαννίνων για τον πλούτο και την ποικιλία των εμπορευμάτων, ενώ συγχρόνως απογοητεύεται από την εμφάνιση των γυναικών της πόλης. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά: *"Στα Γιάννενα δεν συνάντησα μια αρκετά όμορφη γυναίκα. Πολλές από τις Γιαννιώτισσες βάφουν, με ένα άτεχνο τρόπο, τόσο τα μάτια τους όσο και τις ρίζες των μαλλιών τους".* Αφού κάνει αναφορά στον Αλή πασά "τον θαυμαστό άνδρα που έκανε τόσα χρόνια τον κόσμο να τον τρέμει", καταλήγει γοητευμένος: *" Ποτέ δε θα ξεχάσω τα Ιωάννινα που είναι ίσως η πιο ενδιαφέρουσα πόλη από όσες έχω επισκεφθεί σε όλες τις χώρες. Ο χρόνος μου στα Γιάννενα πέρασε πολύ γρήγορα γιατί υπήρχαν ευχάριστες απασχολήσεις για κάθε ώρα. Άλλοτε καθόμουν στον λόφο που υψώνεται δυτικά της πόλης από όπου θαύμαζα το Μιτσικέλι, το μεγάλο βουνό που διαγράφεται επιβλητικό επάνω από τη λίμνη. Άλλοτε χαιρόμουν να περπατώ μέσα στις δυτικές συνοικίες, από όπου το πελώριο φρούριο της Λιθαρίτσας, ερειπωμένο σήμερα, με τα ασημένια τζαμιά του και τα σκουροπράσινα κυπαρίσσια του σου χαρίζει μια σπάνια εικόνα ομορφιάς. Ήταν μία αισθητική χαρά να παρακολουθώ με την έλευση της εσπέρας, πώς βάθαιναν τα χρώματα στους μαγευτικούς βορινούς λόφους και πώς οι σκιές αγκάλιαζαν σιγά σιγά τις χαράδρες των βουνών".* Ο Lear δεν περιοριζόταν μόνο στο να τριγυρίζει στους δρόμους και τις γειτονιές των Ιωαννίνων, αλλά του άρεσε να επισκέπτεται και τις εξοχές που βρίσκονταν γύρω τους γράφοντας χαρακτηριστικά στο οδοιπορικό του: *"Καθόλου δεν κουραζόμουν να περπατάω στην ανοιχτή κοιλάδα, δυτικά της πόλης, όπου βοσκούσαν χιλιάδες ζωντανά που έδιναν μια θερμή οικειότητα στο χώρο και από όπου περνούσαν με νωχέλεια, κάτασπροι πελαργοί αναζητώντας την τροφή τους. Η*

γενική εικόνα που αντίκρισα ήταν εξαιρετικά ωραία"[26]. Κατά τη δεύτερη επίσκεψή του έμεινε τρεις μέρες (11,12,13 Μαΐου 1849) στην ηπειρωτική πρωτεύουσα. Τα είδε όλα, ζωγράφισε τα πάντα και κατέγραψε το καθετί στο ημερολόγιό του, όπου αναφέρει : *"θα ήταν παράλειψη αν κάποιος επισκέπτης των Ιωαννίνων δεν πάρει μια βάρκα, για να πάει στο μοναστήρι, όπου ο περίφημος Αλή πασάς συνάντησε το θάνατο..."*[27]. Το συγγραφικό και εικαστικό έργο του Lear εκτιμήθηκε πολύ τόσο στην πατρίδα του όσο και στην Ελλάδα. Υπήρξε ο πιο παραγωγικός από τους ζωγράφους-περιηγητές, αφού τα έργα του με θέμα την Ελλάδα ξεπερνούν τις δύο χιλιάδες, πολλά από τα οποία βρίσκονται στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη.

Η Αγγλίδα **Emily-Anne Strangford** (1827-1887), κόρη του ναυάρχου Sir Francis Beaufort (εφευρέτη της γνωστής κλίμακας μετρήσεως των ανέμων "μποφόρ") ταξίδεψε αποκλειστικά στην Ήπειρο από την $1_{η}$ ως τη $15_{η}$ Ιουνίου 1863, ένα χρόνο μετά τον γάμο της με τον διπλωμάτη, φιλόσοφο και εθνολόγο William Strangford. Τις εντυπώσεις της από την επίσκεψη στη Νότια Αλβανία, όπως αναφέρει την Ήπειρο, κατέγραψε στο οδοιπορικό The eastern shores of the Adriatic, with a visit in Montenegro in 1863 (London 1864). Χαρακτηρίζει το ταξίδια της "τουριστικό" και δεν παραλείπει να περιλάβει στο βιβλίο της, σαν παράρτημα έναν τουριστικό οδηγό για την Ήπειρο της εποχής εκείνης. Ξεκίνησε από την Κέρκυρα τον Μάιο του 1863 και αποβιβάσθηκε στους Αγίους Σαράντα, με προορισμό τα Γιάννενα. Στην ηπειρωτική πρωτεύουσα έφτασε μετά από μια κοπιαστική διαδρομή, αφού πρώτα επισκέφθηκε τη Ζίτσα, την οποία ήθελε να δει οπωσδήποτε επηρεασμένη και αυτή από τους ύμνους του Byron. Στα Γιάννενα φιλοξενήθηκε μαζί με τη συνοδεία της στο Βρετανικό Προξενείο. Περιηγήθηκε την περιοχή και έδωσε ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την αγορά, την οικονομική ζωή, την ποικιλία θηραμάτων, την πανίδα, τη χλωρίδα ακόμη και για τις ισοτιμίες των νομισμάτων. Γράφει η Strangford ότι *"η πόλη είναι πολύ άσπρη σαν μάρμαρο από κάποια απόσταση, είναι καλοφτιαγμένη, μοιάζει με ένα ωραίο τόξο που προχωρεί μέσα στη λίμνη*

[26] Παπασταύρος Αναστάσιος, *Edward Lear ζωγραφίζοντας την Ήπειρο στα μέσα του $19_{ου}$ αιώνα*, Ιωάννινα 2014, σ. 59

[27] Παπασταύρος Αναστάσιος, *Edward Lear ζωγραφίζοντας την Ήπειρο στα μέσα του $19_{ου}$ αιώνα*, Ιωάννινα 2014, σ. 61

και διεισδύει στα όμορφα λιβάδια και στους πλούσιους κήπους. Η λίμνη την αγκαλιάζει γλυκά, ενώ από την άλλη μεριά του νερού βρίσκεται το Μιτσικέλι που υψώνεται περήφανα σαν να είναι πιο ψηλό από τις τρεις χιονισμένες βουνοκορφές της Πίνδου". Η Αγγλίδα περιηγήτρια διαπιστώνει ότι τίποτε πια δεν θυμίζει την ακμή και την ανάπτυξη των Ιωαννίνων των αρχών του $19_{ου}$ αιώνα. Η παρακμή της πόλης είναι εμφανής. Επισκέπτεται το παζάρι που είναι πράγματι άψυχο και άθλιο, με τα φρικαλέα λιθόστρωτα, τις σκοτεινές παράγκες και τα χτυπητά χρώματα ενός πραγματικά ανατολίτικου παζαριού. Δεν υπήρχε κανένα κτήριο στα Ιωάννινα αξιόλογης ομορφιάς, ούτε κανένα άλλο με ιστορικό ενδιαφέρον εκτός από αυτό που ανήκε στον φημισμένο Αλβανό δεσπότη και τύραννο Αλή πασά. Μια κινητή γέφυρα οδηγεί από το κάστρο κατευθείαν μέσα στο παζάρι και την υπόλοιπη πόλη. Τα καλά σπίτια είναι όλα στη δυτική πλευρά της πόλης, το καθένα με τον κήπο του. Η εναλλαγή δένδρων με άσπρα σπίτια είναι από τις ομορφιές των Ιωαννίνων. Οι κάτοικοι είναι τόσο φτωχοί τώρα που είναι απίθανο να έχει μείνει στην κατοχή τους κάτι που να αξίζει να το αναζητήσεις. Η ίδια η πόλη παρουσιάζει μικρότερο ενδιαφέρον από το νησί που είναι απέναντι από το κάστρο. Στο νησί υπάρχουν επτά μικρά μοναστήρια αλλά καθόλου μοναχοί. Δεν βρήκε κάτι αξιόλογο στην αγορά των Ιωαννίνων, εκτός από μερικά ωραία δείγματα παλιάς ασημουργίας, τα θηλυκωτάρια μέσης, τα μεγάλα κρεμαστά κουμπιά, τα ανάγλυφα, που είναι σμαλτωμένα με καλόγουστα χρώματα και σκαλίσματα από μέταλλο και κυρίως από μερικά κεντήματα που ήταν δείγματα εξαιρετικής ποιότητας. Επισημαίνει ότι *"η πόλη και οι κάτοικοί της βρίσκονται σε τέτοια κατάσταση παρακμής και φτώχειας, αφού και για την αγορά των κοινών ρούχων ο κόσμος που μένει στα χωριά πηγαίνει στην Αυλώνα".* Δεν μπόρεσε να βρει πουθενά καφέ, ενώ αφθονούσε το τούρκικο παγωτό και της έκανε εντύπωση η ύπαρξη πολλών ζαχαροπλαστείων. Τα μόνα αξιοθέατα της πόλης ήταν το τέμπλο του Μητροπολιτικού Ναού, πραγματικά πολύτιμο, μεγάλης ομορφιάς, με ανάγλυφα σκαλίσματα σε ξύλο καρυδιάς εξαιρετικής σχεδίασης και εκτέλεσης, το νησί της λίμνης και το σεράι με τον καγκελωτό τάφο του σκληρού γέρου Αλή, του φημισμένου Αλβανού δεσπότη και τυράννου. Ακόμα η περιηγήτρια περιγράφει στο χρονικό της την εκτέλεση του βεζίρη, αναφερόμενη στους περίφημους θησαυρούς του

ενώ βρίσκει την ιστορία των άτυχων σουλιωτών, εξαιρετικά ενδιαφέρουσα την οποία και αφηγείται[28].

Ο Δανός περιηγητής **Peter Oluf Bröndsted** (1780-1841) επισκέφτηκε την Ήπειρο και χρειάστηκε να περάσουν 150 χρόνια για να δουν τη δημοσιότητα οι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες εντυπώσεις του. Πρόκειται για αποσπάσματα από ένα βιβλίο που εκδόθηκε το 1999 από το Δανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο των Αθηνών που έχει τον τίτλο "Συνομιλίες με τον Αλή πασά και περιέχει τις εντυπώσεις του περιηγητή από την Ήπειρο και την προσωπική καταγραφή του συγγραφέα από μια συνάντηση που είχε με τον βεζίρη το 1812, στην Πρέβεζα. Είναι ένα εξαιρετικό κείμενο που φωτίζει με δημοσιογραφικό τρόπο την πολυσχιδή προσωπικότητα του τοπάρχη των Ιωαννίνων. Ο περιηγητής περιγράφει λεπτομερώς την εμφάνιση του Αλή, την ατμόσφαιρα του σαραγιού του, το τελετουργικό της Αυλής του και επιδιώκει να εισέλθει στην ψυχοσύνθεση του τυράννου. Ο τύραννος θέλησε να ενημερωθεί για όλες τις εξελίξεις στην Ευρώπη. Η συνομιλία έγινε στα ελληνικά που γνώριζε ο Bröndsted, γεγονός που εντυπωσίασε τον πασά. Τον Δανό ιστοριοδίφη παρουσίασε ο George Foresti, ο πρόξενος της Αγγλίας στα Ιωάννινα μετά το 1815. Πολλές από τις κουβέντες με τον συνομιλητή του ο συγγραφέας τις καταγράφει στο οδοιπορικό του με ελληνικά στοιχεία. Ο Αλής έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για τις αρχαιολογικές αναζητήσεις του Δανού και του πρότεινε χορήγηση άδειας ανασκαφών στην Ήπειρο και την Αλβανία, με τον όρο ότι θα έχει μερίδιο από τα μάρμαρα και τα άλλα πολύτιμα πράγματα. Γράφει ο Δανός περιηγητής: *"Μου υπέβαλε τόσες ερωτήσεις που με δυσκολία ήξερα ποια να απαντήσω πρώτα. Του ανέφερα ότι βρίσκομαι εδώ για να δω την Αρχαία Ήπειρο και για να υποβάλω τα σέβη μου στην Υψηλότητά του που συζητούνταν πολύ στην Ευρώπη. Ακούγοντας τα λόγια μου στράφηκε στον Foresti και του είπε ότι έχω μάθει καλά να κάνω φιλοφρονήσεις στα ρωμαίικα. Συνόδευσε τα λόγια του με ένα ξέσπασμα γέλιου τόσο ασυγκράτητο που με κούφανε την πρώτη φορά"*. Συνεχίζει ο περιηγητής *"ο Αλής είχε ανάστημα κάτω του μετρίου. Το κεφάλι του εντυπωσίαζε ιδιαίτερα, γιατί δεν έμοιαζε με κεφάλι Αλβανού, ούτε στο σχήμα ούτε στο χρώμα που μου φάνηκαν εντελώς ελληνικά. Τα μάτια του ήταν μέσου*

[28] Παπασταύρος Αναστάσιος, *Τα Γιάννενα του 19ου αιώνα όπως τα περιέγραψαν και τα απεικόνισαν οι ξένοι περιηγητές,* Αθήνα 2005

μεγέθους και χωρίς αποφασιστικότητα, αλλά εξαιρετικά ζωηρά. Η μύτη μεγάλη και γαμψή, τα μάγουλα φαρδιά και γεμάτα. Το πιγούνι πλούσιο, στρογγυλό και σκεπασμένο από λευκή γενειάδα. Το συχνό χαμόγελό του δεν είχε τίποτε το κοροϊδευτικό ή πανούργο, αλλά πολλή ευγένεια, ενώ όταν η κουβέντα ήταν ενδιαφέρουσα, ένας ευχάριστος και χαρούμενος αέρας απλωνόταν στα χαρακτηριστικά του". Εξέφρασε ακόμη το παράπονο γιατί δεν έχει δει ένα ηφαίστειο π.χ. τον Βεζούβιο, ενώ επεσήμανε ότι στην επικράτειά του δεν υπάρχουν ληστές όπως συμβαίνει στην Ιταλία. Επιθυμούσε να επισκεφθεί την Αθήνα καθώς τη θαύμαζε για τα μνημεία της. Παρέθεσε επίσημο δείπνο στις γυναίκες των περιηγητών στο χαρέμι του και είπε στον Δανό στα ελληνικά ότι λυπόταν που δεν μπορούσε να πάρει και τους κυρίους εξαιτίας των τουρκικών εθίμων. Η συνάντηση έληξε με μια κοινή επίσκεψη στην αρχαία Νικόπολη και την προτροπή του Αλή να επισκεφθεί ο Bröndsted τα Γιάννενα για να δει το παλάτι του και τα άλλα μέγαρά του όπως και έγινε.

Η επίσκεψη του Γάλλου λογίου **Julien Bessières** (1770-1844) στα Γιάννενα ήταν μυθιστορηματική. Το 1798 μετά την εκστρατεία του Ναπολέοντα στην Αίγυπτο, αιχμαλωτίστηκε από τυνήσιους κουρσάρους μαζί με τον F. Pouqueville, τον στρατηγό De Préau κ.ά. Το πλοίο αγκυροβόλησε έξω από το Βουθρωτό όπου βρισκόταν ο Αλής. Μόλις αυτός έμαθε ότι στο πλοίο βρίσκονταν επιφανείς ξένοι, αιφνιδίασε τον κουρσάρο πλοίαρχο, ανέβηκε στο καράβι και απελευθέρωσε τους αλυσοδεμένους ξένους. Ο Pouqueville είχε ήδη αποβιβαστεί στο Ναυαρίνο και απεστάλη δέσμιος στην Κωνσταντινούπολη. Τον ταγματάρχη Charbonnel τον διόρισε υπεύθυνο της στρατιωτικής σχολής στην Μπουνίλα, ενώ στον Bessières επέτρεψε να ζει στο σεράι και να ταξιδεύει στη γύρω περιοχή μαζί του. Τον πρώην καλόγερο Guerini που αλλαξοπίστησε και έγινε Μεχμέτ τον κράτησε στην υπηρεσία του. Ο βεζίρης των Ιωαννίνων υποσχέθηκε στους αιχμάλωτους ταξιδιώτες του Madonna di Montenegro ότι θα ήταν ελεύθεροι να φύγουν ύστερα από δύο χρόνια. Όμως το χρονικό αυτό διάστημα πέρασε και καθώς ο βεζίρης δεν έδειχνε το παραμικρό σημάδι ότι θα κρατούσε την υπόσχεσή του, ο Bessières, ο Charbonnel και ο τρίτος ξένος, ο Poitevin, αποφάσισαν να δραπετεύσουν. Είχαν ήδη νοσταλγήσει τις πατρίδες τους. Και οι τρεις έφυγαν κρυφά με διαφορετικό δρομολόγιο, αλλά με τον ίδιο προορισμό, τα παράλια του Ιονίου. Ο Αλής έγινε έξαλλος όταν άκουσε για τη διαφυγή τους, τη στιγμή μάλιστα που τους χρειαζόταν οπωσδήποτε. Μετά από πολλές δυσκολίες ο Bessières και οι σύντροφοί του κατάφεραν

να φτάσουν στην Κέρκυρα. Όμως οι Ρώσοι τους παρέδωσαν στους συμμάχους τους τους Τούρκους, οι οποίοι στη συνέχεια τους έστειλαν δέσμιους στην Κωνσταντινούπολη. Ο Γάλλος λόγιος ξαναήρθε στην ηπειρωτική πρωτεύουσα το 1805 ως διπλωματικός αντιπρόσωπος του Ναπολέοντα φέρνοντας μαζί του τον Pouqueville τον οποίο και εγκατέστησε ως γενικό πρόξενο της Γαλλίας στα Γιάννενα. Ο Bessières κατέγραψε τις εντυπώσεις του στο χρονικό του, Mémoires sur la vie et la puissance d'Ali-Pacha, Visir de Janina που εξέδωσε στο Παρίσι το 1820. Για τον Αλή ανέφερε χαρακτηριστικά: *"Αν και στερούνταν μορφώσεως, ήταν προικισμένος με έξοχη λογική, εφευρετικό μυαλό, σπάνια σοφία, καταπληκτική μνήμη, γενναιότητα στο πεδίο της μάχης, επιμονή στις απόψεις του, ενεργητικότητα και σωφροσύνη στην πραγματοποίηση των σχεδίων του"*. Ο Άγγλος **William Davenport** ζωγράφισε μια φανταστική αλλά ενδιαφέρουσα σειρά σκηνών από τη ζωή του Αλή, που περιλαμβάνονται στο έργο του Historical portraiture of leading events in the life of Ali Pasha (London 1823) και ο συμπατριώτης του **Richard Alfred Davenport** ο οποίος κληροδότησε μια ακόμη βιογραφία του Αλή, The life of Ali Pasha of Tepenli, Vizier of Epirus, surnamed Aslan or the Lion (London 1837). Ο επίσης Άγγλος **Captain George de la Poer Beresford** (1777-1862) με τη βοήθεια του χαράκτη R. Carrick φιλοτέχνησε το λεύκωμα Twelve sketches in double-tinted lithography of scenes in Southern Albania (London 1855) και περιλαμβάνει τέσσερις έγχρωμες λιθογραφίες από τα Γιάννενα καθώς και άλλες με θέμα την Παραμυθιά, την Αμφιλοχία και άλλα. Ο Άγγλος υπάλληλος της Διεύθυνσης Οικονομικών Κερκύρας από το 1816 έως το 1820 **Joseph Cartwright** (1789-1829) εξαίρετος ζωγράφος με σημαντικές διακρίσεις στην πατρίδα του κυρίως χάρη στις θαλασσογραφίες του. Φιλοτέχνησε λεύκωμα μεγάλου σχήματος Selections of the costume of Albania and Greece (London 1822) που περιλαμβάνει δώδεκα έγχρωμες λιθογραφίες. Το μεγαλύτερο μέρος των υδατογραφιών του με θέματα από την κυρίως Ελλάδα και τα Επτάνησα βρίσκεται στο Μπενάκειο Μουσείο των Αθηνών. Επισκέφθηκε τα Ιωάννινα το 1818 ως μέλος της αγγλικής διπλωματικής αποστολής. Ο Γάλλος γεωγράφος, φιλόλογος και ακαδημαϊκός **Jean-Denis Barbié du Bocage** (1760-1823) του οποίου χάρτης της περιοχής των Ιωαννίνων περιλαμβάνεται στο βιβλίο του Pouqueville, Voyage dans la Grèce, ενώ δεύτερος χάρτης της πόλης (1803) παρουσιάζεται και αναλύεται από τον Γ. Κανετάκη στη διδακτορική διατριβή του, "Το κάστρο, συμβολή στην πολεοδομική ιστορία των

Ιωαννίνων" (Αθήνα 1991). Ήταν συνεργάτης του Choiseul-Gouffier του οποίου επιμελήθηκε μερικές από τις εκδόσεις του. Ο Bocage αλληλογραφούσε συχνά με τον Αδαμάντιο Κοραή, ενώ χαρτογράφησε τις εκδόσεις πολλών περιηγητών και κυρίως του Pouqueville. Ο Ούγγρος αριστοκράτης **Comte Étienne Szechenyi** (1791-1860) λοχαγός των Ουσάρων και κατοπινός πολιτικός μεταρρυθμιστής. Αν και δεν επισκέφθηκε τα Γιάννενα, το 1819 συνέλεξε στη Κέρκυρα πληροφορίες για τον Αλή πασά και την αυλή του, τις οποίες και κατέγραψε στο ημερολόγιό του που εκδόθηκε αργότερα, το 1896. Όπως αναφέρεται στο ημερολόγιό του: *"Είναι 70 χρόνων και το γέλιο του θυμίζει τίγρη. Έχει ένα βλέμμα που φτάνει μέχρι τα έγκατα της ψυχής σου"*. Με ιδιαίτερο ενθουσιασμό κάνει σχόλια ο Ούγγρος ευγενής για τα σχολεία των Ιωαννίνων. Ο Εσθονός βαρόνος **Otto Magnus von Stackelberg** (1787-1837), ο πρώτος διπλωματικός αντιπρόσωπος του Βελγίου στην Ελλάδα **Benjamin Mary** (1792-1846), ευγενούς καταγωγής ταξίδεψαν επίσης στην Ελλάδα και κληροδότησαν έργα, εξαίρετα σχέδια τοπίων, αρχαιολογικών χώρων, σπιτιών και πλήθος από έγχρωμες υδατογραφίες και προσωπογραφίες. Ο πρόξενος της Αυστρίας στην Κέρκυρα βαρόνος **Alexander von Warsberg** (1836-1889) επισκέφθηκε τα Γιάννενα τον Ιούλιο του 1883 και ασχολήθηκε με την πρόσφατη ανακάλυψη του θεάτρου της Δωδώνης από τον Κωνσταντίνο Καραπάνο (1878). Οι εντυπώσεις του για τα Γιάννενα βρίσκονται στον τόμο που δημοσιεύτηκε από τα κατάλοιπα του βαρόνου με τίτλο Eine Wallfahrt nach Dodona, Graz 1893 στον οποίο περιγράφει: *"Το περπάτημα μέσα στην πόλη δημιουργεί τις πιο θλιβερές εντυπώσεις. Τα πάντα σε διάλυση. Οι στολές των στρατιωτών κρέμονται σαν κουρέλια. Οι τάφροι του φρουρίου αποπνέουν μια φοβερή δυσοσμία, είναι η εστία της χολέρας που οργίασε πολλές φορές εδώ, χωρίς να λάβουν οι αρχές ούτε το ελάχιστο μέτρο"*. Για τον Αλή περιγράφει ότι *"η σύγχρονη ιστοριογραφία συνηθίζει να ενθουσιάζεται συστηματικά όταν ασχολείται με αυτόν τον τύραννο". "Όσο κι αν τον μελέτησα",* γράφει *"απ' όλες τις πλευρές είδα εδώ επιτόπου την εικόνα του και αναπαρέστησα στο μυαλό μου τη δράση του, δεν κατόρθωσα ποτέ μου να δω κάτι άλλο σ' αυτόν παρά ένα κυριολεκτικά σιχαμερό φρικιό, χωρίς καμιά μεγάλη ικανότητα, χωρίς καμία απόλυτα ευγενική επιδίωξη, δοσμένος ολότελα στις πιο πρόστυχες προσωπικές του ηδυπάθειες, γι' αυτό και οι προσπάθειές του έμειναν χωρίς μεγάλη επιτυχία. Ούτε καν για αρχομανία μπορεί κανείς να τον κατηγορήσει. Για το χρήμα και μόνο διέπραξε τις περισσότερες θηριωδίες του..."*. Η θέση της Δωδώνης αναζητήθηκε

επίμονα από περιηγητές και λόγιους του 18ου αιώνα, εξαιτίας της συχνής αναφοράς του φημισμένου μαντείου της με την ιερή βαλανιδιά (φηγό) στην αρχαία ελληνική γραπτή παράδοση. Ειδικότερα όπως διαπιστώθηκε σε επίσκεψή μου στον αρχαιολογικό χώρο Δωδώνης η θέση ταυτίστηκε το 1832 από τον Άγγλο περιηγητή **C. Lincoln** και επιβεβαιώθηκε ανασκαφικά το 1875 από τον Ηπειρώτη Κ. Καραπάνο. Ο Ελβετικής καταγωγής Άγγλος διοικητής της Κεφαλλονιάς **Charles Philip de Bossét** (1773-1845) έμεινε γνωστός για τους Κεφαλλονίτες ως "Δεβασσέτος" και άφησε σημαντικό έργο κατά τη διάρκεια της θητείας του που διατηρείται μέχρι σήμερα. Στο έργο του, Proceedings in Parga and Ionian Islands (London 1811) κάνει εκτενή αναφορά στα Γιάννενα της εποχής. Ο Άγγλος συνταγματάρχης **Sir Charles James Napier** (1782-1853) άτομο ικανό και φίλος της περιπέτειας, ήλθε στα Γιάννενα το 1820 για να συμβουλέψει τον Αλή στην άμυνα κατά των Τούρκων. Κράτησε αναλυτικό ημερολόγιο κατά την τρίμηνη παραμονή του το οποίο εξέδωσε στο Λονδίνο το 1857 ο W.F.P. Napier με τίτλο Life and opinions of Sir C.J. Napier[29].

[29] Παπασταύρος Αναστάσιος, *Τα Γιάννενα του 19ου αιώνα όπως τα περιέγραψαν και τα απεικόνισαν οι ξένοι περιηγητές,* Αθήνα 2005

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο περιηγητισμός στην Ελλάδα των βυζαντινών και μεταβυζαντινών χρόνων ήταν εμφανής. Από την αρχαιότητα, το μεσαίωνα αλλά και τα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας οι περιηγητές ταξιδεύουν στην Ήπειρο και ειδικότερα στην πόλη των Ιωαννίνων, μία περιοχή με ιδιαίτερο ενδιαφέρον και πνευματικό πλούτο όπου βρέθηκαν αναρίθμητοι σημαντικοί και δραστήριοι ταξιδιώτες στο πρώτο τέταρτο του 19ου αιώνα. Έδωσαν τις εντυπώσεις τους μέσα από συγγραφικά ή εικαστικά έργα με αποτέλεσμα άλλες από αυτές να είναι σημαντικές και άλλες όχι. Απέδειξαν ωστόσο, το έντονο ενδιαφέρον των Ευρωπαίων για την πρωτεύουσα της Ηπείρου την εποχή αυτή. Τα περιηγητικά κείμενα του 15ου και 19ου αιώνα αποτελούν ένα πολύ πλούσιο υλικό για την νεότερη ιστορία του ελληνισμού και αντικατοπτρίζουν και τα πολλαπλά πρόσωπα του ταξιδιωτισμού[30] αφού μαρτυρίες από προσωπικές αυτοψίες αλλά και θεωρητικές γνώσεις "συγκρούονταν" με εμπειρίες. Η υποκειμενικότητα των συγγραφέων και ταξιδιωτών καθόρισε και τον τρόπο προσέγγισης των πηγών αυτών. Εκατοντάδες ταξιδιώτες επισκέφθηκαν την Ελλάδα, ενώ παράλληλα αναγνώστες περιηγήθηκαν μέσα από κείμενα και εικόνες τους. Η πιο πολυσυζητημένη προσωπικότητα ηγεμόνα αναμφίβολα ήταν ο Αλή Πασάς των Ιωαννίνων με τον οποίο οι περιηγητές επικοινωνούσαν και κατέγραφαν τις εντυπώσεις και τις εμπειρίες τους σε σύνολο γραπτών μαρτυριών, όπως ημερολόγια, σημειώσεις, χάρτες, σχέδια, χαρακτικά και πίνακες ζωγραφικής. Όλες οι καταγραφές τους παρουσιάζονται αυτούσιες στα οδοιπορικά τους και αυτό δηλώνει αμεσότητα και ανακάλυψη νέων γνώσεων. Οι ομορφιές της φύσης, ο πλούτος και η επιβλητικότητα των οικοδομημάτων που δημιούργησε ο Αλή πασάς καθώς και η ιστορία, οι περιπέτειες και οι θρύλοι που συνοδεύουν την φήμη της πόλης και του κάστρου της, αποτελούν τα στοιχεία εκείνα που την κατέστησαν σημαντικό πόλο έλξης και έμπνευσης για τους Ευρωπαίους ταξιδιώτες και περιηγητές της εποχής. Η κληρονομιά που έμεινε στις επόμενες γενιές από τις ταξιδιωτικές εντυπώσεις των περιηγητών, αποτελεί ανεκτίμητη ιστορική πηγή. Οι περιηγητές, όντας μερικοί γεωγράφοι προσδιόρισαν τον χώρο και τον τόπο των περιηγήσεων εκδίδοντας χάρτες που υπάρχουν στα οδοιπορικά τους. Κάποιοι

[30] Brondsted Peter Oluf, Lyman Theodore, *Ο Αλή πασάς όπως τον γνώρισα : Οι μαρτυρίες δύο ταξιδιωτών,* Ιωάννινα 2006, σ. 10

γεωγράφοι χρησιμοποιούν τον όρο "Αλβανία" για ολόκληρη την Δυτική Ελλάδα ενώ το ίδιο κάνουν και πολλοί περιηγητές στα κείμενα ή τα χαρακτικά τους. Ωστόσο, πρόκειται για πολιτικό και περιγραφικό όρο και όχι για εθνικό. Σε αυτό εξάλλου συνέβαλε η διοικητική διαίρεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά και η κυριαρχία του Αλή Τεπελενλή σε μέγιστο τμήμα του ελλαδικού χώρου. Οι περιηγητές στα οδοιπορικά τους δεν αφήνουν αμφιβολίες για την ελληνική ταυτότητα των περιοχών που επισκέπτονται, όπως ο E. Lear που χαρακτηρίζει στον χάρτη του σαν "Αλβανία" το μεγαλύτερο μέρος της ηπειρωτικής Ελλάδας. Πορευόμενος το 1849 από την Αυλώνα προς το Αργυρόκαστρο, με οδηγό τον Γεώργιο Κοτσάνη, αναφωνεί *"...εδώ πια είναι Ελλάδα"* και αυτό σε αντιδιαστολή προς την Αλβανία για την οποία γράφει ότι *"...είναι τόσο άγνωστη όσο και το εσωτερικό της Αμερικής".* Το υλικό των ταξιδιωτών και ιδίως το φωτογραφικό υλικό που διαθέτουν αποτέλεσε σπουδαίο καταλύτη για την ολοκληρωμένη εικόνα του περιηγητικού φαινομένου έως και τις μέρες μας. Πολύτιμης και ανεκτίμητης αξίας βιβλία υπάρχουν τα οποία έχουν συνεισφέρει σε έρευνες γενικότερα και χωρίς την ύπαρξή τους δεν θα μπορούσα να χρησιμοποιήσω φωτογραφικό υλικό[31] των περιηγητών όπως επίσης και μοναδικές εντυπώσεις και σχόλια για την όμορφη πόλη των Ιωαννίνων[32].

[31] Νέος Αιμίλιος, *Ιωάννινα, η πόλη μου,* Ιωάννινα 2017

[32] Παπασταύρος Αναστάσιος, *Τα Γιάννενα του 19$_{ου}$ αιώνα όπως τα περιέγραψαν και τα απεικόνισαν οι ξένοι περιηγητές,* Αθήνα 2005

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αραβαντινός Παναγιώτης Σ., *Χρονογραφία της Ηπείρου, των τε ομόρων ελληνικών και ιλλυρικών περιοχών (1856), τόμ. 2,* Αθήνα 1969

Αραβαντινός Παναγιώτης Σ., *Ιστορία Αλή Πασά του Τεπελενλή,* τόμ. 2, Αθήνα 1979

Αραβαντινός Παναγιώτης, *Περιγραφή της Ηπείρου,* Ιωάννινα 1984

Βιγγοπούλου Ιόλη (εισαγωγή-σχόλια), *Ο ελληνικός κόσμος μέσα από το βλέμμα των περιηγητών (15ος - 20ος αιώνας),* Αθήνα 2005

Βλάχος Κωνσταντίνος Π., *Βίος του Αγίου Νεομάρτυρος Γεωργίου του εν Ιωαννίνοις,* Ιωάννινα 2000

Βρανούσης Λέανδρος, *Χρονικά της μεσαιωνικής και τουρκοκρατούμενης Ηπείρου,* Ιωάννινα 1962

Βρανούσης Λέανδρος, *Αθανάσιος Ψαλίδας ο Διδάσκαλος του Γένους,* Ιωάννινα 2008

Βρανούσης Λέανδρος, *Ιστορικά και Τοπογραφικά του Μεσαιωνικού κάστρου των Ιωαννίνων,* Αθήνα 1968

Βρανούσης Λέανδρος, *Έπαινος Ιωαννίνων,* Ιωάννινα 1986

Bartholdy J. L. S, *Ταξιδιωτικές εντυπώσεις από την Ελλάδα, 1803-1804,* Αθήνα 1993

Brondsted Peter Oluf, Lyman Theodore, *Ο Αλή πασάς όπως τον γνώρισα : Οι μαρτυρίες δύο ταξιδιωτών,* Ιωάννινα 2006

Δάκαρης Σωτήρης, *Το νησί των Ιωαννίνων, Ιστορία, Μνημεία, Μουσεία,* Ιωάννινα 1971

Εργολάβος Σπύρος, *Εβλιά Τσελεπή: Ταξίδι στην Ήπειρο,* Ιωάννινα 1995

Ζούμπος Σωτήρης, *Άπαντα,* Γιάννινα 1985

Hammond Nicholas G.L., *Ήπειρος: η γεωγραφία, τ' αρχαία ερείπια, η ιστορία και η τοπογραφία της Ηπείρου και των παρακειμένων χωρών,* Αθήνα 1971

Holland Henry, *Ταξίδια στα Ιόνια Νησιά, Ήπειρο, Αλβανία (1812-1813),* Αθήνα 1989

Καιροφύλας Κώστας, *Ο Αλή Πασάς όπως τον είδαν οι περιηγηταί,* Αθήνα χ.χ

Κραψίτης Βασίλης, *Ταξίδι στην Ήπειρο,* Αθήνα 1970

Κορδώσης Μιχ. Σ., *Τα Βυζαντινά Γιάννενα,* Αθήνα 2003

Κωνσταντινίδης Κώστας Ν., *Ηπειρωτικά Μελετήματα : Ζητήματα από την πνευματική ζωή στη μεσαιωνική Ήπειρο,* Ιωάννινα 2018

Λαμπρίδης Ιωάννης, *Ηπειρωτικά Μελετήματα,* Ιωάννινα 1971

Μπακόλα Παναγούλα, *Παλαιά Γιάννινα Αναμνήσεις-Στοχασμοί,* Γιάννινα 1998

Νέος Αιμίλιος, *Ιωάννινα, η πόλη μου,* Ιωάννινα 2017

Νικολαΐδης Κώστας, *Τα Γιάννινα. Το κάστρο-η λίμνη-το νησί,* Ιωάννινα 1995

Nicol Donald, *Το Δεσποτάτο της Ηπείρου,* Ιωάννινα 1958

Παπαδοπούλου Β.Ν. (επιμ.), *Μνημεία των Ιωαννίνων,* Ιωάννινα 2009

Παπαδοπούλου Β.Ν. (επιμ.), *Το Κάστρο των Ιωαννίνων,* Ιωάννινα 2009

Παπαδοπούλου Β.Ν. (επιμ.), *Τα Βυζαντινά Μνημεία της Ηπείρου,* Ιωάννινα 2008

Παπαδοπούλου Β.Ν., *Τα μοναστήρια του Νησιού των Ιωαννίνων,* Ιωάννινα 2004

Παππάς Στέφανος Δ., *Ιωάννινα η ίδρυση της πόλης,* Ιωάννινα 2009

Παπασταύρος Αναστάσιος, *Ιωαννίνων Εγκώμιον, το παρελθόν που δεν χάθηκε,* Ιωάννινα 1998

Παπασταύρος Αναστάσιος, *Edward Lear ζωγραφίζοντας την Ήπειρο στα μέσα του 19$_{ου}$ αιώνα*, Ιωάννινα 2014

Παπασταύρος Αναστάσιος, *Τα Γιάννενα του 19$_{ου}$ αιώνα όπως τα περιέγραψαν και τα απεικόνισαν οι ξένοι περιηγητές,* Αθήνα 2005

Παπασταύρος Αναστάσιος, *Λόρδος Μπάυρον : από τα Γιάννενα στην αθανασία,* Ιωάννινα 2006

Pouqueville François Charles Hugues Laurent, *Ταξίδι στην Ελλάδα : Ήπειρος,* Αθήνα 1994

Σαλαμάγκας Δημήτριος, *Περίπατοι στα Γιάννενα,* Ιωάννινα 1965

Schirò Giuseppe, *Το Χρονικόν των Τόκκων,* Ιωάννινα 1965

Σιμόπουλος Κυριάκος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα. Δημόσιος και ιδιωτικός βίος, λαϊκός πολιτισμός, Εκκλησία και οικονομική ζωή, από τα περιηγητικά χρονικά, τόμ. 4,* Αθήνα 1990

Σουέρεφ Κωνσταντίνος Ι. (επιμ.), *Το Κάστρο των Ιωαννίνων,* Ιωάννινα 2015

Σουέρεφ Κωνσταντίνος Ι. (επιμ.), *Μονές Νήσου Ιωαννίνων,* Ιωάννινα 2015

Τόπος και εικόνα, *Χαρακτικά ξένων περιηγητών για την Ελλάδα,*Αθήνα

1978

Φωτόπουλος Κωνσταντίνος, *Τα Γιάννινα οι μαχαλάδες τα σοκάκια και τα τοπωνύμιά τους με τις ιστορικές και λαογραφικές παραδόσεις και ανέκδοτα,* Αθήνα 1986

Wordsworth Christofer, *Ελλάδα, περιπλάνηση στα τοπία και στην ιστορία της,* Αθήνα 1995